

DOOPSGEZINDE BIJDAGEN.

36^{ste} Jaargang.

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

DR. S. CRAMER.

HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
V. BODDEN

E. J. BRILL

LEIDEN — 1896.

DOOPSGEZINDE BIJDRAGEN.

36^{ste} Jaargang.

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,

HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

MA 2 - 12
a

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ

VOORHEEN

E. J. BRILL

LEIDEN — 1896.

1218



INHOUD.

I. MENGELINGEN.

	Blz.
J. J. HONIG Jz., Reizen naar de Eeuwigheid	1
G. TEN CATE, Geschiedenis der Doopsgezinde gemeente te 's Gravenhage	36
J ^e . DE VRIES, Willen en doen. <i>Rom. 7:19.</i>	49 ³⁰
W. J. VAN DOUWEN, Een lastig broeder.	97
S. J. ANDRIESSEN, De Groote Bundel als gezangboek voor onze gemeenten	108
A. HERMANZ. TEN Cate, Misstanden in onze broederschap . .	135
S. WARTENA, Jan Thomas	149
» De eerste psalm, op het plat frijs berijmt troch Jan Thomas.	175
S. J. ANDRIESSEN, Toevoegsel	176

II. MEDEDEELINGEN.

Naamlijst der gemeenten op 1 Oct. 1896	177
Besturen der Sociëteiten, Fondsen enz.	190
Kerknieuws van 1 Oct. 1895 tot 1 Oct. 1896.	202
Vakante gemeenten op 1 Oct. 1896	210

Maar het bevredigde allengs niet langer, alleen den kleinen aardbol meer en meer te kennen. De reislust was zoo onweerstaanbaar, dat ook het ongeziene werd bezocht. Schrijvers van Utopieën voeren hunne lezers naar streken, nergens op de kaart te vinden: HOLBERG laat KLAAS KLIM eene onderaardsche reis doen; BERNSTEIN geleidt ons op »een tochtje boven lucht en wolken;” in razende vaart sleept JULES VERNE ons meê 20.000 mijlen onder zee. En voor hem, dien deze dingen te gewoon, te aardsch, te »werkelijk” zijn, die »begeerig is naar een beter, dat is naar het hemelsche vaderland” (Hebr. 11:16), voor hem staat de gelegenheid open om aan de hand van een gids naar keuze bij voorbaat en in verbeelding te reizen naar de Eeuwigheid, naar het hemelsch Jeruzalem.

Onder die gidsen zijn er — ’t zal straks blijken — velen juist uit onze broederschap. Ook daarom, schoon daarom niet alleen, bied ik den lezers van de *Doopsgezinde Bijdragen* een en ander over die Reizen naar de eeuwigheid ter lezing aan.

De eerste sporen van zulke reisbeschrijvingen zijn zeer oud. Wanneer op het adellijk kasteel geen pelgrim uit het land van Overzee vertoefde, of de minstreels en reizende potsenmakers zich lieten wachten, wanneer het gehoor van de wonderen van Moorenland, van Rome, van het Paleis van Paap Jan, van den Yserberg verzadigd was, dan zocht de clerc uit de librarij een stichtelijk boek en allicht viel zijne hand weder op eene reisbeschrijving, maar nu van geestelijken aard.

Soms was het een gedeelte eener preek, waarin de »gherechte pilgrim” werd geteekend; straks een uittreksel uit een vertoog, zooals b. v. BONAVENTURA's *de septem itineribus aeternitatis*, »de zeven wegen der eeuwigheid.” Daar

leest men van het huis met vele woningen en van de wegen, die er heen voeren. De Heer roept en spreekt tot de ziel als tot zijne bruid woorden vol teederheid en heerlijke beloften, en wanneer de ziel in de rechte stemming, d.i. ootmoedig en treurend is, dan antwoordt zij: »Heer, leid mij in den eeuwigen weg!» En dan komt zij in de woning des berouws, in 't paleis der gestadige gedachte aan God.

Voor al zeker hoorde men gaarne uit het boekje »*van den drie mijlen*», een gids voor hen, die ten Paradyse willen trekken. Drie dagreizen, ieder drie mijlen lang, zijn slechts noodig voor den tocht, want »er is geen paard, dat een mensch zoo snel een mijl ver draagt als een mensch, die den weg weet, deze reis volbrengt.» De eerste dagreis is berouw, de tweede biecht, de derde voldoening; d.i. boete doen door goede werken, 't beweenen van bedreven zonden, vergiffenis schenken aan anderen.

Het zullen wel niet alleen de nonnen geweest zijn, die zich mochten vermeenen aan »*Jhesus collaciën*», waarin de zeven wegen des Heeren beschreven worden. De »deernen Christi» hebben haar vernomen van »den soeten doctoer Jesus» zelf, die op Aschwoensdag zijns Vaders huis en al de bezitting zijner gloriën verlaten had om de liefde van zijne bruid. Hij prijst de maagden, omdat zij nagelaten hebben de straten der wereld te bewandelen en zich in een klooster hebben begeven. Zijne goddelijke liefde laat hem geene rust eer hij haar de zeven gulden straten heeft leeren kennen, die in het land van zijn hemelschen Vader zijn. De eerste straat is die van weelderigen rijkdom, waarin soetelijk wandelen de echte armen van hart en geest. »Hoor, mijn eenig geminde bruid, deze recht armen van geest hebben hoogst zuivere slaapkamertjes, waarheen men opgaat met drie trapjes, waarop ik dikwijls pleeg te rusten. Dat kamertje is haar vreedzaam verheven gemoed,

en het eerste trapje is „puurheid harer conscienciën”, welke puurheid mij genoegelijker is en die ik kostelijker acht dan de puurheid der engelen. Het andere trapje is dat deze armen van geest nooit zich recht vroolijk gevoelen dan in gemeenschap met God. Het derde trapje is dat zij in zich voelen blijdschap boven blijdschap, wanneer zij van alle creaturen versmaad en verworpen worden tot den grond toe. Zoo beschrijft hij ook de zes andere straten en eindigt: „ik bidde u, uit hartgrondige liefde, dat gij u allen rein houdt, of mijn Vader zal mij niet laten spelen gaan onder u. Nu, mijne geminde zusters, beleeft uws bruidegoms leer, opdat gij met hem bezitten moogt het erf uws Vaders.”

Met groote belangstelling werd gewis deze lektuur genomen, want al mochten de adeling en de „deerne Christi” met huivering en toch heimelijk verlangend denken aan de gevaren en genietingen der reizen in de wereld, die hun deel wel *niet* zouden worden: met zoete hoop en heilig begeeren zonnen ze op die andere reis naar het nieuwe Jeruzalem, die ook zij eenmaal moesten doen.

Uit den aard der zaak waren het slechts de gezinnen in slot en burcht, de geestelijken en kloosterlingen en later eenigen der aanzienlijkste poorters, die hiervan kennis verkregen. Maar boekdrukkunst en Hervorming zouden aan deze soort van reisbeschrijvingen een nieuwen bloeitijd openen. Lang is de lijst der oorspronkelijke en vertaalde boekjes, waarin het zoeken naar, 't bereiken van, de bevindingen in het hemelsch Jeruzalem worden voorgesteld.

In de eerste plaats verdient hier genoemd te worden, Bunyan's *Pelgrimsreize naar de Eeuwigheid*. Zij is echter wel de beroemdste, maar geenszins de oudste. 't Boekje van den doopsgezinden ketellapper — Bunyan was baptist — zag eerst in 1678 het licht, terwijl b.v. PIETER PIETERSZ'.

Reis naar Vredestad, straks te bespreken, reeds c. 1625 verscheen. We laten het intusschen bij deze eenvoudige vermelding van Bunyan's werk. De eer waarin het nog heden staat, de verkwikking die het aan talloozen bracht en nog steeds brengt, de onvergankelijke frischheid die er den lezer ook van onze eeuw uit tegemoet waait, schenken daaraan bekendheid genoeg.

Laat mij iets zeggen van eene andere pelgrimage. Zij is uit Roomsch-Katholieke pen en was in der tijd en wie weet? is misschien nog een geliefd boekje. BOËTIUS à Bols-wert gaf het uit met eene opdracht van 1 Mei 1625. Het werd nog in 1736 herdrukt, terwijl er twee jaar vroeger eene fransche vertaling van verschenen was. Volgens SCHOTEL werd het zelfs in deze eeuw herhaalde malen uitgegeven.

Dit tafelboekje der Roomsch-Katholieken, ruim 200 bladzijden in duodecimo groot en versierd (?) met 27 plaatjes heet: „*Duyfkens en Willemynkens Pelgrimage tot haren Beminden binnen Jerusalem, haerlieder tegenspoet, belet en eynde.*” Het laat zich lang niet onaangenaam lezen. Op luchtigen toon verhaalt het de lotgevallen en ontmoetingen der beide zusters, van wie DUIFKEN den gewenschten vrede en de min van haar Lief verwerft, terwijl WILLEMIJNKEN tot de uiterste ellende vervalt.

Voor dat de dag is angebroken, wekt de Bruidegom de beide zusters. DUIFKEN is aanstonds bereid; want, hoewel zij sliep, waakte haar hart. Zij is verrukt over de uitnoodiging om naar Jeruzalem te komen, de heerlijke stad en het paleis blinkend van goud. Zij is opgestaan en heeft de reis aanvaard met de confituren, die Jezus tot versterking op de reis voor haar achterliet. WILLEMIJNKEN echter heeft bezwaar en vindt alles zoo vreemd. De kinderen der wereld zijn voorzichtiger dan de kinderen des lichts, en zoo zegt zij: „Maar, zuster, ik moet u zeggen, dat ik in

deze zaak zeer verwonderd ben, vermits deze vrijer ons alle beiden dus vrijt, roept en bemint. Wat vreemde dingen zijn dit! het moet wel een wonderlijke geest zijn; ook wat een wonderlijk land moet dat wezen, waar hij meer dan één bruid mag kiezen en beminnen." DUIFKEN geeft dat toe, maar: „wat zullen we zeggen, het schijnt dat hij in dat land nog de manier houdt, die men in oude tijden placht te gebruiken, want wij weten, dat Jakob in dien ouden tijd ook twee gezusters gekozen en getrouwd heeft." Doch (en hier proeft men aanstonds den Roomschen zuurdeesem) „wij hebben daarvan niet te onderzoeken, maar ons te haasten, te volgen en te zoeken dien onze ziel bemint." WILLEMIJNKEN zou wel liever nog wat slapen, maar geeft eindelijk toe en strompelt voort al klagend: „ik kan niet zien, waar ik trede of ga, want nu stap ik veel te hoog, dan te laag, nu in een plas, dan op een steen. Wat duivekot! hoe verdrietig en onzeker gaat men ook struikelen en stompvoeten in 't donker." Zoo komen ze bij de rivier, waar WILLEMIJNKEN zich wascht en plast als een jong eendje, maar alweer reden tot klagen vindt in de koude van 't water. „Maar, zeg eens zuster, van waar komt dit klare water en hoe lang zal het dus loopen?" DUIFKEN, die alles schijnt te weten, verzekert: „het loopt en vloeit altijd, 't neemt zijn oorsprong van Rome, uit het bergachtig Italië vloeiend tot in Jeruzalem toe." Nu vindt WILLEMIJNKEN reden tot dank aan Italië voor den grooten zegen, dien deze landen uit Rome genieten. DUIFKEN raadt om langs de rivier te reizen, opdat ze niet verdwalen. Zij verzekert, dat er in Jeruzalem nog schooner stroom is, uit een fontein vloeiend, die geheel de stad laaft en versiert. WILLEMIJNKEN verheugt er zich reeds op, daarin zich te spiegelen en te spelen en er uit te drinken." „Zult gij dat zeker? och, dat gunne God!"

DUIFKEN is gezuiverd, is WILLEMIJNKEN ook gereed? „Ja, zij is nu zoo net en klaar als een parel uit het Oosten.

DUIFKEN eindigt met eene lofrede op de „nettigheid,” eene innige bede tot haren zuiveren, getrouwen minnaar en dankt hem voor wat hij haar deed. „Mijn allerliefste minnaar, hoop van mijn verlangende ziel, u zoeken en volgen de tranen van mijn inwendig vurig hart. Kom, lieve zuster, laat ons blijdelijk ons verheugen in deze zuiverheid, in dit groot geluk en bovenal in onzen zuiveren, getrouwen minnaar. Och, laat ons nu ter eere van hem wat van zijne goede confituren gebruiken en met een wakkere naarstigheid hem volgen op zijne zoete aanloking en onze gelukkige voyage.”

Aan het einde van het hoofdstuk, gelijk van bijna alle, staat eene „geestelijke uitlegging.” Een „onderzoeker,” die niets van hetgeen hij ziet begrijpt, wordt terecht gewezen door een „verklaarder,” en zoo vernemen we, dat de rivier de biecht, de morgenstond de jonkheid, de confituren de gratie Gods en de heilige sacramenten beteekenen.

De tocht wordt voortgezet; voortdurend vindt men de bewijzen van wat BOTE in de voorrede „aan alle eerbare zeden- en deugdenrijke Jonkvrouwen” beloofd had: „gij zult hier in 't kort sommige punten (die ons dagelijks ontmoeten) *kluchtswijs* voorgesteld vinden.” Grappige lotgevallen van WILLEMIJNKEN worden opgesomd, niet altijd vrij van ruwheid, maar zeer begrijpelijk, wat dan ook verklaart dat het boekje zoo in den smaak bleef. Die geestigheden hebben zeker menigen lezer en lezeres doen lachen, die bij eenig nadenken misschien zich zelve terugvonden in het beeld van het eigenwillige WILLEMIJNTJE. Als zij, beproevende omhoog te zien, over een hoopje vuilnis struikelt, als zij vol afschuw voor een varken uitwijkt, maar door een wipstaartend kalf in 't gelaat beoedeld wordt;

als zij eene dienstmaagd in de herberg bekijvend over een slecht ei, datzelfde ei in hare hand fijn knijpt; als zij een toepadje meent te nemen, maar in een vieze sloot valt, een paard berijdt en gevaar loopt hals en beenen te breken en tallooze andere teleurstellingen ondervindt, dan wekt zij een lach bij hen, die er getuigen van waren en gewis evenzoo bij de lezers. Gelukkig heeft zij altoos de rivier in de buurt en bij de hand om zich daarin te reinigen. Maar WILLEMIJNKEN is onverbeterlijk. Zij blijft elke opwelling volgen en houdt hare lichtvaardigheid voor hooge wijsheid. Terwijl DUIFKEN vol vertrouwen op den Minnaar is, zegt WILLEMIJNKEN, die de wereld kent: „Zuster, zijt gij zoo onnoozel, dat gij alles zoo vast wilt gelooven wat de vrijers zeggen?” Zij laat zich niet zoo licht vangen. „Indien ik merk dat sommigen naar mij wat beginnen te vrijen en dat hun liefde begint vast te worden, heb ik dubbel genoeg, want dan doe ik alsof ieder hunner mij het liefst was. Daar zijn ze dan lekker meê. Ik houd ze allen aan 't lijntje, gevende ieder een vriendelijk behagen, waardoor ik intusschen allerlei schoone giften verkrijg.” DUIFKEN bestrijdt ernstig zulk een gedrag, waarschuwt haar zuster en plukt schoone bloemen voor haar lief: d. i. zij eert hem met gebeden en goede werken.

Natuurlijk bezwijkt WILLEMIJNKEN telkens weêr, terwijl DUIFKEN zegevierend steeds meer Jeruzalem nadert. Eindelijk valt de eerste voor goed. Nu beklaagt ze haar droeve ellende. DUIFKEN echter gaat de voorstad van Jeruzalem binnen, waar zij gezuiverd en op 'trijkelijkst „schoon gepalleerd” (getooid) wordt. Wel zucht zij eerst: „ach mij! die borstels zijn hard, die kam hapert en krabt en de loog bijt scherp”, maar ze troost zich aanstonds omdat „het ook schoon afvaagt.” Door dit „Vagevuur” gelouterd, wordt ze naar het paleis gevoerd, door den beminden

bruidegom ontvangen en welkom geheeten van 't hofgezin, d. i. van de H. Drievuldigheid, van de H. Moeder Gods, de Heiligen en de Engelen. Zij ontvangt de gloriekroon en geeft in ruil aan haar Lief een kransje van bloemen op de reis geplukt. Nu volgt de bruiloft. De bruidegom had bevelen gegeven voor allerlei feestelijkheden, vuurwerk, muziekluitvoeringen, toernooien, wedstrijden van allerlei aard. „Laat alle de stad van Jerusalem in volkomen vreugde zijn. Laat alle de galeijen aan onze rijkelijke havens en kusten met haar vlaggenstandaers, wapenen en vollen cieraat op het water spelen. Dat nu alle groote huizen van Jerusalem elk haar grootsheid, staat en pracht vertoonen. Dat nu alle onze tresoren, al onze schatten ontsloten en aangeboden worden aan deze mijn beminde Bruid". Heel bescheiden antwoordt DUIFKEN: „ach mijn schat boven alle schatten, aan u alleen heb ik genoeg; want gij zijt mijn al."

DUIFKEN zet zich aan 's bruidegoms zijde, de hofmeester ontvangt bevel om „op te dragen van alle uitnemende goede spijs en drank, die binnen Jerusalem te krijgen is." Gaats bedwelmd door zoo groote heerlijkheid spreekt DUIFKEN woorden van zalige verrukking en dankbaarheid. In de vreugde harer ziel eindigt zij: „Dank mijn Heer, wees geloofd mijn behouder, geprezen moet gij zijn, mijn uitverkoren weldoener, mijn liefhebber, mijn tresoor, mijn zielemerg, mijn schat en mijn hemelglorie: eer, zegening en heerlijkheid zij u in der eeuwigheid der eeuwigheden. Amen."

Veel is er in dit boekje, dat alleen door Roomsche-Katholicken kan worden gewaardeerd; zooals b.v. dat „Maria de Nederlanders zeer bemint, aan wie zij veel deugden doet, waarvan wij zeker bewijs hebben." Hier en daar ontmoet men iets, dat men niet zou hebben verwacht; b.v. een pleidooi voor de nederlandsche taal. Reeds bij den

aanvang der reis wordt WILLEMIJNKEN terechtgewezen, als zij zegt: „dat is geassureerd, maseur (sœur, zuster), zoo zoet als een vijg, neen als een muskus of een muskaatnoot wil ik zeggen.” DUIFKEN wil dat men eigen lands- of moederstaal zal spreken, en vindt later gelegenheid om te betoogen: „weet gij niet, dat onze taal zoo rijk en overvloedig is, dat zij dikwijls een zin met drie of vier verscheiden woorden kan te kennen geven en dat wel zoo beleefd, dat zij daarin ook geen andere talen behoeft te wijken? Waarom wilt gij dan uitheemsche woorden leeren en daarin brabbelen?” Enkele bladzijden echter getuigen van hooger geest. Als WILLEMIJNKEN voor de zoo-veelste maal berouw heeft en beterschap en volgzzaamheid belooft, zegt DUIFKEN: „och hadden we dat geluk, mocht dat geschieden, dat wij geheel volbrachten wat we voornemen en belooven! Och, dat wij op den rechten weg mochten blijven, ons net en zuiver houden en tezamen ééne lijn trekken; met hoeveel genoegen zouden we dan reizen! Al den tijd, dien we nu krakeelend met zooveel moeite en verdrietig verliezen, zouden we dan met vreugd mogen gebruiken om zulke bloemen te plukken. Welk een moed, welk een lustige wakkerheid en welk een groot vertrouwen zou dat geven, om in tijds binnen Jerusalem te geraken, om wel ontvangen te worden, om aangenaam en welkom te wezen bij onzen hartelijken minnaar. o Heerlijke Geliefde, gij gaat ons voor, gij hebt ons den rechten, kortsten weg gewezen. Wij zien en kennen uwe voetstappen, evenwel loopen wij verloren ter zijde, en vallen in de gracht. Hoe is het mogelijk, dat wij zoo onvoorzichtig zijn! Wat is het toch, dat ons verblindt en verleidt, dat wij op uwe voetstappen niet letten? Och, dat wij uwe gangen zonder missen volgden, hoe zeker, hoe gerust, hoe gemakkelijk en hoe onbezorgd zouden wij dan aan den avond bij u

komen! En waarmee zullen we ons toch verontschuldigen, als wij verdoold en verloren rondloopen? En dat, daar gij uwe treden zoo zeker, zoo welbekend ons voorgeplant hebt? Kom, goede zuster! wij zien het spoor, wij kennen de treden van onzen beminde, wij weten, dat hij den zekersten weg heeft gekozen, waarom willen we toch een anderen weg nemen, verliezen veel tijd en stellen ons zelven in zoo groot perikel?" Maar jawel, WILLEMIJNKEN is reeds weggeloopt en gaat nieuwe avonturen te gemoet."

Ook wij willen DUIFKEN verlaten, verblijd dat we weten hoe zij de reis ten einde toe volbrengen zal.

De frischheid, en de gezonde zin voor werkelijkheid in het boekje van BOTE van Bolsward hebben na twee en een halve eeuw hare aantrekkelijkheid nog geenszins verloren.

Frischheid valt minder te roemen in *„Een gheestelijke Reyse eens Jonghelings, na het Lant van Vrede om daer wesentlijk in Godt in te leven.* Het is in den vorm van drie disputatiën, die de jongeling aanhoorde, opgesteld. De eerste tusschen de Oudheid en de Jonkheid, die op 't laatst nog in de „éénwezigheid des levens" zich vereenigen; de tweede tusschen de Wijsheid des vleesches en de Eenvuldigheid Christi, die onvereinigbaar blijken; en de derde tusschen den Lust dezer wereld en den Lust tot God, die ook elkander vreemd blijven. Daaraan worden eenige „leerachtige Spreuken" toegevoegd, waaronder enkele zeer behartigingswaardige en fraaie voorkomen. Een geestelijke tweespraak tusschen den Jongeling en de Oudheid sluit zich hierbij aan. Als ze willen rusten, worden ze gestoord door een reidans, waarin de ijdele heidensche lusten met hunne goddelooze, woeste, ongebonden zinnen en gedachten uit alle hoeken der aarde zich verzamelen en hand aan hand dansen, reien en springen naar de Hel toe. Eene

nieuwe tweespraak met de Oudheid en eene vermaning van deze laatste maken een eind met een: „dit alles is door HIËL (het eenwezige leven Gods) betuyght”¹⁾. Dezelfde stof wordt nog eens behandeld in eene berijmde onderwijzing: *Hoe dat een christelijk Pelgrim alhier zijne pelgrimage op den weg Christi wandelen zal*; in een uitnemend troostelijk en stichtelijk boekske: *Valemundo of noodiging tot de Broederschap Christi*; en in een *Troostrijm tot versterking der oprechte Christenen*. Veel hierin is slechts met een zeer dunne draad aaneen verbonden en tamelijk vervelend geschreven in vrij duistere taal en onduidelijke termen. Toch beleefde het werkje in 1661 een derden druk, toen vermeerderd met het genoemde *Valemundo*.

Met dit boekje komen wij reeds eenigszins in den kring onzer broederschap, waarin wij verder meestal blijven.

Gunstiger dan over HIËL's werk oordeel ik over de „*Geschiedenis van den Reiziger naar het Hemelsche Jeruzalem, waarin vele gemoedsgevallen godvruchtig en verstandig opgelost worden*.” Het is eene verkorte vertaling van den 6^{den} druk van „*de Parabel van den Pelgrim*,” een werk van SIMON PATRICK, doctor in de godgeleerdheid en bisschop van Ely. In 1773 verscheen de 3^{de} druk van deze vertaling bij de Erven van F. HOUTTUIJN te Amsterdam, met koperen platen. P. HUISINGA BAKKER gaf eene berijmde uitlegging bij de titelplaat. Beide namen zijn die van Doopsgezinden; zij doen ons met name aan die kringen onder ons

1) HIËL is de pseudoniem van HENDRICK JANSZ. VAN BARNEVELDT, den veluwschen wever, waarschijnlijk c. 1530 geboren, die eerst mennist was, later zich in het „Huis der Liefde” van HENDRICK NICLAES liet opnemen, eindelijk van dezen weer afvallig werd en toen „mystieke” boeken schreef. Zie over hem NIPPOLD, in *Niedner's Zeitschrift* 1862; RIS LAMBERS, *Kerkhervorming op de Veluwe*, bl. 112.

denken, die zich bij de Collegianten aansloten. De opvattingen en beschouwingen in het boekje bevestigen dit.

Philotheus, bij anderen Theophilus geheeten, vond in zijn eigen land geen bevrediging en besloot elders te zoeken wat hem ontbrak. Hij bezocht vele oorden te vergeefs, tot hem ten slotte Jeruzalem met onweerstaanbaren drang aantrekt. Hoe zal hij het best daar komen? Ach, als hij onderzoekt, blijkt hoe groot een verschil er is over den rechten weg naar Jeruzalem. Er waren minstens twintig partijen, die ieder beweerden alléén het Volk van Sion te zijn. Gelukkig hoort hij van »een goede leidsman, die hem aanbevolen wordt als een man die Jerusalem meer in 'thart dan in den mond heeft, meer van doen dan van praten houdt." »Zijn woorden zijn meer dan enkel klanken en hebben een kracht in zich, die in 't gemoed dringt. Hij weet beter hoe men leven, dan anderen hoe men twisten moet. Hij heeft *geloof* genoeg om zich zelf te behouden, en *liefde* genoeg om te gelooven dat anderen, al zijn ze niet in alles van zijn begrip, behouden kunnen worden." Dien man zoekt hij. Iemand toont zich bereid hem te geleiden, maar acht vooraf de waarschuwing noodig: »dat die persoon bij alle partijen wordt uitgekreten voor iemand, die de waarheid niet liefheeft, dewijl hij omtrent verschilpunten niet zeer ijvert. Sommigen zeggen, dat hij onverschillig in den godsdienst is. Anderen willen, dat hij alleen een groote mate van zedelijke bescheidenheid, maar niets van den *Geest* bezit. Eenigen brandmerken hem als ketter, meenende, dat hij alles, wat hij niet heftig tegenspreekt, gelooft. Wel is waar, zijn leven is zoo heilig, dat ik voor mij niet geloof dat het de vrucht van een kwaden wortel zou kunnen zijn, maar anderen zeggen: het vergif, zoo fraai verguld, is des te schadelijker." De reiziger is besluiteloos, maar neemt eene beslissing, als de

raadsman er aan toevoegt: »alle partijen zijn gewoon hem naast zich zelf voor den beste te verklaren.»

Hij vindt den Leidsman, verklaart zijn begeeren, en de man is bereid hem van dienst te wezen, maar bespaart hem niet de opsomming der moeilijkheden van den weg. Hij prijst hem twee gezellinnen aan, Ootmoedigheid en Liefde, beschrijft den waren weg in Jezus' leven, dringt tot peinzen en bidden, vooral in afzondering van de wereld, want: »schoon de dauw van Gods genade overal valt, blijft ze echter in de schaduw langst liggen.» De jongeling houde Jezus' krachtig geloof en vertrouwen steeds voor oogen en volge hem na.

Over het geloof handelt nu de schrijver uitvoeriger, om duistere begrippen daarover door ware te vervangen. De reiziger had gemeend, dat dikwijls predikatiën te gaan hooren, goede boeken te lezen enz. genoeg was; ja men had hem haast overgehaald om niets te doen dan in Jezus te gelooven; deze zou dan wel zorg dragen om hem te Jeruzalem te brengen. De Leidsman doet hem verstaan, dat gehoorzaamheid aan Gods bevelen de eenige weg is. Met lichten spot vermeldt hij een „nieuwewets en versierd geloof,” dat ook wel heet: „een werpen op Christus, een vertrouwen op zijne verdienste, eene verberging van onszelfen onder den mantel van zijne gerechtigheid.” En schoon het somtijds ook „een gaan tot hem ter zaligheid wordt genoemd, zoo is echter in die zaak deze verborgenheid: dat gij kunt gaan en niet gaan, dat gij gaan en echter stilstaan kunt, gij kunt u op hem werpen en niet tot hem komen. Dit geloof zal u aan het eind van den weg brengen, eer gij nog aan 't begin zijt. De eerste stap daarin is u zelf stil te houden, het begin der beweging is in rust te blijven.” „De beminnaars van dit geloof verbeelden zich de eenige voorstanders der Vrije genade te

zijn en alleen de kroon op Christus hoofd te zetten. Wonderbaar is de behendigheid van dit geloof; men kan zoo zijne eigene begeerlijkheden dienen en echter de beste dienaar van Christus schijnen." Hij wil het geloof liever omschrijven als: zulk eene hartelijke toestemming te geven aan de Waarheid van het Evangelie dat men er naar *wandelt*.

Zeer verstandige dingen worden gezegd omtrent bidden, het hooren van predikatiën, 't lezen van goede boeken, 't ontvangen en onderhouden der uiterlijke plechtigheden. Ernstig wordt gewaarschuwd tegen allerlei uitvindsel en den reiziger af te schrikken. Vooral de twistzucht brengt velen aan het wankelen, die meenen dat er geen veiligheid en zekerheid te vinden zijn. Men zal ook trachten hem te verleiden tot geestelijke hoovaardij. Die ingebeelde geloovigen worden geteekend, zooals de modellen nog heden rondloopen. Soms zou men willen zeggen: „je te connais, masque!" Men hoede zich voor hen, die anderen trachten te weêrhouden van broederlijke liefde om de eischen der liefde tot God; want alle werken van Jezus waren werken van liefde en zijn voorbeeld leert ons immers juist, dat zij waarlijk groot zijn, die in liefde aller dienaren willen wezen.

De Leidsman erkent, dat uitspanning soms noodig is; hij verheft het genot van goed gezelschap. „Niets is zekerder dan dat wij tijd kunnen winnen door met den arbeid uit te scheiden en meer wegs kunnen afleggen door een wijle tijds stil te staan." En is het doelwit zoo moeilijk te bereiken, men verkwikke zich op zijn tocht met de gedachte aan Jeruzalems geneugten en de innerlijke vreugde, die reeds de reize geeft, maar zij daaronder niet blind voor dreigende gevaren. De reiziger bedenke, dat het een eer is voor den soldaat uitgekipt te worden voor den zwaarsten dienst. „Begeef u nu met een hart vol van

zulke overdenkingen op weg, en geloof mij op mijn woord, dat u de edelste vermaken nimmer zullen ontbreken." Met deze inlichtingen, vermaningen en waarschuwingen toegerust, aanvaardt de Reiziger zijn tocht.

Hij is bezield door de heiligste voornemens; alles meent hij te kunnen trotseeren; armoede en smaadheid schrikken hem niet af; eeraambten, waardigheden, vrienden, ja de geheele wereld, indien zijne kostelijke ziel daardoor schade moet lijden, acht hij minder dan niets. Maar allerlei moeilijkheden brengen helaas! verkoeling in zijn geestdrift, reeds weinige weken na zijn vertrek. Oude makkers ontmoeten hem; hij vreest een verkeerden weg ingeslagen te zijn, ja vindt het zelfs twijfelachtig of het doel der reis wel bestaat. Dit maakt hem krank en vele dagen is hij werkeloos. Een brief van den Leidsman haalt hem in en versterkt hem weér in zijn eerste voornemen.

Eigenaardig is zijne bezorgdheid dat „hij God niet zuiver genoeg diende, omdat zijn oog te veel op Jerusalem gevestigd was." Immers onder de menschen met wie hij vroeger omgegaan had stond het vast: „dat men God uit enkel liefde, zonder eenige hoop op belooning moet dienen." Maar het behaagde God hem van dezen kommer te ontheffen. Twee teksten vermogen dat: Hebr. 11 vs. 29, dat Mozes gezien had op de vergelding des loons, en Hebr. 12 vs. 2, dat Jezus voor de vreugde hem voorgesteld het kruis verdragen heeft. Na deze twee bijbelplaatsen zoo gelukkig aangetroffen te hebben gevoelde hij zich zeer opgebeurd. Wel keerden dergelijke bezorgdheden nog meermalen terug, maar telkens ook werden de kwellingen weér opgeheven. Verder ontmoet hij zijn ouden raadsman, met wien hij nu innige vriendschap sluit en voortaan samen reist. In ernstige gesprekken den tijd doorbrengend gaan ze voort, elkander versterkend, terwijl de oude de gedurige twijfelingen van den jongere

wegneemt en hem uit zijne dofheid of traagheid tot grooter naarstigheid opwekt.

Allerlei lieden ontmoeten zij en onder deze twee, die de verpersoonlijking zijn van de roomsche en van de hervormde kerk. De eerste wil hun wijs maken, dat men niet beter kan doen dan zich de oogen laten uitsteken en verder op *zijn* geleide vertrouwen, daar hij den weg wel blinde-lingen vinden kan. De ander wil den reiziger van zijn Leidsman aftroonen. Natuurlijk slagen ze niet. De tweede, die met degen en pistool gewapend is, wordt door den reiziger onthaald op een: „gij kunt al evenmin als de ander dulden, dat iemand van een ander gevoelen is als gij zijt. Dat is in u te erger, omdat gij dikwijls vrijheid begeerd hebt, maar die aan niemand wilt verleen. Gij doet hetzelfde als waarover gij klaagt en begeert alleen van plaats te verwisselen met hem, tegen wien gij eeuwig murmureert. Als gij beiden maar in andere dingen kondet overeenkomen, zou het 't best zijn, dat gij samen reisdet en ons op ons zelve liet”. De beide kampvechters gaan ieder huns weegs. Den volgenden dag vervallen de reizigers onder een schare bedevaarders, die Loretto en Rome met hunne aflaten prijzen en aanbevelen, wat tot heftige en dwaze disputen aanleiding geeft.

Een gezicht van Jeruzalem versterkt den Reiziger en al vervalt hij nog eens in de bange meening, dat hij niet toeneemt in deugd, de Leidsman weet hem te bemoeiden. Men moet zich niet te zeer naar volmaaktheid haasten, maar gestadig voortgaan. Vooral wordt er veel over het geloof gesproken. Het historisch geloof wordt onvoldoende verklaard; evenzeer de zaligheid niet toegezegd aan het „ijdel en lui vertrouwen van stoute voorgevers.” Uitvoerig wordt betoogd, dat Christus alleen een middel is tot bereiking van het doel, en dat bijgevolg het geloof verder moet zien

dan op zijn persoon. De Reiziger is door deze gesprekken en redeneeringen diep getroffen en zijn vriend daarover zoo verheugd, dat hij hem durft profeteeren hoe hij wel na veel strijds in vrede te Jeruzalem zal ingaan.

De schrijver heeft gehoord, dat het later inderdaad zoo gegaan is en dat de Reiziger thans de plaats der gelukzaligheid dagelijks kan aanschouwen.

Mag men vermoeden, dat menige bladzijde van dit boekje naar het hart der doopsgezinde Collegianten geschreven was: een andere pelgrimagie, waarvan ik thans wensch te spreken, is geheel uit menniste pen gevloeid.

Het is de „*Wegh nae Vredensstadt*” van PIETER PIETERSZ. Waarschijnlijk zag dit werkje c. 1625 het licht ¹⁾. De schrijver, den 20^{sten} Januari 1574 te Alkmaar geboren, omtrent een half jaar na den dood zijns vaders, overleed den 14^{den} Oct. 1651 te Oost-Zaandam. Meer dan 50 jaren lang was hij bedienaar des goddelijken Woords bij de Doopsgezinden, eerst in de Rijk, daarna te Zaandam. Hij was zeer werkzaam en volhardend, preekte soms driemaal op één dag en is nog op vier of vijfenzeventigjarigen leeftijd over zee gereisd om andere gemeenten te bezoeken en met zijne prediking te versterken ²⁾. Meer bizonder schijnt hij tot het *Komen Jans'* volk te hebben behoord. Over zijn strijd met JAN THEUNISSEN, den vriend van NITTERT OBBES en vijand van HANS DE RIES, aan wiens zijde PIETER PIETERSZ. (KISTEMAKER) stond, geven de vlugschriften, in den catalogus der amsterd. bibliotheek II, bl. 96 genoemd, inlichting. SCHIJN heeft II, bl. 588 vgg. zijn leven kort beschreven. Zijn portret, daarbij gevoegd, toont ons een

1) Ik bezit een *achtsten* druk, zonder jaartal. De vijfde is van 1642.

2) SCHIJN II, 589.

forsch, met een calotje gedekt hoofd, aan de slapen licht golvende grijze haren; van de kin daalt een dichte, vierkant gesneden, haast massieve baard op het smalle boord van zijn kleed neêr; de bovenlip draagt een knevel; van de neusvleugels loopt een diepe groeve naar de mondhoeken, die zich in den knevel verschuilt. Ernstig, doordringend, maar tevens goedaardig ziet hij den beschouwer aan.

ADRIAAN SPINNIKER dichtte er bij:

„Eenvoudig van gelaat en hert, maar recht verlicht,
Heeft PIETER PIETERSZOOM veel jaren 't volk gesticht.
Wilde elk noch naar de stem van zijne schriften hooren,
Men zag het Paradijs op aarde weer herboren.”

Een vroegere poët had van hem geschreven:

„Ziet hier een Harders beeldt, wiens christelijk beleydt
Al meer dan vijftig jaar Gods Schaapkens heeft geweydt,
Niet in het aardsch vermaak, maar in de deugdsbetrachting,
Dus won hij door zijn leer en leven ieders achting.”

Een gemoedelijk man, wiens werken een geest van liefde en vrede ademen en blijkens de vele drukken tamelijk gezocht waren, schreef hij eenvoudig, maar uit het hart en vol overtuiging. Zijn *Wegh nae Vredensstadt* werd gevolgd door „*Toetssteen om te proeven elck Mensche, den wegh sijns levens, of zij recht gaet na de Stadt des Vredes, ofte 't contrarie, na onvrede en jammer, nut om te lezen*”, en door de *Hemelsche Bruyloft, handelende van 't noodigen, 't weygeren, 't bewilligen, heerlijkheijdt derselver en hoe men zich daertoe bereiden moet*. Deze geschriften zijn een uitbreiding en toelichting en voortzetting van de denkbeelden, in zijn eerste werkje vervat.

In den vorm van een gesprek tusschen PIETER en JAN

wordt met praktischen zin het hemelsch Jeruzalem besproken. Dit vertoont zich hier eenigzins als een Utopia, zoodat het werkje eene beschrijving wordt der ideale Christelijke gemeente en een beeld van den recht vromen (in casu doopsgezinden) mensch.

PIETER, zijn vriend JAN ontmoetend, vraagt hem, van waar hij komt en wat nieuws hij heeft. Jan heeft goed nieuws, want na lang zoeken heeft hij Vredestad gevonden. PIETER verwondert zich, dat bij al den twist en onvrede, die er zijn, nog zulk een stad te vinden is. Ja, de meesten gaan haar dan ook voorbij, want de ingang is zoo nauw en de weg zoo ver van 't gewone pad! Eer men er in kan gaan, is er zoo'n laag poortje, dat men zeer bukken moet om er in te komen. Principaal, die wat vet en grof is van vleeschelijke lusten kan er niet inkomen of de kleeren, genaamd „oude mensch,” moet hij uittrekken en zoo doordringen, dat het oude zondige vleesch en bloed aan de posten blijven hangen. Natuurlijk lokt dat weinigen aan, te meer omdat het uiterlijk van Vredestad niet zeer aantrekkelijk is, maar van binnen is het des te schooner. JAN toch, die er binnen was, weet te verzekeren, dat de stad zeer méevalt en dat de menschen er wondergoed zijn. Twist is er onbekend. „Zelfs als er eens een erfenis te deelen viel?” vraagt PIETER. Gewis, want als er daarbij al eens verschil ontstaat, dan is het omdat ieder dacht dat zijn deel te groot was. PIETER begrijpt er niets van en vreest, dat men op die wijs ras alles kwijt zou wezen. Hij heeft tegen die richting ook dit bezwaar, hoe men dan de armen zal onderhouden en — hoe moet het als „het arme volkje een huis vol kinderen heeft en zij hebben geen renten noch eenige vaste goederen en 't is een kwade tijd of soms is men ziek of zuchtig, zoodat men niet arbeiden kan; hoe moet het dan?” JAN bestraft zijn

vriend over die groote bezorgdheid. Hij wil echter geenszins een vertrouwen op God, dat allen arbeid en voorzorgsmaatregelen uitsluit. Men zij veeleer een ijverig en nauwgezet rentmeester, een trouw uitdeeler der ontvangen genadegaven. PIETER blijft echter vreezen, dat men op die manier *allen met elkaar* arm zal worden. Hem dunkt, dat voorzichtigheid in dezen scherpen tijd wel noodig is. Men wil toch gaarne met God en met eere door de wereld komen. Hij haalt zelfs 1 Tim. 5:8 aan: „die zijn eigen huis niet voorstaat is erger dan een ongeloofige”. Slagvaardig antwoordt JAN, dat kwade tijden den *arme* altijd het meest drukken en troost hij zijn vriend hiermede, dat wie op God vertrouwen „altoos met Hem gelukkig door de wereld komen, al is 't niet vet.”

PIETER verbaast zich zeer over de ongewoonheid dier burgers in Vredestad en doet nader onderzoek naar hunne leeraren. Deze worden (niet zonder eenige zijstooten naar de leeraars in andere kerkelijke kringen) uitvoerig geteekend. Hunne hoofdstudie is om hun leven te reformeeren, dat het gelijkvormig zij den voorbeelde Christi; met die taal onderwijzen zij ook het best. (Op den rand staat: niet dat die te verachten zijn die talen spreken kunnen). Nu teekent de spreker den eenvoudigen nauwgezetten liefdepreëker, die in allen en alles belangstelt, van weelde zich onthoudt, zelf in zijn onderhoud voorziet, den minsten broeder de voeten wast. PIETER PIETERSZ. vindt dat beter dan vele talen spreken, wat de gemeene man toch niet kan verstaan (zou dat eene zinspelning zijn op het Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch, in vele preeken van dien tijd te vinden?) Maar hij verwondert zich ten zeerste, dat er vrede kan zijn, want zoo iets heeft hij nog nooit gezien in de wereld. Daar toch willen de predikanten de meesten zijn en men mag ze nauwelijks aanraken of berispen, ze kunnen zóó

weinig verdragen, dat ze meer gevreesd dan bemind zijn. De voorgangers in Vredestad zijn minder prikkelbaar, zij geven zelven het voorbeeld van de ootmoedigheid waartoe ze opwekken. Evenzoo zijn de diakenen uitnemend trouwe verzorgers, en de kooplieden door en door eerlijke handelaars. De vrede wordt zeer bevorderd doordat men er geen nieuwtjes zoekt en geen ijdele grappen naloopt; de gesprekken handelen er over ernstige zaken. Achterklap is er onbekend. De bewoners zoeken elkaar te stichten en door goede propoosten het gemoed te verwekken tot alle Christelijke deugden.

Toch moet JAN erkennen, dat er onder de tarwe ook onkruid is. Daardoor echter hebben de goeden te beter gelegenheid om hun deugd beproefd te zien.

PIETER krijgt meer en meer lust om burger der stad te worden, maar.... de enge poort blijft een bezwaar. Zijn vriend spreekt hem moed in, zoodat hij hoewel schroomvallig zich bereid verklaart den tocht te ondernemen. Nu dringt hij nader aan op kennis van de ordinantiën der stad en wordt de inhoud des geloofs besproken. Doop en Avondmaal, ban en mijding, de weerloosheid, het wereldlijk overheidsambt worden behandeld. Gods wezen en Jezus' menschwording blijven niet achter.

PIETER PIETERSZ. doet zich hier kennen als een man vol mildheid en verdraagzaamheid. Van den kinderdoop maakt hij zich handig af door het argument, dat men in Vredestad daaromtrent geen bevel ontvangen heeft. Ban en mijding noemt hij stukken, eertijds ingevoerd door sommige stijve drijvers, die de liefde dikwijls hebben benadeeld. Hij wijst er op, dat waar men geen woord Gods noch bevel heeft, het niet betaamt aan een christenmensch om een gebod te maken. Geestig bestrijdt hij de meening, dat eene vrouw haar in zonde gevallen man moet verlaten, met de

opmerking: dat het voor haar immers dan juist allermeeft noodig is bij hem te blijven om hem door een heilig leven te winnen. Dit zijn voor hem de principale hoofdstukken: een waarachtig geloof in God, met een vertrouwen zonder twijfeling in zijne beloften door Jezus gegeven; daarnevens een sterke liefde en begeerte tot God, een ongeveinsde liefde tot den naaste en tot alle menschen, al zijn ze ook vijandiggezind. Die zich zoo ootmoedig gedragen naar hun geweten onder Gods gehoorzaamheid, die houden we voor burgers in Vredestad. Met droefheid ziet hij de velerlei verdeeldheid, die daarbuiten heerscht. Daarbinnen echter kunnen al die drijvers, die meer hun opinie dan den vrede liefhebben, „niet duren” (het niet uithouden). Want in Vredestad disputeert men niet onnut; men onderwijst elkander daar met een zachtmoedigen geest, en principaal de stukken, waarover de rechtzinnigen het liefst vragen opwerpen, daarin zijn de recht ootmoedige menschen schroomachtig. Zij durven daar niet diep in varen boven de schriftuur. Het meeste daar deze burgers naar trachten is Christus te kennen naar den geest en met hem één te zijn; zijn heilig leven en voetstappen na te volgen, opdat zij hem mochten kennen in zijne liefde, die alle kennis te boven gaat. En als zij deze liefde bekennen en navolgen en behouden, dan gaat het hun wel. — Een gedragslijn, nog altoos aanbevelenswaardig!

Als iets PIETER PIETERSZ. tot toorn kan verleiden, dan is het de begeerigheid en de genotzucht. Hij schijnt daarvan treurige voorbeelden te hebben beleefd en gezien, want telkens weder komt hij er tegen op. Of in de gemeente de Rijp en in die aan de Zaan in de eerste jaren der 17^{de} eeuw met rust en bloei ook de weelde hare wilde loten heeft geschoten? Men zou het haast vermoeden. Voor zijn doen met heftigheid en althans met keur van

scherpe woorden kastijdt hij de ondeugden van hen, die den God Mammon dienen. De beker en „de tabakspijp, suipen, brassen,” onkuische werken zijn hem een gruwel, zij voeren ter verdoemenis. Zelfs schilderijen vinden geen genade bij hem. De tabakspijp is vooral slecht en een handlangster der zonde. Alleen „dat iemand uit groote nood van kranke oogen of andere zware accedenten dit (n.l. het rooken) in soberheid tot niemands aanstoot gebruikt, gelijk men ander medecijn gebruikt, dat is vrije saecke; want alsoo zijn alle geschapen dingen in hunne mate goed.” Waarvoor oudtijds 't rooken al niet dienstig werd geacht!

Alle deze dingen zijn van het vleesch; door de liefde Gods komt men ze te boven. „Zijne geboden zijn liefelijk en volkomen, want de opperste wijsheid heeft ze geordineerd.” Met deze verzekering beveelt Jan zijn vriend in de bewaring Gods. — PIETER prijst zich gelukkig, dat hij deze samenspreking mocht genieten. Hij verstaat thans het bijbelwoord: „waar twee of drie in mijnen naam vergaderd zijn, daar ben ik in het midden van hen.” Hij heeft een gevoel, alsof zij de twee jongeren waren, die naar Emmaüs gingen, met Jezus in het midden. Jan spreekt het slotwoord: „Het valt me zwaar om scheiden! de Heer wil U en mij geleiden, dat wij malkander bij den Heer verbeiden, waar men in eeuwigheid niet zal scheiden. Amen.”

„Schoon in lagen stijl geschreven, dubbel waardig om gelezen te worden:” zoo vonnist SCHIJN PIETER PIETERSZ. geschriften. Het zij zoo! Het laatste is voorzeker waar, het eerste is een punt van smaak. Eenvoudig is hij, maar frisch ook; en de vrome, echt christelijke geest, die in zijn *Weg naar Vredestad* leeft, maakt, dat wij gaarne het oordeel van denzelfden SCHIJN aannemen, als hij PIETER PIETERSZ. „eerwaardig en godvruchtig” noemt.

Geleerd was hij, denk ik, niet; anders ware hij allicht vervallen in de mode van zijn tijd om vreemde talen in zijn Nederlandsch te mengen, wat hij in zijn boekje afkeurt. Meer nog. Ergens laat hij (denk aan de gelijkenis van het Groote Gastmaal) boden van Jezus de uitnoodiging tot deelneming overbrengen en hen spreken als „boden in Christi Stadt.” Die spelling met hoofdletter doet vermoeden, dat het hemelsch Jeruzalem bedoeld is. De Biestkensbijbel biedt in 2 Cor. 5 vs. 20 *stadt* met kleine letter. Is hier eene vergissing of eene zachte speling met de dubbele beteekenis van het woord? Dat Castellio voor „’t is lichter, dat een *kemel* ga door het oog eener naald dan dat een rijke inga in het koninkrijk der hemelen” leest: „het is lichter, dat een *kabel* ga enz.,” kon hij evenzeer uit Biestkens weten. Waarom hij dezen tekst echter maar eenmaal aldus aanhaalt en elders de gewone vertaling gebruikt, begrijp ik niet. BIESTKENS vertaalt altoos *kemel*, maar geeft op den rand bij Mattheüs en Markus (niet bij Lukas) Castellio’s verandering in *kabel* op.

Eenvoudig moge PIETER PIETERSZ. zijn, hij heeft iets aantrekkelijks, iets vooral dat den lezer vredig stemt. Zou het zijn door dat de geest van den Grooten Gever van vrede in hem was? 1 Cor. 13 had hij blijkbaar, al spreekt hij er weinig van, in zich opgenomen; misschien zwijgt hij er van, omdat het zoo in zijn hart en ziel was overgegaan. Alle gevaren kennende en overziende spreekt hij nogtans van vrede! Hij wekt er toe op, hoopt er op en vertrouwt ook, dat die zal komen. Want in alle ootmoedigheid weet hij, dat alles den minnaren Gods moet medewerken ten goede; en gewis heeft hij zelf zijn voorschrift opgevolgd, dat men slechts door *christelijke manieren* moet trachten te overwinnen.

PIETER PIETERSZ.’ *Weg naar Vredestad* lokt aan door den

bescheiden toon, den praktischen zin. Zijn woord is nog gants niet verouderd voor onze dagen. Hij teekent in weinige, maar duidelijke trekken dat ideaal, waarop ook wij nog hopen en dat alleen bij eenigheid des geestes, alleen onder den palmtak des vredes ons deel worden kan.

De stroom van reisbeschrijvingen naar het hemelsch Jeruzalem bleef ook later steeds vloeien. Naamloos gaven sommigen *Bladen uit hunne dagboeken* in het licht. In 1750 verscheen in vertaling uit het hoogduitsch „*De gebaende Pelgrims Strate na den Berg Sion, de Stad des levenden Gods, het hemelsch Jeruzalem enz.*„ door DAVID HOLLAZ, Evangel. Leeraer te Guntersberg in Achter-Pommeren.” Dit was eene soort van standaardvertaling; zij werd sedert herdrukt met de verzekering: *onveranderd*. We laten deze werkjes met rust, want vrij zeker zullen ze den lezers der Doopsg. Bijdr. weinig belangstelling inboezemen. Ik kan althans niet denken, dat zij veel behagen zullen scheppen in lessen als deze: „Den getrouwen raad en bevorderingen tot een zalig einde. De bevorderingen zijn: dat men in gezonde dagen deze dingen ter herte neemt, namelijk: 1. zich tot erkentenis en berouw over zijne zonden late brengen; 2. tot verzekering der Goddelijke genade, door het geloof aan Jezus wonden. Den witten steen van vrijspreking en loslating zoeken men ernstig te verkrijgen; men bidde en bedele daerom, opdat men dien als een paspoort aen de deure der eeuwigheid vertoonen konne; men ontsla zich ook bij tijds van de vreze des doods, door het bloed des Lams. 3. Is men de verzoening met God deelachtig geworden, zoo onderwerpe men zich aen de louterende genade, zoo als die het innerlijk en uiterlijk met ons maken wil.”

Er is in onze eeuw iets vrij wat beters en diepzinnigers

en teekenachtigers uitgekomen dan HOLLAZ' vervelende algemeenheden, — en dat uit PIETER PIETERSZ.', uit onzen eigen kring. Blijkbaar was bij de reizigers naar Sion de scheppende verbeeldingskracht niet uitgeput. Nog kon zij nieuwe levensopenbaring geven. Ik denk aan het wonderschoone: *De Diligence of de reis naar de stad der erfenis*. Beknopt, levendig, gekleed in de vormen dezes tijds en zich aansluitend aan zijne verschijnselen, verscheen die nieuwe reis naar de Eeuwigheid. Het boekje meldt zich niet in die hoedanigheid aan. Slechts enkele bladzijden zijn er in, die niet geheel passen op wereldsche toestanden. Toch gevoelt men allengs, al noemt de schrijver nergens zijn doel, dat hier van het begin tot het einde op iedere bladzijde van geestelijke ervaringen sprake is. Gods naam wordt er niet in genoemd, maar men wordt langzamerhand gedwongen aan Hem te denken; van Christendom, van christenzin wordt niet gerept, maar de lezer proeft met iederen regel meer het merg des Evangelies; het kondigt zich niet aan als stichtelijk, maar sticht tegen wil en dank. Het eenvoudig verhaal is de schelp, waarin een parel schuilt van groote waarde.

Ik noemde het boekje beknopt, het bevat nog niet eens 80 klein octavo bladzijden; levendig, het geeft in 11 tafereelen eene reeks van zeer afwisselende ontmoetingen op eene reis van Amsterdam naar Deventer, gedurende een tijdsverloop van misschien 16 uren; stichtelijk, ... maar dat moge uit den inhoud blijken.

In April 1845 gaf JAN DE LIEFDE, toen nog doopsgezind predikant te Zutphen, een opstel uit van zijne hand, dat door zijn vriend J. S. TROMP in den winter van 1841/42 in eene Nutsvergadering op zijne vroegere standplaats Woudsend was voorgedragen. Hij had bespeurd, dat er hoorders geweest waren die niet hadden verstaan, en wilde nu be-

proeven of er ook onderscheid was tusschen lezen en verstaan. Velen schijnen de toepassing op zich zelf niet te hebben gemaakt. Bij Jezus' gelijkenissen hadden zelfs de apostelen in der tijd de uitlegging noodig van den Heer.

Hij gaf de lezing wat uitgebreid in het licht onder den genoemden titel: „*de Diligence of de reis naar de stad der erfenis.*” 't Boekje is o. a. in 1872 bij HÖVEKER te Amsterdam, maar ook nog later op nieuw uitgegeven.

Zie hier de korte inhoud van het gulden boekske. In eene soort van inleiding beweert de verhaler, BENJAMIN (een *jongste* zoon), dat men om op een tocht van bestendige kalmte en tevredenheid verzekerd te zijn het in zich zelven hebben moet. Dat heeft hem indertijd zijne Deventersche reis meer dan genoeg bewezen. De gespannen nieuwsgierigheid van het gezelschap vraagt een verslag en de reiziger voldoet aan hun wensch.

Van jongs af was hij van groote reislust beziel; ver van huis te zijn, dat scheen hem een ideaal; in huis gevoelde hij zich alles behalve kind. Te moeten gehoorzamen stuitte hem tegen de borst, hij meende zijne eischen te mogen stellen en vergoeding te mogen vorderen voor iedere onderdanigheid. Toen hij dan ook om der wille zijner ouders het plan had opgegeven om naar zee te gaan en zou gaan studeeren, begeerde hij niet aan het Atheneum te Deventer de lessen te volgen; neen, een groote, vreemde stad, Amsterdam, dat trok hem aan! En de vervulling van dien wensch achtte hij een recht op grond van zijne vroegere inwilliging. Zijn vader kan die kosten niet dragen, maar, gelukkig! een rijke tante komt te hulp. Hij vertrekt naar Amsterdam, meer bedacht op het genot der reis, dan op zijn levensdoel. — In den eersten tijd gevoelt hij zich gelukkig. Het nieuwe, de afwisseling, allerlei tochtjes verschaffen hem genot; de studie echter lijdt er onder en

weldra komt de verzadiging. Tegelijk echter wordt door Tante, die vernomen heeft hoe Neef zich gedraagt, hare toelage zoo ingekort, dat hij nog slechts bekrompen kan rondkomen. Een liefdevol, ernstig schrijven van zijn vader giet balsem in de wond. Het ouderlijke huis verschijnt hem nu in geheel ander licht. Hij doorleeft magere jaren en begint zoon te zijn, d. i. de betrekking tot zijn vader recht te gevoelen. Zijne vrienden verlaten hem, nu hij geen welgevulde beurs meer heeft. Eén vriend echter blijft hem trouw, een mijnheer SYBRAND, die hem in tijden van verlegenheid ten eten vraagt en dient van goeden raad.

Op zekeren avond ontvangt hij weder een brief van zijn vader met bericht van tantes dood en dat hij (de zoon) tot erfgenaam benoemd is. Als hij eindelijk den brief begrepen heeft, maar nog twijfelt of het wel werkelijkheid is dat dát er staat, gaat zijn lamp uit; zóó arm had de nieuwe erfgenaam het. Hij snelt naar den heer SYBRAND, maar treft hem niet thuis. Zijne hoop op reisgeld is daardoor vervlogen en zijn gouden horloge moet in den nood voorzien.

Lang vóór den tijd van 'tafrijden is hij al bij de diligence. Bij het instappen blijkt de heer SYBRAND zijn reismakker te zijn. Al ras knoopt zij een gesprek aan over de erfenis. BENJAMIN is dol blijde, maar SYBRAND werpt allerlei twijfelingen op. De erfgenaam is echter niet aan 't wankelen te brengen, want hij gelooft onwrikbaar aan het woord van zijn vader. SYBRAND bevestigt eindelijk de waarheid van de tijding, want hij is tot uitvoerder van het testament benoemd. Daarom juist moet hij ook naar Deventer. Hij heeft zijn vriend slechts willen beproeven. De gesprekken en ervaringen met de medereizigers draaien allen om de ééne spil: de erfenis. Vandaar dat een der reisgezellen zich zoo aan SYBRAND ergert, die op iedere

tot hem gerichte vraag of opmerking antwoordt met een woord over die erfenis. Natuurlijk! dat gaat immers alleen den erfgenaam aan. Voor hen, die niets moeten erven, is geen onderwerp zoo vervelend.

Het achterblijven eener juffrouw, die wel voortdurend naar 't oogenblik van vertrek vroeg maar om een paar hapjes van haar karbonade den afrit verzuimt, is aanleiding tot een gesprek over plicht en gunstbewijs van den conducteur en tot den raad: kies toch, als gij kunt, een conducteur, van wiens genade gij verzekerd kunt zijn. De conducteur, die ten opzichte van die dame recht voor genade had laten gelden, toont weldra zijn goed hart door ook een arbeider op te nemen, die met verstuikten voet aan den rand van den weg zit en gevaar loopt van niet tijdig bij een fabriek te zijn, waar hij plaatsing hoopt te verkrijgen.

Een zeker heer onder de reizigers, die in Deventer geld hoopt te ontvangen, maar vreest, dat het daarmee wel eens niet al te grif kon gaan, omdat hij zijn correspondent niet vertrouwt en een hinderlaag ducht, verschilt in gerustheid veel van BENJAMIN. Hoe graag hij ook wil, hij durft geen vracht betalen voor eene ongelukkige, arme vrouw, die meêrijden wil, al heeft hij het geld in den zak. BENJAMIN doet het welgemoed en staat haar zelfs zijne plaats in den wagen af, terwijl hij op den bok zich laat natregenen. Hij leert hier tevens schijn en wezen onderscheiden in de wederwaardigheden van een conducteursleven. „Wie aan zijne toekomst twijfelt is ook in zijn leven twijfelend, onvast, onbekwaam tot handelen. Men moet van het bezit der erfenis *zeker* zijn.”

Van een commissionair, die over alles klaagt, leeren zij deze reisgelegenheid niet als een tehuis te beschouwen, maar de lasten van het middel te verdragen om de heerlijkheid van het doel.

Voorzichtigheid en nauwgezet onderzoek worden hun ingeprent door een Duitscher, die op weg naar Deventer is, zooals hij meent om een belangrijke prijs uit de loterij te halen, maar zooals men hem duidelijk maakt om teleurgesteld te worden, daar hij zich in de vergelijking der cijfers heeft vergist. Eene ontgoocheling, waarvoor hij zijne reisgenooten alles behalve dankbaar is.

De diligence nadert het doel van den tocht. Reeds is zij te Twello. Daar komt een vriend van BENJAMIN, student te Groningen, in den wagen en tegelijk een heer uit Deventer, die pas dien morgen die stad had verlaten. Met hun vieren komen zij in den bijwagen; daar wacht BENJAMIN een laatste beproeving. De Deventerman n.l. vertelt, dat er van den dood der tante niets aan is, hij heeft haar gisteren avond nog gesproken. Maar BENJAMIN blijft, wat men ook zegge, aan zijns vaders brief en waarachtigheid gelooven. Terecht, want het was doorgestoken werk om zijne vastheid op de proef te stellen. Nu dit blijkt, is hij geheel gerustgesteld en doet het verlangen om thuis te zijn zich met verdubbelde kracht in hem gevoelen. Hij heeft nu haast, reeds stelt hij zich de ontvangst bij zijn vader voor. Één is er intusschen in den wagen, die anders denkt, de student. Hij keert van de Akademie terug om.... dragonder te worden, zijn vader had namelijk onherroepelijk een einde gemaakt aan zijn „vrees voor zich dood te werken”. Hij ducht de ontmoeting met zijn vader, BENJAMIN omgekeerd verlangt er al meer naar „Welk een onderscheid, BENJAMIN”, zegt Sybrand bij het binnenrijden van Deventer, „of men een oordeel dan wel een erfenis, een rechter dan wel een vader te gemoet gaat. Hier treedt men bevend des rechters huis binnen — dáár valt men juichend in de armen des Vaders!”

In levendige voorstelling en prettigen verhaaltrant worden ons al deze ontmoetingen meegedeeld; geen enkele

zinspeling (tenzij in het Vader met hoofdletter aan het slot) is er op de bedoeling van den schrijver; toch kan geen denkend lezer haar miskennen. Het is als eene negentiende-eeuwsche overzetting der gelijkenis van den verloren jongsten zoon: de geschiedenis van elken mensch, die bij gemis het Vaderhuis eerst recht leert waardeeren en in het vertrouwen op Vaders waarachtigheid daarheen terugkeert. Het is de overwinning van 't geloof in Vaders belofte op al de tegenwerpingen en twijfelingen der wereld.

Als een juweel van groote waarde schittert JAN DE LIEFDE'S: *Reis naar de stad der erfenis* in den rij der Sionspelgrimages.

Het eigenaardige geloofsstandpunt van den schrijver komt bij een paar gelegenheden uit.

Reeds als te Amersfoort de dame hare karbonade niet in den steek wil laten en, al loopt zij de weggereden diligence ook nog zoo hard na, toch moet achterblijven, praat het gezelschap er over, hoe de conducteur wel had *kunnen* ophouden, maar hoe hij er geenszins toe *verplicht* is. De dame had alle recht verloren, hoe gering hare tekortkoming ook was. Haar nu nog op te nemen zou louter eene daad van genade zijn geweest. „Gelukkig de reiziger,” riep BENJAMIN, „die een conducteur heeft van wiens genade hij verzekerd is.” Een ondeugend medereiziger had dit kunnen beantwoorden met den raad om zich dan daarvan te verzekeren door flinke fooien. De schrijver had zoo in zijne allegorieën het Katholicisme kunnen opnemen, maar doet het niet. Bedenklijker echter is wat in hfdst. 7 geleeraard wordt. De door den conducteur in den wagen opgenomen arbeider met verstuikten voet doet verslag van zijn wedervaren. Met zijn buurman DAVID is hij al vroeg in den morgen van huis gegaan, want van 4 tot 5 uur zal aan de fabriek van den heer VAST te Milligen een tiental arbeiders voor vast werk wor-

den gehuurd. Maar — daar kwam een vierspan wild aanrennen, van schrik is hij over een sloot gesprongen en heeft zich verstuipt, terwijl zijn vriend is aangereden en een half dijbeen gebroken kreeg. Wat nu te doen? DAVID, eenigszins bekomen van den schrik, wil trachten verder te komen. De ander wil wachten op de diligence, die straks voorbij moet rijden. Kom, de goedhartige conducteur zal hen wel opnemen! Beiden doen naar hun goeddunkt. En... hij, die rustig op den wagen was blijven wachten, krijgt daarin eene plaats; de ander, die voortgestrompeld is tot hij niet meer kon, en die toen aan de zijde van den weg nederviel, wordt helaas! voorbij gereden, terwijl hem nog een verwijt wegens zijn gebrek aan vertrouwen gedaan wordt ook. De praktische man, die de leuze had verkondigd: „nu toch eenmaal andere beenen dan de onze er ons moeten brengen, kameraad, nu is het dwaasheid zijn eigen dood af te werken. Wat kan het den conducteur schelen of de paarden ons één of twee uur trekken,” — die man komt prinselijk aan het doel!

Dat is een quietisme, dat maar al te zeer herinnert aan „het nieuwe en versierde geloof,” waarvoor de „Reiziger naar 't Hemelsch Jeruzalem” gewaarschuwd werd, en waarvan het heet: „dit geloof zal u aan 't eind van den weg brengen, eer gij nog aan 't begin zijt. De eerste stap daarvan is uzelf stil te houden, het begin der beweging is in rust te blijven.”

Aangenamer doet ons het ongekunstelde en standvastige vertrouwen van BENJAMIN aan. Waarlijk, SYBRAND maakt het hem niet gemakkelijk. Met alle wapenen uit het tuighuis van scherpzinnigheid en spitsvondigheid zoekt hij de beteekenis van den brief te verkleinen, ja verdacht te maken. Het was immers niet altijd vrede tusschen vader en zoon. Is de laatste wel zeker van vaders vergeving?

En dan de brief zelf: staat er wel, wat BENJAMIN er in leest? Bij het flikkerend schijnsel van eenige achtereenvolgens aangestoken lucifers meent SYBRAND te zien, dat zekere *Udes* erfgenaam benoemd is. BENJAMIN zegt, dat er *U. als* staat. De vorm der letters, het al of niet bestaan van een *Udes*, schrijffouten, zelfs een verondersteld Overijsselsch dialect worden er bijgehaald. Maar BENJAMIN kan niet twijfelen. Die vastheid doet het hart goed, en we gevoelen zelven eenige ontspanning, als aan 't einde de brief de volle waarheid blijkt te bevatten. Een spannend tooneeltje nog is het, als de man uit Deventer beweert dat het doodsbericht valsch is. Is BENJAMIN ook door een flauwen grappenmaker bedrogen? Neen, 't was een brief van vader. „Maar bestaat tusschen u en uw vader wel de meest gewenschte verstandhouding, mijn vriend? Zou uw vader misschien....?” Doch dat werpt BENJAMIN ver van zich. Hij is te vast verzekerd van zijns vaders liefde. Zijn vader een leugenaar!.... „neen, Mijnheer, gij liegt, gij liegt onbesch....! Wacht! Meisje, geef je lantaarn eens even hier! (Er werd juist stilgehouden om een pakje af te geven). Mijnheer, ik moet u in de oogen zien, terwijl ik u zeg, dat gij een onbesch....!” — Het luide lachen van den ander brengt hem tot inzicht: men heeft hem alleen willen op de proef stellen. Maar 't is een schitterende overwinning en ook de lezer voelt in zekere mate zich na de spanning verlicht.

Zulk een krachtig, diep geworteld geloof, zulk een moedig vertrouwen verkwikken ons en doen ons goed. En daar is meer.

Ook voor het geslacht van heden kan het juweeltje van den begaafden man nog altoos een gids ten hemel zijn. Gelezen wilde JAN DE LIEFDE worden. Hij heeft daarop aanspraak, maar hij wilde ook worden verstaan.

Welnu, men trachte zoo te doen met zijn geschrift ten eigen bate.

Niet dan reine, goede gedachten wekt het op, het roept tot volharding en krachtsbetoon, en prijst het groote, alles overwinnende geloof in al zijne heerlijkheid aan. Door dat geloof staat BENJAMIN bij alle aanvechtingen vast.

Geloof.... ja, dien staf prijzen alle reizigers op den weg naar Sion aan, maar hoezeer verschillen ze als het op vorm en inhoud daarvan aankomt.

Vóór het smalle poortje van PIETER PIETERSZ'. Vredestad zal naast het oude kleed en het grove vleesch nog wel iets anders moeten achterblijven, ook menig aanhangsel van menschelijke vinding; of indien dit al meê naar binnen dringt, dan zal het daar worden verteerd door den gloed van Gods eeuwige waarheid. Maar het geloof in 's Vaders liefde en trouw, in Zijne waarachtigheid, dat zal zekerlijk meê naar binnengaan en er blijven tot in eeuwigheid.

Met zulk een geloof wordt ieder leven een Sionstocht, die gewisselijk haar doel niet mist.

Balk, 18 Juni 1896.

J. J. HONIG JR.

GESCHIEDENIS DER DOOPSGEZINDE GEMEENTE TE 's GRAVENHAGE.

I. HAAR OPKOMST.

Gelijk van de meeste Doopsgezinde gemeenten ligt ook de opkomst van die te 's Gravenhage in het duister. 't Is mij niet gelukt haar voldoende te verklaren. Ik had gehoopt dat de verhooren en vonnissen onzer vroegste martelaren, in de op het rijks-archief aanwezige Crimineele sententieboeken te vinden, daaromtrent aanwijzingen zouden bevatten, doch vond na eene dikwijls vermoeiende lectuur bitter weinig. Eenige oude documenten, bij den ondergang der Haagsche gemeente aan haar Leidsche zusters toevertrouwd en door deze met groote zorg bewaard totdat zij ze na de wederoprichting kon teruggeven, hebben slechts betrekking op het tijdperk van verval en verspreiden dus over het ontstaan geen licht. Het onderzoek van den *Martelaarsspiegel* van VAN BRAGHT bleef tot beden mede zonder vrucht. Wij moeten ons alzoo ook hier in de eerste plaats behelpen met de bekende Dooplijst van LEENERT BOUWENS. Volgens haar ¹⁾ zou deze in, buiten of nabij 's Gravenhage 45 personen hebben gedoopt en te Delft

1) Zie over die Dooplijst Bl. t. C. *Friest.* bl. 87 en 88, *Holl., Zeel. enz.* I bl. 24 en DE HOOP SCHEFFER, *Doopsy. Bijdragen* 1893, bl. 85.

30. Of dat heeft plaats gehad in de eerste periode zijner werkzaamheid (tusschen 1551 en 1565) of in de tweede (tusschen 1568 en 1578), is onzeker. Nu neemt Bl. ten Cate aan, en m.i. terecht, dat, waar BOUWENS 25 personen doopte, hoogstwaarschijnlijk ook gemeentelijke vereenigingen zijn ontstaan. Zoovelen, op dezelfde plaats door een man zoo vurig als BOUWENS gedoopt, moeten vooral in die dagen behoefte hebben gehad om zich aaneen te sluiten en oefeningen te houden. Op dien grond laat zich dus denken, dat ook in den Haag gelijk te Delft omstreeks het midden der 16^{de} eeuw of iets later zich eene Doopsgezinde gemeente heeft gevormd, al mogen we ons haar niet voorstellen als een georganiseerd geheel met leeraar en opzieners naar de eischen van onzen tijd. 't Was eene vereeniging van gelijkgezinden die ter bespreking hunner godsdienstige belangen nu en dan op eene bepaalde plaats bijeenkwamen. Intusschen komt het mij voor, dat zulk eene vereeniging of huisgemeente daar nog wel vroeger kan zijn ontstaan. 't Ligt toch in den aard der zaak, dat BOUWENS bij voorkeur die plaatsen heeft bezocht, waar zich reeds eenige Doopsgezinden bevonden. In den Haag zullen er toen zeker ook al zijn geweest. Vele wederdoopers waren er geëxecuteerd, nadat ze eenigen tijd, sommigen vrij lang, op de Voorpoort hadden gezeten. Hunne tegenwoordigheid, hun lijden, hun verhoor en marteldood moeten een diepen indruk op het volk hebben gemaakt en zij 't ook maar enkelen voor hunne gevoelens hebben gewonnen. Het bloed der martelaren was ten allen tijde en overal het zaad der kerk; waarom dan hier niet?

Denken we aan de terechtstelling van een WENDELMOET of WEIJNKEN KLAASDOCHTER van Monnikendam. Niet zeker, maar toch zeer waarschijnlijk behoorde zij tot

de Doopsgezinden ¹⁾. Na zes maanden op het kasteel te Woerden gevangen te zijn geweest, waar men hoopte dat ze tot bekeering zou komen, werd zij, omdat ze verklaarde bij hare belijdenis te blijven, den 15^{den} Nov. 1527 naar den Haag teruggebracht en daar den 18^{den} voor den stadhouder en 't Hof verhoord. In de daarop volgende dagen kreeg ze in haren kerker veel bezoek. Hare rechters hadden innig medelijden met haar en verschoonden haar van de pijnbank. Ook anderen betuigden haar hunne deelneming. Behalve een paar monniken kwamen twee vrouwen tot haar, van wie de eene „wt simpelheit” (in eenvoud en oprechtheid) haar beklagde. Toen haar vonnis haar was voorgelezen, sprak ze: „Ick bidde u alle oft ick yemandt misdaen ofte vertoornt hadde, dat ghy my dat vergheven wilt.” Op het schavot „stont daer een by, die sprack tot WEYNKEN (doelende op 't geen zij zooeven tot haar rechters had gesproken) seggende: »Moeder, keert u om tot den volcke ende bidt ze oft ghy yemant vertoornt hadt, dat sy 't u vergheven.” Dat deed zij. Daarop sloeg de beul de hand aan den doodelijken strik, en zoo gaf zij den geest.

Zou er nu onder al de getuigen van WENDELMOET's ongeveinsd geloof en vergevensgezindheid, volharding en overgave, niet deze of gene zijn geweest, een rechter, een vrouw, een dienaar, iemand uit het volk, die er iets van in zijn hart bewaarde en later besloot zich bij de nieuwe secte te voegen?

Gewis zullen velen in den Haag zich toen nog de uitvaart van PISTORIUS hebben herinnerd, met al wat pas twee jaren geleden daarbij had plaats gehad, het verheven antwoord en 'troerend gezang van zijne geloofsge-

1) Men leze wat daarvoor is aangevoerd door DE HOOP SCHEFFER in zijne *Gesch. der Kerkhervorming*, bl. 582.

nooten voor het tralievenster van de gevangenpoort, het aanheffen door hemzelve van den 31^{sten} psalm, zijne luid uitgesproken bede om vergeving, zijne woorden van stille onderwerping in den vreeselijken doodstrijd. Immers eene *onafzienbare* menigte was op de plaats rondom het schavot van dien eersten martelaar in Holland vereenigd en had in ademlooze stilte naar de statige tonen van het kerklied, die uit den kerker weerklonken, geluisterd. Zij was er te dieper door ontroerd, naarmate zij 't er zekerder voor hield, dat hen, die door dat gezang de uitvaart van PISTORIUS verheerlijkten, reeds morgen ook de vuurdood wachtte. Echter hebben ze dien niet ondergaan. En waardoor niet? Doordat deze strafoefening zulk eene *diepe verslagenheid* had verwekt, dat alleen de gedachte aan eene herhaling daarvan bijkans ieder met afgrijzen vervulde. 't Hof gruwde er van. Zelfs de inquisiteurs neigden tot versooning. Nog klonk hun het Te Deum der gevangenen in de ooren; ze achtten 't bedenkelijk dezen in de gelegenheid te stellen tot het betoonen van denzelfden geloofsmoed als PISTORIUS, want *zij vreesden den invloed daarvan op het volk*¹⁾.

Nu sprak men toen — PISTORIUS onderging den dood 15 Sept. 1525 — nog bijna alleen van Evangelischen, Sacramentisten, Lutheranen. Doch sedert WENDELMOET haar offerande gedaan had, en vooral na 1530, als de Sacramentisten door de vervolging bedreigd naar een veilige schuilplaats begonnen om te zien, was er een groote verandering in de denkbeelden gekomen. Duizenden hervormingsgezinden in den lande sloten zich aan bij de Anabaptisten, die alom sterk ijverden voor de verbreiding hunner leer. Wie dan ook na dat jaar in den Haag op last van 't Hof zijn gepijnigd, geworgd, verbrand, be-

1) Ik haal hier woorden aan van de Hoop Scheffer, t. a. p. bl. 388 en 390.

hoorden meest tot hen. JAN DIRKS (WALEN of WALIG), CORNELIS LUYTGENS van Krommeniedijk en DIRK GERHITS van »den busch bij Krommenie," waarschijnlijk den 15^{den} April 1534 verbrand, waren wederdoopers, gelijk nog JAN GERHITS en JAN FHIELSZ, de eerste den 15^{den} Dec. 1564 gedood, de laatste den 18^{den} Dec. 1568. Doch daar is meer. Van de velen, die in den Haag zijn „geëxecuteerd met den viere, den watere, den zwaarde" ¹⁾ was reeds in den eersten tijd een enkele daar te stede gevestigd en gedoopt. Zoo CORNELIS CORNELISZ. KELDER, die 2 Nov. 1534 bekende door MEYNAERT op 't Spui in den Haag herdoopt te zijn, en wien men anders niets te laste wist te leggen ²⁾. Deze MEINDERT van Delft, ook uit andere vonnissen bekend ³⁾, moet dus lang vóór L. BOUWENS, daar als oudste of bisschop hebben gearbeid. Wie van de andere in den Haag (waar het Hof was) onthalsden er ook met der woon gevestigd waren, weten wij niet.

Bedenk ik nu, dat de verhalen van de verhooren en strafoefening der gevangenen met alle bijkomende omstandigheden en met de door hen in den kerker aan familie en vrienden geschreven brieven (zoogn. *testamenten*) in tal van vliegende blaadjes onder het volk werden verspreid: dan kan ik het mij niet anders voorstellen of de nieuwe gezindte moet te 's Gravenhage en in den omtrek reeds vóór LEENERT BOUWENS aanhangers hebben gehad, die met de 45 door hem gedoopten vermeerderd welhaast eene niet onbeduidende gemeente zullen hebben gevormd.

Waar die eerste Haagsche Doopsgezinden hunne konventikelen hielden, is niet meer op te sporen. Natuurlijk

1) Zie de lijst. Invent. Amst. Archief I, n°. 744 en 745.

2) Aldaar op 11 Oct. 1536, toen KELDER werd veroordeeld.

3) B. v. TE WATER, *Ref. in Zeeland*, bl. 10, 11.

zullen ze uit vrees voor de overheid en het Hof er zich wel voor hebben gewacht geregeld en in het openbaar te vergaderen. We mogen dus aannemen, dat zij in den beginne slechts van tijd tot tijd en in een particuliere woning zijn samengekomen, waar de een of ander die zich daartoe geroepen gevoelde, meestal uit hun eigen midden, de Schrift voor hen verklaarde en hen troostte en vermaande.

Ik heb wel eens gehoord, dat een huis op het Spui tot zulk een plaats van samenkomst heeft gediend. Het medegedeelde omtrent KELDER's doop maakt dat wel waar-schijnlijk, maar het bewijs ontbreekt.

HAAR VERVAL.

't Schijnt vreemd, dat, terwijl zoovele Doopsgezinde gemeenten in de 16^{de} en 17^{de} eeuw overal in ons vaderland in ledental en aanzien toenamen, de Haagsche reeds zoo spoedig in verval is geraakt.

Toch laat zich dat wel verklaren.

Juist omdat die gemeente, zooals we gezien hebben, grootendeels de vrucht was van de door de martelvuren gewekte verontwaardiging en van de deernis met menschen, wier eenige schuld blijkbaar hierin bestond dat ze naar hunne conscientie God wilden dienen, moesten velen, toen door de verandering in den staatkundigen toestand aan de straoefeningen een einde was gekomen, nu ook meenen geen reden meer te hebben om zich van „de kerk” af te scheiden. Zij zullen zich dus allengs aan de gemeente hebben onttrokken. 't Is geheel iets anders of men door eene oogenblikkelijke opwelling, een gevoel voor recht en billijkheid, een aandoening van medelijden bewogen wordt om zich bij een partij te scharen, dan wel of men dit doet na overlegd beraad en uit volle overtuiging. In het eerste

geval zal men zich lichter voor iets verklaren, maar er dan ook eerder onverschillig voor worden. Denk aan het zaad in de gelijkenis, dat bij den weg of op steenachtige plaatsen viel. Bovendien: gingen in Friesland, Groningen en Noord-Holland overal tal van predikers rond, MENNO en anderen, om aan het volk de nieuwe leer te verklaren, in Zuid-Holland en vooral in den Haag, waar deze meer gevaar liepen van ontdekking, vertoonden zij zich minder. Zoover ik weet, was na 1534 LEENERT BOUWENS de eenige oudste die hier optrad en dan nog maar éénmaal. De Doopsgezinden in den Haag waren al dadelijk te veel aan zichzelf overgelaten. Zij vonden geen steun en versterking dan misschien bij enkelen te Delft, Leiden en Rotterdam.

Er kwam bij, dat den Haag, 't welk een opene plaats was, gedurende het beleg van Leiden in 1574 een tijd lang door de spaansche troepen bezet is geweest, die er vreeselijk huishielden, zoodat een groot deel van de burgerij de wijk nam naar de naburige dorpen of het ommuurde en versterkte Delft, waarheen ook in allerijl de staatsarchieven waren overgebracht. Daardoor was natuurlijk mede de kleine gemeente uit haar verband gerukt en verstrooid. En werd al Leiden nog in datzelfde jaar ontzet en konden alzoo de vluchtelingen naar hunne haardsteden terugkeeren, ze vonden er alles vernield, en 't heeft zeker heel wat moeite gekost het Doopsgezinde volkje weer bij elkaar te brengen.

Doch wat het meest aan de aanwinst en den opbouw der Haagsche gemeente in den weg zal hebben gestaan, dat is de uitbreiding van de Gereformeerde religie en hare verheffing tot heerschenden godsdienst van staat in de jeugdige republiek. 't Spreekt van zelf, dat den Haag boven andere plaatsen den invloed daarvan op den volksgeest moest ondervinden en er dus die enkele grootendeels

tot den kleinen burgerstand behoorende Doopsgezinden, verbonden niet door eenheid van leer maar van leven en door de herinnering aan de vroegere bloedgetuigen, bij de steeds aangroeiende macht van het Calvinisme ook op het Binnenhof tegen het einde der 16^{de} en in 't begin der 17^{de} eeuw geen populariteit konden verwerven.

En nu laat ik de in dien tijd onder de Doopsgezinden zelve bestaande verdeeldheid nog buiten rekening.

Ik spreek telkens van *de Haagsche gemeente*. Intusschen heeft ook den Haag eigenlijk twee gemeenten gehad, eene Waterlandsche, van welke wij bijna niets weten, en eene Vlaamsche. De laatste was het, aan welke het gebouw in het Kort Achterom behoorde; deze ook, van welke de brieven van 6 Dec. 1632 en later, straks te vermelden, uitgingen: 't blijkt aan hun adres. Beide gemeenten dagteekenen ongetwijfeld, even als *al* hare naamgenooten, uit de 16^{de} eeuw. Wanneer beide zich hebben vereenigd, weten wij niet. Maar in 1686 schrijven de vrienden: „alsoo wij hier in den Hage al over eenighe jaren met mal-kander vereenicht sijn door onsen goeden vriend MAERTE PIETERZEN sijnde mede een oudste, ende al eenige tit (tijd) van bejjdersijds leraers sijn bedient geworden enz.” En al in 1679 wordt de gemeente uitdrukkelijk „de Vereenigde Vlaemsche en Waterlandsche doopsgezinde gemeente” genoemd ¹⁾. — In 't vervolg bedoel ik met „de gemeente” vóór het jaar 1679 de Vlaamsche.

Ook bij deze schijnt het verval reeds vóór of althans kort na 1600 te zijn begonnen.

Uit de *Handelinge der Doopsgeinde*, in het laatst van Juni 1649 „tot opbouwinge der gemeeynte Jesu Christi” te Haarlem vergaderd, op welke vergadering ook afgevaar-

1) Inventaris Amst. Archief II, n°. 458 (onder litt. c, h en elders).

digden van 's Gravenhage waren verschenen, blijkt ons dat de gemeente aldaar toen al tot de vacante werd gerekend ¹⁾. Hoe lang die vacature geduurd had weten we niet, maar zeker meer dan 15 jaar. Er is een brief ²⁾ bewaard gebleven waaruit we dat mogen afleiden en die ons bovendien meedeelt, dat men gedurende eenigen tijd zelfs geen vergaderplaats had. Hij is van den 6^{den} Dec. 1632, onderteeekend door twee personen uit Delft (waarschijnlijk diakenen) en gericht aan de dienaren der Vlaamsche gemeente te Amsterdam per adres „den eersamen vromen zeer discreten ABRAHAM DIRKS RIETMAKER.”

De schrijvers doen daarin het verzoek om in de aanstaande kerstdagen bezocht en bediend te worden met den dienst „des woords Gods,” 't welk hun toch al te weinig mag gebeuren, — zoo heet het, — doordien de vrienden van Amsterdam zich meest op andere plaatsen laten gebruiken en dan met al te groote haast Delft voorbijreizen. En dan wordt door hen als drangreden voor de Amsterdamsche vrienden om zich ook eens over Delft te ontfermen het volgende aangevoerd: „dat de vrienden uit den Haag dan ook hunne gaven deelachtig zullen worden, *de welke, alzo ze nu wel omtrent 3 maanden stil hebben gezeten doordien men hen van het gebruik van het huis heeft beroofd, tot nog toe ook nog niet weten wanneer dat zij hetzelfde zullen mogen (terug) bekomen.*”

De bedoeling zal wel zijn, dat indien een der Amsterdamsche leeraren op het kerstfeest eens te Delft (dat

1) Zie Bl. t. C., *Gesch. v. Holl.* enz. 1ste deel. bl. 222 en 330, noot 4; de mededeelingen van Ds. CRAANDIJK en de H. S. in de *Zondagsbode* 1891, n°. 38 en 40; benevens het stuk van den laatste *Hulp bij vacatures*, *Doopag. Bijdr.* 1892 bl. 99.

2) Die brief bevindt zich in het archief onzer gemeente te Amsterdam. Zie *Inventaris II*, n°. 1677 bl. 253.

mede vacant was) een predikbeurt mocht willen vervullen, men de broeders in den Haag daarvan zou kunnen verwittigen, die dan zeker gaarne zouden overkomen om de godsdienstoefening bij te wonen. Doch de vraag is, hoe we die woorden „van het gebruik van het huis beroofd” hebben te verstaan. Duidelijk is 1°. (en hierop vestig ik ook met het oog op hetgeen ik straks laat volgen de aandacht) dat de Haagsche Doopsgezinden destijds in het bezit waren van een eigen bedehuis, en 2°. dat ze *niet* van dat *bezit*, maar van het *gebruik* daarvan een tijd lang (sedert het begin van Sept. 1632 tot Dec.?) verstoken zijn geweest. Ik vermoed, dat we hierbij te denken hebben aan een bevel van de overheid om hun kerk te sluiten. Hadden na den dood van Prins MAURITS in 1625 onder het verdraagzaam bestuur was Prins FREDERIK HENDRIK de Remonstranten over 't algemeen meer vrijheid verkregen, zoodat de vroedschap van Amsterdam in 1634 hun zelfs vergunde een kweekschool te stichten tot opleiding hunner predikanten: de Doopsgezinden werden hier en daar nog door de kerkelijke besturen en gevolgelijk ook door de regeering gemolesteerd. Men verdacht velen hunner, en niet ten onrechte, van op het stuk van de drieëenheid en de voldoening de leer van het Socinianisme te zijn toegegaan. En de hoofden van kerk en staat waren daarvoor altijd zeer beducht geweest.

't Blijkt uit een staatsbesluit, reeds den 3den Sept. 1598 daartegen genomen op advies van de theologische faculteit te Leiden, welke die leer voor godslasterlijk en Turksch had verklaard. De Hervormde synode, in 1625 te Edam gehouden, had den wensch uitgesproken, dat het den Doopsgezinden niet vrij zou staan gemeenten te vestigen op plaatsen, waar er vroeger geen was geweest, en HOORN-BEEK, die een lijst van zulke plaatsen gaf, rekende daartoe

n. b. ook 's Gravenhage¹⁾! De geschriften van SOCINUS, hoewel hier te lande verboden, werden er omstreeks 1630 opnieuw in grooten getale ingevoerd, en, naar men zei, ja ook wel door Remonstranten, maar toch voornamelijk door Doopsgezinden met graagte gelezen. 't Zou ons dus niet verwonderen, dat die sluiting van hun bedehuis in den Haag met de vrees van de overheid voor de verbreiding van Sociniaansche gevoelens heeft in verband gestaan en door de Hervormde predikanten aldaar was bewerkt. Te eer zijn wij geneigd dit aan te nemen, omdat de Haagsche gemeente behoorde tot de »nieuwe Vlamingen" — ze wordt in verschillende stukken nu eens genoemd »de nieuwe gemeente" en dan enkel »de Vlaamsche", soms de »nieuw-Vlaamsche"; — en juist onder dezen evenals onder de vrijzinnige Waterlanders bevonden zich, dat was bekend, vele Socinianiën.

Eene betere verklaring voor die verstoring in de godsdienstoefeningen weet ik althans niet.

't Spreekt van zelf dat ze een groote ramp was voor de gemeente. Men kon ook wel naar het naburige Delft ter kerk gaan, maar, zooals wij hebben gezien, was ook daar slechts zelden dienst.

Hoe lang die stilstand heeft geduurd? Vermoedelijk is het verbod spoedig weer opgeheven. Er bestaan nog vier brieven²⁾, waaruit blijkt, dat men althans in 1635 de vrijheid om te vergaderen had terugbekomen. De eerste is geadresseerd aan den „eersamen discreten TOBIAS GO-

1) Wat nog erger was, op die lijst komen zelfs voor Deventer en Hoorn, namel. de Vlaamsche gemeenten aldaar, destijds wel reeds klein en herderloos maar toch van ouden datum. Deed HOORNBEEK 't uit onkunde of uit kwaadwilligheid? — zoo vraagt Bl. t. C. Zie a.w. *Holland* I, bl. 222.

2) Ook deze brieven bevinden zich in het Amsterd. archief. Zie Inventaris II, 1ste afd. n°. 1831, bl. 274.

VERTSEN VAN DEN WIJNGAERDEN tot Amsterdam," en voor dien tijd bijzonder kort en eenvoudig. Er staat boven: „Looft Godt. In den hagh desen 7 Maart 1635." Hij luidt aldus: „UE. onse wensinghe alles goedts van den heere, waarde vrienden en vr. in Christo TOBIAS GOVERTSEN: desen dient aen UE. alsoo het die van Amsterdam haere beurt zal wesen om ons te comen bedienen met het woordt des evangeliums dat is op paesdagh den 28^e dito waerop wij ons willen verenen ende de (der) vrienden compste op dien gesetten tijdt sullen verwachten; hijermede den heere bevolen en sijdt tsamen met de vrede des heeren gegroet

BIJ MIJ,

ISAACK ABRAHAMS GRAVE ¹⁾

? tot Dienst.

de vrienden sullen ghelogeert wesen tot JAN DU CLOOT (? In der Cloot?) op de nieuwe veercaij."

Men ziet, er werden nu weer godsdienstoefeningen gehouden. En ook leert ons deze brief, dat toen reeds door verschillende Vlaamsche gemeenten was overeengekomen om elkaar in geval van vacature te helpen. Immers er wordt in gezegd, dat op Paschen de *beurt* was aan die van Amsterdam ²⁾. Welke de andere gemeenten waren, wier leeraren zich tot de vervulling van preekbeurten in den Haag en zeker mede te Delft hadden verbonden, is mij niet bekend. Waarschijnlijk Rotterdam en Leiden, die ook in de

1) Hij was een zeemleerverkooper. 't Is te hopen dat hij 't in dat vak verder had gebracht dan in taal en stijl. Ik kom straks op hem terug.

2) Ik maak hierop opmerkzaam, omdat de HOOP SCHEFFER met deze beurtregeling onder de Vlamingen ten dienste hunner herderlooze gemeenten vóór 1635 niet bekend schijnt geweest te zijn. In zijn stuk toch over *Hulp bij vacatures* wordt er geen melding van gemaakt. Daar wordt de eer van gezorgd te hebben voor de belangen van vacante gemeenten vóór de Haarlemsche vergadering in 1649 alleen aan de Waterlanders gegeven.

vergadering te Haarlem daarvoor waren aangewezen; Gouda en Zevenhuizen bovendien nog voor Delft, dat dan ook alle acht dagen een beurt kreeg, den Haag slechts om de veertien dagen. De meêgedeelde brief geeft den indruk, dat vóór die regeling van 1649 de liefdebeurten althans in den Haag door Amsterdam met nog veel grooter tus-schenruimten werden waargenomen, terwijl toch ook Leiden en Rotterdam nader bij gelegen waren. En dienzelfden indruk maken de twee volgende brieven, de eene van den 15^{den} Januari, de andere van den 7^{den} October 1636, beide wederom gericht aan TOBIAS GOVERTSEN VAN DEN WIJNGAART, wonende in de Oude Brugsteeg in den Zwarten hoed. Deze leeraar schijnt — zooals blijkt uit een aantekening van hem op den rand — door den kerkeraad der Vlaamsche gemeente „bij 't Lam" te Amsterdam speciaal belast te zijn geweest met de zorg voor den buitendienst.

In den eersten worden de vrienden (meestal werd de leeraar door een diaken vergezeld) uitgenoodigd om over te komen op den 27^{sten} Januari, in den laatsten op den 19^{den} October, „opdat er door de basuyne Godts veel mochten wakker worden en haer mochten bekeeren totten rechten harder der schapen Jesum Christum." Voorts behelzen die brieven niets bijzonders. Zij zijn ondertekend door JAN THOENISSEN ¹⁾ en BROER JANSSEN.

De vierde brief, gedateerd den 6^{den} Januari 1643, is wederom van ISAACK ABRAHAMS GRAVE of DE GRAAF en in den vorm aan den eersten gelijk. Er staat weer boven „Looft Godt," en onder, „dat de vrienden willen ghelo-geert wesen tot CLAES PYETERSEN crus(kroes?)werker ofte crussmit. In de Waghestraet recht over de veerkade ²⁾.

1) Deze JAN THOENISSEN zal wel dezelfde zijn als JAN ANTHONIEZ. MARTIJN, den passementwerker, die ook later voorkomt.

2) We hebben tot dusverre kennis gemaakt met een zeemleerverkooper, een

Doch het verzoek aan TOBIAS GOVERTSEN wordt nu met meer aandrang gedaan dan anders. 't Gold de vervulling van een tussenbeurt, daar — zegt de schrijver — „hyer een jonghman is die hem geerne met de ghemeente door den waterdoop wenscht te verenigen.”

Van den tijd tusschen 1635 en 1643 en van dien daarna zijn geen brieven meer in het Amsterdamsch archief aanwezig.

Waar moeten we nu die oude kerk of dat huis van samenkomst, waarvan in 1632 het gebruik aan de Haagsche gemeente ontzegd werd, zoeken?

De archivaris van 's Gravenhage, de heer SERVAAAS VAN ROIJEN, heeft eenigen tijd geleden in eene vergadering van het gezelschap „Die Haghe,” waartoe hij zoo beleefd was geweest den kerkeraad der Doopsgezinde gemeente uit te noodigen, die vraag behandeld. Naar hij vermoedde, zou onze gemeente oudtijds hare bijeenkomsten hebben gehouden in een nog bestaand huisje met een trapgevel aan de oostzijde van het Kort Achterom, thans n^o. 20. Hij had daarvoor de volgende gronden. In 1639 wordt in eene Haagsche acte vermeld „een huys” in het Achterom „toecomende de Mennoniten” en behoorende onder de administratie van de „voorz. nieuwe (d. i. nieuw-Vlaamsche) gezindte.” In 1641 verkoopen de Mennoniten datzelfde huis en wordt dit in de verkoopacte vermeld als te staan „aan de oostzijde van 't Cort Achterom,” terwijl daarna de kooper in een huurcedul erkent het door hem te verhuren pand gekocht te hebben van de „Vlaamsche menonist gesinde.” Brengt men nu hiermee in verband,

passementwerker en een kroeswerker (loodgieter?). 't Schijnt dus met de Haagsche gemeente ook al te zijn geweest als met de Corinthische, waarvan Paulus schrijft: „niet vele machtigen, niet vele edelen.”

dat de Mennonieten in 1642 een huis in de Herderstraat tot kerkgebouw hebben ingericht, dan is het waarschijnlijk, dat het een jaar tevoren door hen verkochte huis op het Achterom, hetzelfde als het nog aanwezige met den trapgevel, vroeger tot hun „vermaenhuis” heeft gediend. Hij had er Prof. SCHEFFER over geschreven, en deze had hem dd. 3 Febr. 1887 geantwoord: „Het krachtigst argument, dat het huis op 't Kort Achterom werkelijk de vergaderplaats der Doopsgezinden was, ligt dunkt mij hierin, dat het in 1641 verkocht en het huis in de Herderstraat in 1642 gebouwd is.”

Hoewel waardeerende 't geen de heer van ROIJEN in deze voor de geschiedenis van de Haagsche gemeente niet onbelangrijke quaestie aan het licht bracht, heb ik toch tegen zijne argumentatie nog al bezwaar.

Hieraan valt wel niet meer te twijfelen, of die gemeente heeft het bedoelde huis op het Achterom in eigendom gehad. Uit de acte van overdracht, te vinden in het op het Rijks-archief aanwezig Register van verkooping van huizen, landen, etc. in 's Gravenhage van de jaren 1639—1641, blijkt zelfs hoe ze dat eigendom had verkregen. 't Was haar bij testament vermaakt door PIETERTGEN CLAES, dochter ¹⁾, „weduwe geweest sijnde van CAREL JANSZ. BACKER, in haar leven gewoon hebbende te 's Gravenhage,” en die „als vooghd en volmachtigden gesteld had (de ons uit de hierboven aangehaalde brieven bekende) ISAÄCK GRAVE zeemleervercoper en JAN ANTHONISZ (THEUNIS) MARTIJN passementwercker, gesurrogeerde in de plaetse van Sr. MEIJNDERT VAN BUEREN zaliger, wonende alhier te

1) Zou deze PIETERTGEN CLAESdochter eene dochter zijn geweest van den „crussmit CLAES PYETERSEN,” in den boven aangehaalden brief genoemd? Wel waarschijnlijk.

's Gravenhage." Volgt nu echter uit den verkoop van dat huis in 1641 en de inrichting van het gebouw in de Herderstraat tot kerk een jaar daarna, dat het eerste de voormalige vergaderplaats was geweest? Die conclusie, ook door de HOOP SCHEFFER gemaakt, gaat m. i. zonder nader bewijs niet op. 't Is even goed mogelijk dat de gemeente hier of daar elders placht te vergaderen, of liever dat ze dat reeds lang te voren gedaan had in de Herderstraat, terwijl ze het haar gelegateerde pand op het Achterom te gelde maakte om zich de contanten te verschaffen voor een noodig gebleken *verbouwing* en *betere inrichting* van het huis in de Herderstraat. Van het *aankopen* hiervan in 1642 heb ik althans niets kunnen ontdekken. Er bestaat echter nog wel een stuk, waaruit blijkt dat men, en reeds in 't begin van 1641, aan het huis in de Herderstraat heeft *getimmerd*. 't Is een copie van eene overeenkomst van 17 Febr. van dat jaar tusschen JAN THEUNISZ. MARTIJNSZ. en ISACQ GRAVIUS ter eener, en een paar „naastlegers" ter anderer zijde „nopens de timmeragies die de eersten qualitate qua *doen zijn* ofte als noch sullen doen," en waarvoor zij aan de laatsten een kleine som zouden vergoeden. Ik erken, 't zou daarom toch nog kunnen zijn, dat kortgeleden, b. v. in 1640 of aanvang 41, de aankoop had plaats gehad. Doch 't verwondert mij, dat dan daarvan geenerlei bewijs of aantekening meer aanwezig is, terwijl de koopacte van een ander huisje (vermoedelijk in de Boekhorststraat) zorgvuldig werd bewaard¹⁾. Ook is het

1) Dat huis is den 7den Mei 1650 door ABRAHAM WILLEMS DE MOMBER, servetmaker en waarschijnlijk diaken van de gemeente, hoewel er niet bij staat *g. g.*, van JAN PIETERS SEPESTEIJN, lijstemaker, aangekocht voor f 650. 't Was bezwaard met een hypotheek van f 500, waarop 't volgend jaar f 300 werd afgelost. Daar het huis op het Achterom f 4600 had opgebracht, schoot hiervan voor de gemeente zeker nog een aardig sommetje over.

vreemd, dat in de overdrachtsacte van het huis op het Achterom geen enkel woord voorkomt waaruit kan worden afgeleid dat het tot een kerk had gediend. Daarbij heb ik na nauwkeurige bezichtiging van binnen nergens iets opgemerkt dat daaraan nog herinnert, zooals dat met andere oude huizen, b.v. met dat waar eertijds de Hernhutters te Akkrum vergaderden, met de vroegere kerk te Huizen, te Blokzijl en elders wel het geval is. Zeker, door latere vertimmeringen kunnen alle sporen van den ouden toestand zijn verdwenen, maar van zulke vertimmeringen is den tegenwoordigen bewoner en ook den eigenaar niets bij overlevering bekend, terwijl de kleine onoogelijke vertrekjes u aan geen vernieuwing, hoelang ook geleden, doen denken. Hadden we nu het testament van PIETERTGEN CLAESD. nog maar, waarvan volgens de acte van overdracht een authentieke copie aan den kooper, den zilversmid MATHIJS MULDER, is afgegeven! Vruchteloos heb ik echter in de minuten van dien tijd met welwillende medewerking van den conservator not. LEESBERG daarnaar gezocht.

Kortom, zooals men ziet is deze zaak — en de Heer VAN ROIJEN zal wel de eerste zijn om dat te erkennen — nog niet in 't reine.

Doch 't zij dan het huis in de Herderstraat een nieuw 't zij het een vernieuwd kerkgebouwtje is geweest, zooveel heeft er zeker niet aan veranderd behoeven te worden of men kon er al spoedig weer vergaderen. Wanneer dat voor 't eerst heeft plaats gehad, wordt nergens gemeld. Uit den laatsten uitnoodigingsbrief aan de Amsterdamsche vrienden weten wij dat er in Januari 1643 een doopsbediening is gehouden. Omtrent 't geen in de eerstvolgende jaren met de gemeente gebeurd is ontbreken alle gegevens. Het éénige wat ik uit dien tijd vond is het ontwerp van een contract over de waterlossing van de kerk dd. 24 Juni

1644 met burgemeester SPLINTER, die er toen naast of achter moet gewoond hebben. Godsdienstoefeningen zullen er nog wel van tijd tot tijd zijn gehouden, maar het ledental nam meer en meer af. Na het overlijden van ISAAC DE GRAAF in 1671, die met zijn zuster AAGJE nog een sommetje aan de gemeente vermaakte, schijnt er geen enkele man meer te zijn geweest, geschikt om de administratie te voeren. Eene vrouw belastte zich toen daarmêe. En zoover ik kan nagaan ging 't er niet minder om. Zij deed wat ze kon om de zaken loopende te houden.

Hoewel het schrijven haar moeilijk viel, legde zij, 't geen hare voorgangers schijnen onnoodig te hebben geacht, een soort van kasboekje aan, het kerkeboek genaamd, dat nog bestaat, en waarin de ontvangsten en uitgaven tamelijk geregeld zijn aangeteekend, nu en dan met een opmerking er bij. Kon ze 't zelve niet bijhouden, dan zorgde zij toch dat het door een ander gedaan werd. Ze moet in vrij goeden doen zijn geweest en was ook zeer mild, want ze gaf wel eens f100 armengeld. Wat ik verder omtrent haar en hare familie uit het kerkeboekje — nagenoeg de éénige bron — heb kunnen opdelven, wil ik hier meêdeelen, maar 't is niet veel, en ik sta er ook niet voor in dat het alles juist is.

Zij heette JANNETJE HARMENS SLINGERLANDT en was gehuwd met een zekeren KOSTER of KOSTERS, van wiens hand ook de eerste bladzijde van het kasboekje schijnt te zijn. Mei 1677 was ze weduwe en wordt sedert door degenen, die namens haar de pen voerden of haar in de administratie opvolgden, steeds nog JANNETJE HARMENS of moeder JANNETJE genoemd. Ze kan een broeder of neef hebben gehad, die geneesheer was: althans in 1679 staat er een uitgaaf genoteerd voor 't geen „Docktoor SLINGERLANDT” aan een bedeelde „had verdiend en geleverd.” Ik gis dat ze ge-

storven is in 1707. Als dochters van haar komen voor een AAGJE en een ANNA, beide ongetrouwd, van wie de eerste overleed denkelijk in 1714, de laatste in 1723. Bovendien had ze een zoon, gehuwd met een GEERTJE VAN DER LIS. Dit echtpaar liet drie zoons na, JAN, HERMANUS en DAVID, benevens een dochter gehuwd met een NICOLAAS VAN DER LIS, beide in 1738 reeds gestorven. Het laatste maak ik op uit een rekening en verantwoording van DAVID COSTER, te vinden achter in het kasboekje.

Dat de Haagsche gemeente nog eenigen tijd zoo kon voortsukkeljen, had ze dus voornamelijk aan JANNETJE HARMENS te danken. Zonder haar en haar gezin ware ze ongetwijfeld reeds vóór 1700 tenietgegaan, en licht waren dan ook hare eigendommen verdwenen. Maar ze was nu ook hoe langer zoo meer eene familiezaak geworden, 't geen trouwens ook met andere kleine gemeenten bij ons het geval is geweest. Na moeder JANNETJE's dood nam dochter AAGJE de administratie waar tot 1714, daarop zuster ANNA tot 1723, geholpen door broeder DAVID, die 't vervolgens deed tot aan zijn dood, 18 Jan. 1752.

De Haagsche gemeente mag dus wel een voorbeeld van menniste *taaiheid* (Kleine bundel, gez. 27:1) heeten en van de macht der traditie. Waarschijnlijk heeft ze nooit een vasten leeraar gehad. In elk geval behoorde ze al vóór 1650 tot de vacante. Van 1650 tot 1700 werd er niet geregeld godsdienstoefening gehouden. Wel trok zich de Zuid-Hollandsche (lamistische) Sociëteit met broederlijke belangstelling harer aan. Uit haar notulenboek ¹⁾ blijkt, dat de vergadering van 11 Juni 1681 besloot „een leeraar te stellen ook te 's Gravenhage,” en die van 1 Juli 1682 eveneens, zoo te doen in den Haag en te Delft, „daertoe

1) Inv. Amst. Archief I, n°. 782.

sy 160 gl. ieder en de societijt 300 gl. soude betaalen." Waarom er niets van kwam, weet ik niet. Ik hoop niet, dat daartoe heeft medegewerkt 'tgeen in een brief uit Haarlem dd. 30 Juni 1681 van Delft wordt bericht „dat de vrinden tot Delft liever van een buijteman of buijtemannen om de 14 dagen bedient worden, als een vaste man aldaar te hebben ¹⁾”. — Is er wel iets nieuws onder de zon?

Om de kas had men het aanbod der Sociëteit niet behoeven af te wijzen. Hoe 't zij, in 1685 en 86 preekten er MAARTEN JANSZ. VAN HUTTEN, leeraar bij de Waterlanders te Rotterdam, MATIJS VERMULE of VERMUTE van Leiden en MATTHIJS OOSTERWIJK, eveneens uit Leiden. In 1688 en 1689 worden op lijsten van predikbeurten in vacante gemeenten aan den Haag en Delft niet minder dan 55 beurten toegewezen ²⁾. Genoemde leeraren deden het voor f1.80, f1.50 en zelfs f1.10, dus tegen vergoeding van reiskosten. Een Amsterdamsch leeraar kwam op f3.15 te staan. Op Juli 1710 staat nog f1.40 uitgetrokken voor de „voorsinger, doe neef preekte,” met wien BASTIAAN VAN WEENIGEM, leeraar te Rotterdam zal bedoeld zijn, die een neef was van CATHARINA SCHAAFF, van wie hij in 1692 ook had geërfd.

Reeds merkte ik op, hoe de gemeente van lieverlede haar karakter als godsdienstige vereeniging verloor en een familie-stichting werd. In 1686 heet zij „eene swacke gemeente.” In 1712 telde zij nog slechts 3 leden: zoo werd althans in de diakenvergadering der Rotterdamsche gemeente verhaald ³⁾. En dat juist nu de tijd naderde, dat men in dat-

1) Inv. Amst. Archief I. n^o. 814.

2) Inv. Amst. Arch. I n^o. 845.

3) Inv. Amst. Archief Iib. n^o. 458.

zelfde den Haag zoo ijverig voor de Doopsgezinde broederen in 't buitenland zou gaan werken als daar C. VAN GEMERT als procureur van de „Commissie voor de buitenland-sche nooden" deed ¹⁾. Wegens het klein aantal leden *kon* men ook bezwaarlijk langer vergaderen. Ik heb de namen opgezocht van hen, die tegen het einde der 17^{de} eeuw in verschillende stukken voorkomen — 't zijn er hoogstens 16: JANNETJE HARMENS, haar man (JAN?) KOSTER, AAGJE KOSTER, ANNA KOSTER, DIRK POUSS, CATRIJNE SCHAEFF, MARGRIET VAN DER HOEVEN, SEVERIJN de krukkeman en zijn dochter SUZANNETJE JANS, JACOBUS . . . , LIJSBET-meu, JENNEKE-nicht, MAAIKE, en nog een paar anderen. 't Kan zijn dat er nog meer zijn geweest, die niet genoemd worden, maar dan toch zeker maar enkele. Van dezen werden althans vier bedeed, en één, de krukkeman, van '72—'85 eerst met f 2.15, daarna, toen 't zeker niet meer lijden kon, gedurende eenige jaren nog met f 1.50 in de week.

Wij zouden zeggen, hoe konden die weinige personen, onder wie maar een paar niet onbemiddelde, die zware be-deeling zoo lang bekostigen? Daarbij kwam nog het onderhoud van de kerk, de belasting, etc. En de laatste was ook in dien tijd niet zoo gering als men wel eens beweert. Ik lees van kloggeld, enemer(brand?)geld, straatgeld, lantarengeld, verponding, extraordinaire veponding, de honderdste penning, waakgeld. De revenuen waren gering. Ze bestonden uit de huur van het huis achter de kerk (in de Boekhorststraat?) en later ook van een huis in de Wagenstraat. Maar de offervaardigheid was groot. Als moeder KOSTER met DIRK POUSS of met CATRIJNE SCHAEFF of met een ander „de bos van 't vermaenhuis" leegde, 't geen meest des Zondags geschiedde maar op on-

1) Inv. Amst. Archief I, n^o. 1802 en volgende.

bepaalde tijden, om de drie maanden of 't halfjaar of zelfs 't jaar, dan vonden ze daarin, hoe zelden er ook gepreekt was, meestal een flinke som; eens haalden ze er *f*100 uit, en dikwijls *f*30, *f*40. En kon het niet uit, dan paste JANNETJE of CATRIJNE wat bij, — zoo familiaar weg, zonder drukte of omhaal, gelijk het gelukkig nog wel gebeurt in enkele Friesche gemeenten op den rekendag. Op den 8^{sten} Juli 1685 staat in het kerkeboekje aangeteekend: „dat KATERIJNE SCHAEF aan moeder JANNETJE gegeven hadt toe MAERTE VAN HUTE ¹⁾ de laeste mael preeckte 2 ducatons à 63 st. is 6. 6. 0 (*f*6.30).” Natuurlijk, vaste contributiën zijn in onzen tijd, als de gemeente niet rijk is, noodig; de penningmeester moet weten waarop hij rekenen kan; maar zulk geïmproviseerd geven, als men door een preek bijzonder gesticht is of een buitengewonen zegen van God heeft ontvangen, gelijk het oudtijds bij ons gebruikelijk was, mag ik toch wel. 't Bewijst dat men niet alleen geeft met zijn verstand en uit plichtgevoel, maar ook met zijn hart. Daar is iets in van 't geen MARIA deed in het huis van SIMON den melaatsche. — Er werd ook nog al eens een legaatje gemaakt, b.v. door diezelfde CATRIJNE.

En al hoorde men geen predikaties, toch wist men zichzelven nog wel te stichten. Men had zijn boeken. CATRIJNE SCHAEFF liet eene voor dien tijd flinke verzameling na van voornamelijk godsdienstige werken, zooals blijkt uit den inventaris van haar inboedel na haar dood 20 Maart 1692 opgemaakt door AAGJE HARMENS (eigenlijk KOSTER). Op de lijst komen voor een Bijbel, de Martelaarspiegel van VAN BRAGHT, het Fundamentboek van MENNO, het christelijk Handboekje van DIRK PHILIPS, de Predicatiën

1) Maarten van Hutten, de boven vermelde leeraar eerst te Koog aan de Zaan, later te Rotterdam.

van BRANDT, de theologische werken van CAMPHUIZEN, WESTERHOVEN's Verdraagzaamheid, psalm- en gezangboeken, verder geschriften van v. WEENIGEM, GALENUS, enz. enz. ¹⁾. Er waren leeraren in die dagen, welke CATRIJNE haar boekenschat mochten benijden. Trouwens het bezit van zulk een verzameling was toen bij Doopsgezinden niets ongewoons. De meesten, wier beurs 'teenigszins lijden kon, hadden een aardige bibliotheek.

CATHARINA SCHAAFF heeft bij testament, verleden voor notaris ZACHARIAS VAN DER HEIJDEN, vermaakt: f1000 aan haar neef BASTIAAN VAN WEENIGEM, den bekenden leeraar der Vlaamsche gemeente te Rotterdam, f600 aan de gezamenlijke leeraren dier gemeente, f1000 aan de familie van v. BEUSECOM, leeraar der Vlaamsche gemeente te Goes, f600 aan de Haagsche gemeente.

Hoe treurig het in 't begin der 18^{de} eeuw met de gemeente gesteld was, laat zich afleiden uit het verhaal van Mr. JACOB DE RIEMER in zijne *Beschrijving van 's Gravenhage*, Delft 1730, 1^{ste} dl. 1^{ste} st. 422. Onder het opschrift „MENNONITEN VERGADERPLAATS” deelt hij het volgende mee, dat wel weinig maar toch niet onbelangrijk is.

„Nadien wij berigt zijn, dat diegene, die men Menno-niten, of gelijk zij zelfs verkiezen, Doopsgezinden noemt, alhier ook eene vergaderplaats gehad hebben, zoo is af te nemen dat er ook eenige van dat gevoelen gewoont hebben, in zulken getal, dat zij in staat waren het noodig onderhoud tot die plaats te bekostigen. Deze was in zeker huis in de Herderstraat, hebbende een rozen-krans boven de deur in steen uitgehouwen, waarom men die pleeg te noemen in 't *Rozen-kransje* ²⁾. Het vertrek zelf, geschikt

1) Den volledigen catalogus vindt men in de *Zondagsbode* Jaarg. 1893 bl. 79.

2) In het zoogen. kerkeboekje wordt de kerk in de Herderstraat ook dikwijls „Het rozenkransje” genoemd. Vóór de afbraak, een paar jaren na den

na de wijze van eene kerk, voorzien van een predikstoel en zitbanken, was egter zeer middelmatig, ten blyke dat het getal der Leden van die gemeente nooit groot is geweest. En hetzelfde is bij vervolg van tijd zoodanig verstorven, dat nu in vele jaren aldaar den godsdienst naar 't gevoelen en door Predikers van die gezindheid niet meer is verrigt geworden. De Gereformeerden hebben deze plaats zedert eenigen tijd gebruikt tot een Cathegizeer-plaats, om de jeugt in de gronden van de openbare religie te onderwijzen, doch staat nu geheel ledig. Verders is ons niets voorgekomen 't geen wij alhier tot voldoeninge van onzen Lezer zouden kunnen verhalen."

Zóóver was het dus in 1730 gekomen! Het huis in de Herderstraat bestond nog wel, maar godsdienstoefeningen werden er al sedert jaren niet meer gehouden.

Na ANNA KOSTER's dood in 1723 bleek uit het kerkeboek, dat zij een sommetje in voorschot was, 't welk dus uit de gemeentekas aan haar erven moest worden uitgekeerd. Haar broeders zoon DAVID KOSTER, die zijne tante al eenigen tijd in het beheer had bijgestaan, nam nu de administratie op zich en heeft die tot den einde met groote nauwgezetheid gevoerd. Veel was er echter niet mee te doen. Hij ontving de huren, betaalde de lasten en zorgde voor het onderhoud der gebouwen. Voorts alimenteerde hij nog een paar armen ¹⁾ en schonk van tijd tot tijd een

verkoop, heeft de schilder BOSBOOM eene keurige aquarel van het huis gemaakt, welke door de leden van den kerkeraad aan den Hoogleraar Dr. J. G. DE HOOP SCHEFFER op het feest van zijn 25jarig professoraat ten geschenke is gegeven en nog in zijne familie berustende is. In de kerkekamer in de Paleisstraat hangt eene fraaie copie van die aquarel, geteekend door Mej. A. G. DYSERINCK en namens haar door haren vader, den Heer H. DYSERINCK, tot een gedachtenis aan de gemeente vereerd.

1) Als bedeeden komen in dien tijd voor DEBORA SITSE en ANTE LATHOUWER geb. HARTLOOP, een oude vrouw, die te Delft woonde en in 1740 overleed.

gift aan passanten die hij hem aanklopten. ¹⁾ Aan niemand deed hij rekening en verantwoording, omdat er niemand was aan wien hij dat kon doen. Een enkele maal pleegde hij overleg met een neef VAN DER LIS, zoon zijner overleden zuster. Wat reeds lang een zaak zijner familie was geweest, was nu geheel *zijn* zaak geworden.

De gemeente, die nooit gebloeid maar steeds een kwijnend leven geleid had, dat ze toch nog twee eeuwen lang had weten te rekken, was nu als een tervingzieke veroordeeld om te sterven.

HAAR ONDERGANG.

DAVID KOSTER moet een verstandig en degelijk man zijn geweest, die blijkens de door hem nagelaten staten van ontvangst en uitgaaf van 1724—1752 behoorlijk kennis van administratie had. Hij was linnenkooper, en naar 't schijnt ongehuwd. Uit sommige kwitanties blijkt, dat hij woonde op de Langegracht in een huis gen. de *Wenteltrap*. Den 5den September 1746 had hij testament gemaakt voor not. WIJNANTS te 's Gravenhage, en daarbij tot executeur benoemd zijn broeder JAN KOSTER en JACOB LE POOLE, en tot beheerders van de Menniste kerk mitsgaders van zeker huis en erf, staande en gelegen aan de westzijde van de middelste Wagenstraat aan de voornoemde kerk toebehorende, de ouderlingen en diakenen in der tijd behoorende tot de Menniste kerk binnen de stad Leiden, *met expresse*

1) Als passanten of „pasasiers,” die door KOSTER geholpen werden, vind ik vermeld: een Oostfriesche vrouw, een Friesche vrouw, wier man was verongelukt, een Guliker ambachtsman, een Zwitsersche Doopsgezinde, eene Friesche die haar beesten verloren had, een man die schipbreuk had geleden, en nog vele anderen.

Op 30 Aug. 1733 zie ik nog aangeteekend: „voor een kerkkroontje aan de Blokzielse gemeente vereert, betaalt somma f 28.—.”

doch niettemin eerbiedige uitsluiting van alle Heeren, Hoven, Weesmeesteren of Weeskameren, en wel specialijk van diegenen daar zijn sterfhuis zal komen te vallen."

Op deze laatste woorden moet wel worden gelet. Door ze in zijn testament te doen opnemen zorgde hij, dat er na zijn dood over de kerkelijke goederen met het landsbestuur of eenig particulier geen moeilijkheden konden ontstaan. Toen hij den 18^{den} Januari 1752 stierf, waren ook de benoemde executeurs reeds overleden, maar door hem in hunne plaats aangesteld IZAÄK TIRION te Amsterdam, IZAÄK VAN WESTERKAPPEL te Haarlem en zijn broeder HERMANUS te Alkmaar. Op den 4^{den} November daarna verschenen voor not. JOHANNES THIJSEN te Leiden de twee eersten met volmacht van den laatste, benevens MARTINUS ARKENBOUT, CORNELIS IZAÄK VAN DEN BOGAARD en HENDRIK VAN HEUKELOM, als representeerende de ouderlingen en diakenen der Leidsche gemeente, en werd door de comparanten ter eener zijde als executeuren te kennen gegeven, dat zij den 31^{sten} Augustus l.l. hadden overgedragen, en door de comparanten ter anderer zijde, dat zij als vertegenwoordigers van den Leidschen kerkeraad in administratie hadden overgenomen alle de goederen en effecten, behorende tot de Menniste of Doopsgezinde gemeente te 's Gravenhage, bestaande in:

1^o. het kerkehuis van ouds bekend onder den naam van de Rozenkrans, welk huis voor f 100 's jaars is verhuurd aan de wed. STAAK ¹⁾).

2^o. een huis in de Wagenstraat, verhuurd aan BALTHASAR BILDERBEEK ²⁾) voor f 235 's jaars.

1) In eene kwitantie van 1740 wordt dat huis een „spiegelwinkel“, in eene van 1742 „het spiegelhuis“, in eene van 1744 „het spiegelmagazijn“ genoemd. Dat er een spiegelmaker gen. STAAK woonde, blijkt uit een kwitantie van 1743.

2) Er zijn kwitanties waarin deze BILDERBEEK chirurgijn en ook barbier

3°. een actie of pretensie van f 4541 aan geld, gesproken en geaccresseerd uit de inkomsten van de voorz. twee huizen, zijnde deze som vooralsnog wel in den boedel van DAVID KOSTER, maar moetende niettemin betaald worden door de erfgenamen, ingevolge zeker verbaal gesloten 5 Sept. 11. enz., waarvoor alsnu een obligatie gepasseerd op zes maanden in behoorlijken vorm is overgegeven.

4°. een som aan f 173.75 in contante penningen.

5°. de huurcedullen, huisbrieven, oude kwitantiën en verdere papieren en documenten, tot de bovengen. twee huizen behorende, zijnde de verhuringen gemaakt en gesloten door DAVID KOSTER, als representerende de Menoniete gemeente te 's Gravenhage.

Daarentegen nemen de Leidsche ouderlingen en diakenen de verplichting op zich:

1°. om de executeuren en erfgenamen van den boedel van DAVID KOSTER altoos te garandeeren en indemneeren van alle kosten uit hoofde van deze overgave te lijden.

2°. de Doopsgezinde kerk te 's Gravenhage door behoorlijke reparatie in stand te houden en bij verandering (des gerequireerd) ook de hand te houden aan en tot den predikdienst in de Haagsche kerk, en dus in alle opzichten te trachten zooveel mogelijk te voldoen aan de oogmerken waartoe de goederen van de Haagsche kerk gemaakt zijn.

3°. om de armen van de Haagsche doopsgez. gemeente behoorlijk te alimenteeren, zoo die er reeds zijn, als die in 't vervolg van tijd nog zouden mogen komen, en ten opzichte van deze alimentatie ook altijd bijzondere reflectie te nemen op zoodanige armen van de Haagsche gemeente, welke afstammelingen zullen zijn van de vroegere administrateurs of oprichters dezer kas.

wordt genoemd, welke vakken in dien tijd, gelijk men weet, dikwijls door één persoon werden uitgeoefend.

4°. om aan de executeuren te bezorgen en ter hand te stellen een dubbel extract authentiek uit het resolutieboek van de ouderlingen en diakenen en den verderen kerkeraad der Leidsche gemeente, waaruit blijkt, enz.

Men ziet, de zaak was door DAVID KOSTER en zijne executeurs goed in kalk en cement gezet, wat hier dan ook zeer noodig was. Zij kwam, dank zij de welwillende medewerking van den Leidschen kerkeraad, uitstekend in orde. En deze heeft zich in de opvolgende geslachten voorbeeldig van de vrijwillig op zich genomen taak gekweten. Hij droeg zorg voor de hem toevertrouwde nalatenschap der gestorven Haagsche gemeente als voor de belangen zijner eigene, en dit gedurende al de 130 jaren dat zij in het graf lag, zonder uitzicht dat ze ooit weer uit de dooden zou opstaan.

Leiden hield volgens belofte de kerk »in 't Rozenkransje'' als een monument, gesticht op de grafsteden der oude martelaren, in stand, ging voort de enkele armen te ondersteunen, en beheerde de goederen alsof het ieder uur ter verantwoording van zijn rentmeesterschap kon worden opgeroepen.

En daarom behoefde Leiden dan ook niet te verschrikken, maar kon het zich dankbaar verblijden, toen tegen alle hoop in eindelijk de dag der herleving voor de Haagsche gemeente aanbrak.

HARE HERLEVING.

Vóór vele jaren werden uit Egypte enkele graankorrels naar Italië overgebracht, die een landman 35 of 40 eeuwen vroeger had opgelegd. Men wierp ze in den grond, en de kracht, die deze kleine korrels zoo lang bewaard hadden, ontwaakte in leven en groeide tot tarwe op. Zoo was

onder de Doopsgezinden, die zich een dertig jaar geleden in den Haag bevonden en wier aantal door de uitbreiding der stad steeds aangroeide, de herinnering overgebracht en bewaard aan de oude gemeente, en in dat zaad sluimerde nog eene kracht, die, als het in den akker geworpen werd, ontwaken en vrucht dragen kon. Maar gelijk in de natuur aan ieder seizoen en in de maatschappij aan elke hervorming een tijd van voorbereiding voorafgaat, zoo is ook de herleving of wederoprichting van de Haagsche gemeente eerst na vele voorloopige werkzaamheden tot stand gekomen.

't Waren de heeren H. M. DE VRIES, S. HINGST, Mr. J. KALFF, G. DE VOS en H. L. BOERSMA, die den moed hadden zich op te werpen als eene Commissie om te onderzoeken of en hoe het mogelijk zou zijn de doode weer in 't leven te roepen.

Ik behoef niet te verhalen, wat al moeite en arbeid die vijf mannen zich moesten getroosten om licht te scheppen in de duisternis en zich de zekerheid te verschaffen, dat het-geen zij wenschten te ondernemen eenige kans van slagen zou hebben. Het terrein moest worden verkend, de verflauwde belangstelling opgewekt, gelegenheid gezocht om het verstrooide te vergaderen. Zij moesten voor de Doopsgezinde traditie en de zaak die zij voorstonden wel veel liefde gevoelen om zich door al de bezwaren welke zich voordeden niet te laten afschrikken. De leeraar van de Leidsche gemeente, Dr. SEPP, stond hen van den aanvang af met zijn raad en hulp krachtig bij. Ook bij Prof. DE HOOP SCHEFFER vond hun plan al dadelijk instemming en medewerking. Zoo werd door hen den 13^{den} Sept. 1879 de eerste circulaire verzonden aan „de Doopsgezinden te 's Gravenhage,” wier adressen zij hadden kunnen opsporen. Daaruit blijkt, dat de zich noemende voorloopige commissie

na zich door persoonlijk bezoek van veler ingenomenheid met de zaak te hebben overtuigd, besloten had maar aanstonds de handen aan het werk te slaan. Terecht had zij begrepen, dat er, om de verspreide krachten te vereenigen, allereerst gelegenheid gezocht moest worden voor godsdienstoefening en godsdienstonderwijs. Maar wáár en hoe die te vinden? Zij wendde zich tot den kerkeraad der Remonstrantsch-Gereformeerde gemeente, die even als haar leeraar Ds. HERMAN DE RIDDER met groote welwillendheid van hare voorstellen kennis nam en zich bereid verklaarde haar éénmaal 's weeks hare katechizeerkamer af te staan voor het door den leeraar eener naburige Doopsgez. gemeente aan kinderen van Doopsgezinden te geven godsdienstonderwijs. Ook kwam men overeen, dat voortaan éénmaal 's maands en wel in den regel op den laatsten Zondagochtend van elke maand de godsdienstoefeningen in de Remonstr. kerk zouden worden gehouden door daartoe achtereenvolgens uit te noodigen Doopsgezinde leeraren. In genoemde circulaire werd dit aan belangstellenden meêgedeeld, en hun tevens bericht, dat op zondag den 28^{sten} September 1879 e. k. bedoelde regeling in werking zou treden, terwijl Dr. SEPP zich zou belasten met het geven van onderwijs.

Sedert hebben de maandelijksche godsdienstoefeningen geregeld plaats gehad en »heeft het aan belangstelling van de zijde der Haagsche Doopsgezinden, aan bereidwilligheid van de zijde van verschillende Doopsgezinde leeraren en aan broederlijken zin van de zijde van het Remonstr. kerkbestuur niet ontbroken.”

Van de gelegenheid tot het ontvangen van godsdienstonderwijs maakten aanvankelijk 25 à 30 leerlingen gebruik.

Den 14^{den} Maart 1880 werd door Dr. SEPP aan een drietal de doop toegediend.

Die eerste doopsbediening werd den 27^{sten} Maart 1881 door een tweede gevolgd.

Onder den indruk hiervan meende nu de commissie in overleg met haren raadsman Dr. SEPP, dat het oogenblik daar was om een poging te doen ten einde het doel, de stichting of wederoprichting van een Doopsgezinde gemeente te 's Gravenhage, te bereiken.

Den 28^{sten} Mei 1881 wendde zij zich tot de haar bekende Haagsche Doopsgezinden met eene tweede circulaire behelzende de vraag, of men bereid was haar met eene geldelijke bijdrage te steunen.

Uit het bevolkingsregister van 's Gravenhage was haar gebleken, dat 350 inwoners tot de Doopsgezinde kerk-gemeenschap behoorden. Hieronder waren echter begrepen 150 kinderen, eenige verpleegden in gestichten, en personen wier woonplaats niet meer ontdekt kon worden. Er bleven dus nagenoeg 200 over, aan wie de circulaire kon worden gezonden. Van 121 br. en zz. kwamen antwoorden in ¹⁾ met de toezegging van jaarlijksche bijdragen of bijdragen in ééns, de eersten tot een bedrag van f 639.75, de laatsten van f 180.50. Nu waren de 80 overigen niet alle ongenegen tot medewerking. Zooals 't met die zaken pleegt te gaan, wenschte de een eene afwachtende houding aan te nemen, had de ander dit en die weér dat bezwaar; slechts enkelen betoonden zich onverschillig. De uitkomst was zeer bevredigend, vooral wanneer wij in 't oog houden, dat men zich bereid verklaarde voor iets wat voor een groot deel nog in de toekomst lag en waaromtrent met den besten wil geene zekerheid kon gegeven worden. Ver-

1) 't is ons eene behoefte hier met een enkel woord te herinneren aan de belangstelling en de medewerking van een der eerste doopelingen van Dr. SEPP, den jeugdigen broeder F. DE LA RIVE BOX, die persoonlijk voor de commissie de antwoorden ging afhalen en daarbij de noodige inlichtingen gaf en geven kon.

geten we daarbij niet, dat het getal vermogenden onder de Haagsche Doopsgezinden betrekkelijk zeer gering was.

Wat nu de commissie moed gaf om op den ingeslagen weg voort te gaan, was niet alleen de ondervonden belangstelling van het grootste deel der Haagsche Doopsgezinden, maar ook de welwillende toezegging van den kerkeraad der Leidsche gemeente om haar uit de renten van het Haagsche kapitaal f 250 's jaars af te staan, terwijl daarbij de verzekering werd vernieuwd, dat het geheele fonds met de daartoe behoorende huizen zou worden overgedragen zoodra de Doopsg. gemeente te 's Gravenhage zich zou hebben gevestigd. Ook was het uitzicht geopend op gelidelijke ondersteuning van Amsterdam en Haarlem.

Daarop werden er stappen gedaan om werkelijk tot de constitueering van een gemeente te geraken, zij 't dan ook aanvankelijk zonder kerkgebouw en eigen leeraar, waaraan natuurlijk vooralsnog niet te denken viel. Nadat de commissie reeds nu en dan aan het Remonstr. kerkbestuur haar wensch had kenbaar gemaakt om aan de getroffen schikking betreffende de godsdienstoefeningen eenige uitbreiding te geven, deed zich de omstandigheid voor dat de hooggeschatte leeraar dier gemeente aan eene meer geregelde verlichting van dienst behoefte kreeg. Zijne gezondheid vorderde dit, en zijne gemeente, die hem lief had, hoopte dat die verlichting een middel zou kunnen zijn om hem te langer voor zijn werk te behouden. Zoo ontstond tusschen het genoemd kerkbestuur en de commissie eene gedachtenwisseling, die het gelukkig gevolg had, dat het eerste zich bij een schrijven van 19 Juni 1881 bereid verklaarde om het kerkgebouw der Remonstr. gemeente voor 26 over de 12 maanden geregeld verdeelde Zondagochtendbeurten aan de Doopsgezinden af te staan onder zekere voorwaarden en voor den tijd van 4 jaren, in te gaan

met 1 Nov. e.k., behoudens goedkeuring van den door de eventueele gemeente te benoemen kerkeraad. Reeds den 28^{sten} Juni daaraanvolgende gaf de commissie in haar antwoord aan het Remonstr. kerkbestuur te kennen, dat zij met ingenomenheid de gedane mededeeling had ontvangen en de gestelde voorwaarden, die zij alleszins billijk achtte, bij voorbaat aannam.

De veertiendaagsche godsdienst oefeningen van de Doopsgezinden in het Remonstr. kerkgebouw namen reeds den 11^{den} Sept. 1881 een aanvang.

Doch nu moest aan al wat de voorloopige commissie voor de goede zaak gedaan had nog de laatste hand gelegd worden. Er was nog geen *gemeente*.

Bij brief van 23 Sept. 1881, dus juist twee jaren nadat de commissie hare eerste circulaire aan de Haagsche Doopsgezinden had gericht, noodigde zij deze uit tot eene samenkomst in de Remonstr. kerk op den 27^{sten} Sept. daaraanvolgende 's av. 7 uur.

Deze samenkomst, in de notulen „de Algemeene Vergadering” genoemd, is gehouden onder voorzitterschap van den heer H. M. DE VRIES, die haar opende met een toespraak, waarin hij een volledig overzicht gaf van 't geen de commissie tot heden had verricht. Aan die rede zijn dan ook de bovenstaande door mij vermelde bijzonderheden grootendeels ontleend. Doch niet alleen volledig is dat overzicht, maar ook zoo warm gesteld dat het ongetwijfeld op de geheele vergadering een diepen indruk gemaakt heeft. Er werd dan ook niet gedebatteerd, geen enkele vraag gedaan, zelfs niet gestemd, enkel gehandeld. Allen die tegenwoordig waren, ten getale van 47, onderteekenden eene door de commissie opgestelde verklaring van dezen inhoud:

„De ondergeteekende, op

belijdenis des geloofs gedoopt te, verklaart lid te worden van de Doopsgezinde gemeente te 's Gravenhage en machtigt den te benoemen kerkeraad dier gemeente om te zijner tijd de erkenning als rechtspersoon voor die gemeente aan te vragen."

En hiermee was de wederoprichting der Haagsche gemeente een voldongen feit.

WENDELMOET CLAESDOCHTER, JANNETJE HARMENS, DAVID KOSTER, gij kondet niet denken, dat de zaadkorrelen van uw geloof, uwe liefde, uw verstandig beleid, eeuwen lang schijnbaar dood, voor het late nageslacht nog zulke vruchten zouden dragen!

„Door 's Heeren alvermogen is dit geschied."

Nu bleef alleen nog over de benoeming van den kerkeraad.

Alvorens daartoe werd overgegaan, vroeg Mr. S. VISSERING het woord. Hij bracht zijn hartelijken dank aan de leden der commissie en verklaarde zich oprecht te verheugen, dat hunne pogingen tot wederoprichting der gemeente blijkbaar met een zoo gunstigen uitslag waren bekroond. Hij geloofde dat en het belang der zaak en de erkenning van de goede diensten dier commissie medebrachten, dat de vergadering de heeren Mr. J. KALFF, S. HINGST, H. M. DE VRIES, G. DE VOS en H. L. BOERSMA uitnoodigde om als leden van den kerkeraad op te treden, en hoopte dat zij zich die keuze in 't belang der zaak zouden laten welgevalen.

Behoeft het gezegd te worden, dat dit woord bij al de aanwezigen instemming vond? De dank was ten volle verdiend. Intusschen gaven de heeren KALFF en HINGST te kennen, dat verschillende overwegende redenen hen beletten eene benoeming in den kerkeraad te aanvaarden. De drie overige leden, de heeren DE VRIES, BOERSMA en DE VOS verklaarden zich bereid haar aan te nemen. Verder werden op

voorstel van den voorzitter in den kerkeraad verkozen de heeren P. TIRION en Mr. C. RUEB, die zich mede die keus lieten welgevallen. Eindelijk werd op 's voorzitters advies nog eene Commissie van Bijstand benoemd, om den kerkeraad in belangrijke zaken, met name in het ontwerpen en vaststellen van de noodige statuten en reglementen behulpzaam te zijn. Daarin namen naar den wensch der vergadering zitting de heeren KALFF, HINGST en VISSERING.

En hiermede waren de werkzaamheden voor dien avond geëindigd, waarop de voorzitter de vergadering sloot, na nog eens kortelijk op het hoog gewicht van het verrichte werk gewezen en de aanwezigen dank gezegd te hebben voor hunne medewerking.

Onmiddellijk daarop vergaderden de leden van den kerkeraad en van de commissie van bijstand en werden door hen benoemd tot voorzitter de heer DE VRIES, tot secretaris de heer BOERSMA en tot penningmeester de heer DE Vos, die na aanneming al dadelijk in functie traden.

Zelden had zeker de constitueering van eene vereeniging en nog wel eene kerkelijke vereeniging een zoo snel en geregeld verloop. Wel een bewijs van den tact, waarmede de voorloopige commissie alles had voorbereid, maar ook van de behoefte der Haagsche Doopsgezinden aan gemeentelieven. Misschien werd die behoefte juist door 't veeljarig gemis van bevrediging te dieper gevoeld. En zeker bleek dit: waar op die stichting in geloof en vromen christenzin, die eene gemeente bieden kan, het uitzicht wordt geopend, daar spreekt ook de onderlinge gehechtheid in onze broederschap wel weêr luide, daar blijven de harten niet koel.

Als de vrucht rijp is, dan kost het geen moeite meer haar te plukken, maar valt ze ons bijna van zelf in de hand.

De gemeente *was* er nu met een kerkeraad en een com-

missie van bijstand aan het hoofd. Maar hoeveel viel er nog te schikken en in te richten om aan alles een vasten vorm te geven.

De broeders diakenen en de leden der commissie v. bijst. zaten dan ook waarlijk niet stil. Zij hielden vergadering op vergadering. Vóór het einde van het jaar 1881 was alreede het voornaamste verricht. De noodige kennisgevingen aan de Alg. Doopsg. Sociëteit, aan de zustergemeenten, aan Burg. en Wethouders van 's Gravenhage, enz. waren verzonden, de statuten en het reglement vastgesteld. Het aantal van hen, die bovengenoemde verklaring hadden geteekend en die dus als leden konden worden aangemerkt, al waren ook hunne attestatiën nog niet ingekomen, bedroeg reeds 150, en gedurig kwamen er nog bij. Bij Koninklijk besluit van 18 Dec. 1881 werd de gemeente als rechtspersoon erkend.

Zoo ging men het jaar 1882 met goed vertrouwen in.

Intusschen werd het verlangen naar het bezit van een eigen leeraar steeds sterker. 't Was ook de overtuiging van den kerkeraad, dat de gemeente slechts daardoor zich zou kunnen staande houden en verder ontwikkelen. Wel vond men de leeraren, die uitgenoodigd werden om de 14 dagen een preekbeurt te vervullen, steeds bereid daaraan te voldoen en ging Dr. SEFF met groote toewijding en ijver met het godsdienstonderwijs voort, zoodat den 5^{den} Maart ten derden male door hem, nu aan 10 personen, de doop kon worden toegediend; maar uit den aard der zaak moest het herderlijk bezoek, onmisbaar vooral voor een nieuwe gemeente, grootendeels achterwege blijven. Doch hoe de middelen te vinden om tot een beroep te kunnen overgaan? De renten van het kapitaal der vroegere gemeente, door den Leidschen kerkeraad, zooals we hebben gezien, met de grootste zorg beheerd, en nu benevens de opbrengst van de beide verkochte perceelen in de Herder- en in de Wa-

genstraat door hem aan de bestuurders der nieuwe gemeente overgedragen, waren verre van toereikend om een predikant een behoorlijk tractement te verzekeren. Door de krachtige hulp van elders en nieuwe offers van de leden zelfden kwam men echter het voorgestelde doel nader. En toen men bericht ontving van Dr. SEFF, dat hij voornemens was weldra zijn ambt neer te leggen, 't geen ten gevolge zou hebben, dat men van zijne hulp ook wat het catechetisch onderwijs betreft verstoken zou worden, achtte men den tijd gekomen om tot het doen van een beroep te mogen en te moeten overgaan. Den 11^{den} Juli 1882 werd dit door de brr. en zz. in eene algemeene vergadering opgedragen aan Ds. S. DE WAARD, leeraar onzer gemeente te Westzaan op het Zuid. Tot aller groote teleurstelling achtte deze zich verplicht te bedanken. Hierna bood men het beroep aan Ds. J. BOETJE van Harlingen aan, van wien men eveneens een weigerend antwoord ontving. Den 30^{sten} November werd Ds. DE WAARD andermaal verkozen, die nu tot blijdschap der gemeente aan haar roepstem gehoor gaf, en, ofschoon niet vóór 1 April 1883 kunnende overkomen, zich bereid verklaarde al aanstonds met het godsdienstonderwijs een aanvang te maken.

Daarop werden in de kerkeraadsvergadering van den 15^{den} Jan. 1883 de twee volgende besluiten genomen:

1^o. om toe te treden tot de Alg. Doopsg. Sociëteit, en 2^o. om het perceel n^o. 89 in de Bilderdijkstraat aan te koopen en dit tegen een matigen huurprijs den toekomstigen leeraar als woning aan te bieden.

Den 1^{sten} April van gezegd jaar deed Ds. DE WAARD zijne intrede met een toespraak, die de middelste woorden van 1 Kor. XIII: 7 tot onderwerp had.

Voorts had alles in de nieuwe gemeente een geregeld

verloop, en breidde zich haar ledental dermate uit, dat twijfel aan hare toekomst, bij enkelen misschien tot dusver nog bestaande, nu wel als opgeheven mocht beschouwd worden.

Intusschen, hoe meer zij zich consolideerde, hoe meer ook de wensch levendig werd naar een eigen kerkgebouw. Men kan 't goed hebben bij vrienden en magen — en de Haagsche Doopsgezinden hadden 't goed bij hunne Remonstrantsche broeders, — maar eindelijk verlangt men toch naar huis, naar de woning waar men geheel vrij is. Bij een eigen leeraar behoort een eigen bedehuis, anders is het nog het ware niet.

Het verdient opmerking, dat in eene der godsdienstoeffeningen van Augustus 1883, dus ruim 4 maanden na de komst van Ds. DE WAARD, een gulden gecollecteerd werd met het bijchrift: »van een ambachtsman voor eene te stichten Doopsgezinde kerk." 't Was in elk geval een stem uit de gemeente, waarop gelet moest worden.

Intusschen zou er nog ongeveer een jaar moeten verloop, eer een ernstige poging tot vervulling van den algemeenen wensch kon worden gedaan.

In 't begin van Juli 1884 vestigde de voorzitter van den kerkeraad de aandacht zijner medeleden op de zoogen. Gothische zaal, die naar zijne meening ten gevolge van het overlijden van Z. K. H. den Kroonprins wel eens ten verkoop of althans ten algemeenen nutte beschikbaar zou kunnen gesteld worden, en welk lokaal zoowel wegens den stand als om de inrichting hem voorkwam niet onge-schikt te zijn voor een kerkgebouw. Er werd besloten hieromtrent nader te informeeren en een bod tot aankoop te doen.

In die dagen zag eene brochure het licht van den Eerw. heer E. LACHERET, predikant bij de Waalsche gemeente

te 's Gravenhage, waarvan ik hier tot mijn leedwezen melding moet maken. Zij strekte o.a. om te betoogen, dat men verhinderen moest dat de Gothische zaal kwam in handen eener „secte très-moderne,” waardoor zij zou worden „un piédestal de l'incrédulité.”

Natuurlijk verwekte dat geschrift in de gemeente, maar ook daarbuiten groote ergernis. Mr. S. VISSERING kwam in *Het Vaderland* er tegen op en vergeleek met dezen uitval van den heer LACHERET de wijze, waarop de réfugiés van 1680 en volgende jaren hier te lande ontvangen waren, toen met name door de Doopsgezinden duizenden guldens voor de arme vluchtelingen waren bijeengebracht.

Einde December verkreeg de kerkeraad de zekerheid, dat Z. M. van den voorgenomen verkoop der Gothische zaal had afgezien.

't Was eene teleurstelling. Doch wel verre van hierdoor te zijn ontmoedigd, werd men er nog te meer door geprikkeld om te beproeven op eene andere wijze zijn doel te bereiken. Door geloofsgenooten gesteund zag men zich in staat gesteld om in de nieuwe Paleisstraat tegenover de Gothische zaal een aan de gemeente 's Gravenhage in eigendom toebehoorend bouwterrein aan te koopen tot stichting van een eigen bedehuis. Nadat de koop gesloten en het verzoek tot die stichting bij het gemeentebestuur was ingediend (noodig wegens de nabijheid van andere kerkgebouwen), kon deze gewichtige beslissing reeds den 17^{den} Januari 1885 aan de gemeente worden meegedeeld, die zich daarover hartelijk verheugde.

Na voorloopige besprekingen met den heer K. STOFFELS, architect ter dezer stede, werd in de kerkeraadsvergadering van den 27^{sten} Februari een door dezen ontworpen bouwplan vastgesteld en had een maand later de uitbesteding plaats. Den 7^{den} Mei geschiedde de opening van de

biljetten en bleek de laagste inschrijver te zijn de heer W. FRANK, aan wien dan ook onder opzicht van den heer STOFFELS de uitvoering van het werk werd gegund. Was men zoover gevorderd, er bleef nog heel wat te doen betreffende aanschaffing van meubilair, verwarming en verlichting, enz. Maar de kerkeraad met zijn ijverigen voorzitter wist alles tot een goed einde te brengen. De vervaardiging van een orgel, waartoe de gemeenteleden weêr aanzienlijk bijdroegen, werd uitbesteed aan de firma VAN GELDER te Leiden. Uit verschillende liederenbundels koos men, hoewel de voorkeur gevende aan een Doopsgez. bundel, om zooveel mogelijk de zuinigheid te betrachten de Evangelische gezangen met vervolgbundel ¹⁾. Eindelijk was alles geschikt en in orde gebracht, zoodat het kerkgebouw in gebruik kon genomen worden.

De inwijding had plaats op den 5den September 1886 door Ds. DE WAARD. De bij die gelegenheid door hem gehouden toespraak naar aanleiding van 1 Kor. VIII: 29^a is uitgegeven ten voordeele van het Fonds voor Doopsgezinde weezen. In de inleiding dier toespraak wordt de geschiedenis van de wederopgerichte gemeente in korte trekken meêgedeeld.

De kerkeraadsvergaderingen, die tot nog toe steeds ten huize der leden waren gehouden, konden nu plaats hebben in de kerkekamer. Voor 't eerst kwam men daar bijeen op den 23sten Sept. 1886.

De nieuwe Haagsche gemeente was alzoo gesticht en georganiseerd, zij bezat haar leeraar en haar kerkgebouw, zij was gesticht zonder tweespalt, gelijk die wel eens in

1) Later zijn zonder bezwaar van de kas daaraan nog toegevoegd de Bundel van den Prot. bond en de nieuwe Doopsgez. Haarlemsche liederen.

eene nog wordende vereeniging voorkomt, maar in volkomen samenwerking en wederzijdsch vertrouwen. Doch zij was ook tot stand gekomen door dien mennisten practischen zin, die geen drukte maakt over „beginselen” waarbij zoo licht wat bereikbaar is in dienst van God en Zijn koninkrijk wordt nagelaten; met die menniste voorzichtigheid, die niet alles dadelijk wil formuleeren en regelen, maar ook eens iets aan den tijd overlaat, eens afwacht hoe de dingen zich zullen ontwikkelen.

Ik zou hier dus mijn verhaal van de gemeente kunnen eindigen. Toch meen ik volledigheidshalve nog een en ander omtrent hare lotgevallen in de laatste 10 jaren daaraan te moeten toevoegen.

Den 23^{sten} Maart 1886 werd besloten een bibliotheek aan te leggen, hoofdzakelijk voor de catechisanten bestemd. 't Geschiedde op initiatief van Mr. S. J. HINGST — of liever, zooals Hooft zich uitdrukte: „op zijne aanstichting ofte immers dapper toedoen.” Want zoo was het letterlijk. Die voor de Doopsgezinde traditie zoo warme en volijverige man had niet alleen anderen tot het in het leven roepen van die bibliotheek opgewekt, maar ook zelf dapper er het zijne „toe gedaan.” De meeste historische werken, aanvankelijk in de verzameling opgenomen, waren door hem geschonken. Na zijn heengaan heeft zijne weduwe ter zijner gedachtenis deze instelling, die meer waardeering verdient dan ze geniet, met een geldelijke bijdrage begiftigd.

Op voorstel van Mr. S. J. HINGST is in 1888 mede een leden-vergadering gehouden ter bespreking van gemeentelijke belangen. Nog driemaal heeft zulk een vergadering plaats gehad, in '89, '90 en 91. Doch de beide laatste werden zoo schaars bezocht, dat de kerkeraad gemeend heeft de proefneming voorshands niet te moeten herhalen,

maar door een kort jaarlijksch overzicht van den toestand der gemeente die bijeenkomsten te moeten vervangen. Er is voorts een zangkoor opgericht, dat echter niet heeft willen bloeien en met vallen en opstaan en weer vallen ten laatste ontbonden is. De al spoedig na de gemeentestichting opgerichte dames-naaivereniging houdt moediger stand. De kracht tot volharding, die aan zoo menig een en aan zoo menige instelling in onze dagen al te ras ontzinkt, blijft haar bij. In stilte doet ze haar werk tot blijdschap en zegen van vele misdeelden voornamelijk in, maar toch ook buiten den gemeentekring. Ze doe dat nog langen tijd!

De kerkeraad, in den beginne bestaande uit 5 leden, moest wegens den voortdurenden aanwas der gemeente in 1884 worden uitgebreid tot 7, in 1886 tot 8, het jaar daarop tot 10 leden, op welk getal het tot heden is gebleven. Nog altoos is hunne betrekking geenszins een sinecure. Er zijn vele zorgen aan verbonden, ook voor de geldelijke behoeften der gemeente. Vaste fondsen zijn voor haar stabiliteit noodig, maar de weg om daartoe te geraken, de oude beproefde weg van erfstellingen, werd nog slechts door enkelen betreden. Mocht hun voorbeeld navolging vinden! Gelukkig bewezen tot heden de jaarlijksche vaste bijdragen der leden en de zoogenaamde kerstcollecten, dat onder het tegenwoordig geslacht de geest van Moeder JANNETJE nog voortleeft.

Het oud-archief, dat na de wederoprichting der gemeente nog onder de hoede van den Leidschen kerkeraad was verbleven, is den 31^{sten} Oct. 1891 door hem aan den Haagschen overgedragen. Het behelst niet veel belangrijks, maar toch enkele documenten, die in de duisternis van het verleden eenige lichtstraaltjes werpen.

Den 12^{den} Febr. van dat jaar werd ter vervanging van den heer VAN LING, welke voor zijne betrekking had

bedankt, tot organist benoemd de heer H. L. GOLTERMAN, die door het fraaie instrument het kerkgezag op uitstekende wijs weet te begeleiden en te verheffen.

Het vierde eeuwfeest van MENNO SIMONS is door de gemeente, gelijk overal in onze Broederschap, met opgewektheid gevierd.

Met oprechte deelneming vernam zij het overlijden van den Remonstrantschen predikant hier ter stede Ds. J. HERMAN DE RIDDER op 20 Jan., en van onzen hoogleeraar DE HOOP SCHEFFER op 31 Dec. 1893, aan wier leven en werken door Ds. DE WAARD in de godsdienstoefening hulde gebracht werd.

En nu moet ik aan het slot van deze nabetrachting nog melding maken van de leeraarsverwisseling.

Ds. DE WAARD had een beroep ontvangen naar de gemeente van Utrecht, en — nam dat aan, hoewel wetende dat het hem en der gemeente zwaar zou vallen te scheiden. De afscheidsure was den 7^{den} October gekomen. Hij noemde haar in zijne toespraak naar aanleiding van Handel. XXI: 5, 6^a terecht *eene ure des gebeds*.

Intusschen keerde hij, na zijne intrede te Utrecht op den 21^{sten} Oct., gedurende den winter van 1894—'95 nog wekelijks een dag in den Haag terug tot het geven van godsdienstonderwijs en bediende hij aan zijne laatste leerlingen den doop.

Den 8^{sten} Januari 1895 was in zijne plaats beroepen Ds. D. KOSSEN van den Helder, die den 5^{den} Mei zich aan de gemeente verbond.

En nu moge die gemeente met goed vertrouwen haar tocht voortzetten, overvloedig zijnde in geloof, in liefde, in hoop.

Mij was het gegeven eenige jaren in haar midden en met hare bestuurders te verkeeren. Eene aangename en

vruchtbare herinnering zal mij daarvan bijblijven tot het einde mijns levens.

Ik neem afscheid van haar met de bede, „dat ik afwezig zijnde steeds moge hooren dat allen vaststaan in éenen geest, met één gemoed tezamen strijdende door het geloof des Evangelies ¹⁾.”

1) Filipp. 1:27.

's Gravenhage, April 1896.

G. TEN CATE.

WILLEN EN DOEN.

Rom. 7:19. Het goede, dat ik wil, doe ik niet;
maar het kwade, dat ik niet wil, dat doe ik.

Is hij, die het hierboven aangehaalde woord schreef, niet een zonderling en zullen wij niet behoorlijk de schouders ophalen en onzes weegs gaan? Wat is eenvoudiger dan na te laten wat wij niet willen, en datgene, wat wij wel willen, ook te doen? Welk een zonderlinge manier van leven is het, juist omgekeerd te handelen, en wat mag dit woord ons anders leeren, dan dat er menschen zijn, die men... niet moet navolgen!

Maar haast is een kwade raadgever, en inderdaad is 't minder een zekere manier van doen en leven, die deze Christelijke schrijver hier aanhaalt, dan een feit, waarvan hij eenvoudig zegt, dat het er is. Is het wijs? Is het dwaas? Is het ongelukkig? Is het natuurlijk? Moeten wij de schouders er over ophalen? Een mensch er om verachten? — Geduld! — Het is allereerst een feit, en evenals in de wereld van de zichtbare dingen is het ook hier de moeite waard allereerst te weten wat er gebeurt. Wij loopen veel te veel over de feiten heen. Wat er wezen moet en hoe het zou moeten zijn, wat in het afgetrokkene wenschelijk zou wezen, — ik hoop dat wij daar onze gedachten over laten gaan; maar hoe het waarlijk met de zaken van het geestelijk leven gesteld is, ziedaar wat ons niet mag ontsnappen.

Wij zien gaarne ver voor ons uit of ver achter ons om; minder gemakkelijk is het, te zien wat vóór onze voeten ligt. Wie weet welke voorstellingen gij u maakt van u zelven en wat al feiten u ontgaan! Ik ben overtuigd dat wij maar al te dikwijls over ons zelven oordeelen buiten de werkelijkheid van ons denken en handelen om, dat wij oordeelen naar een opgevatte meening omtrent onze persoon, dat wij een fantazieportret van ons zelven maken, dat wij een zeker aantal geliefde voorstellingen koesteren van een mooi karakter en dat wij daar onze eigene beeltenis naar vormen. Niet dat wij ons zulk een portret met opzet teekenen, maar die voorstellingen omtrent ons zelven sluipen onmerkbaar aan de hand der ijdelheid binnen. Wij vinden ze als welkome gasten ten onzent tegenwoordig. Wij reiken ze met welgevallen de hand en zijn goede vrienden. Wat kan aangeneramer zijn, dan in zijn huis zulk welkom gezelschap aan te treffen? Maar 't zijn voorstellingen, niets meer, schaduwen en droomen! Als wij ons wakker schudden, zijn ze weg!

Hier in den tekst nu staat een feit geboekt, zooals iemand dat voor zich zag. Het mag zijn, dat de voorstelling u niet aanstaat — om het even, het *is* zoo, hij constateert het. Zooals iemand met aandacht naar iets kijkt, dat zich naast hem beweegt, en goed oplet en elke beweging er van volgt, en dan iets „vindt,” zoo heeft ook Paulus hier volgens zijn eigen getuigenis iets „gevonden” in zich. Zijn doen en willen, de werkelijkheid van zijn geestelijk bestaan vergelijkend met de meest geliefde voorstellingen, die hij zich van een Christelijk leven en een Christelijk karakter pleegt te maken, is hij tot een ontdekking gekomen, heeft hij „gevonden” dat hij datgene, wat hij wil, nalaat en dat hij datgene, wat hij niet wil, doet; het is — zóó dikwijls heeft hij er bij stil gestaan, zóó ernstig heeft hij

de verschijnselen van zijn zieleleven gadegeslagen — het is zelfs een „wet” in zijn binnenste gebleken. Hij heeft het gevonden als een regel. Zeg vrij, dat het vreemd, dat het inconsequent is; oordeel vrij, dat iets niet te willen wel de beste reden is om het na te laten: — het is niet anders, het is een feit, het is een wet in zijn binnenste, en het vervult hem zóó, dat hij het niet los kan laten, dat hij telkens in herhaling vervalt en tot eentonig wordens toe de gedachte als om en om werpt: „het goede, dat ik wil, doe ik niet; maar het kwade, dat ik niet wil, dat doe ik. Hetgeen ik wil, dat doe ik niet; maar hetgeen ik haat, dat doe ik. Zoo vind ik dan deze wet is mij, als ik het goede wil doen, dat het kwade mij bijligt. Want ik heb een vermaak in de wet Gods naar den inwendigen mensch; maar ik zie een andere wet in mijne leden.” Wie zoo spreekt, dien is het ernst. Dat deze woorden dan niet voor ons voorbijgaan; dat zij in hun zachtmoedigen ernst als een biechtvader voor ons zijn.

Is, zoo vragen deze woorden ons, inderdaad iedere stugheid, iedere onvriendelijkheid, die gij hebt gepleegd, iedere daad van hardheid, van driftig verzet, van gemelijken onwil, van stil mokkend ongeduld; is inderdaad iedere hatelijke uitval, waarmede gij een goed hart hebt verbitterd, door u gewild? De stilte was om u, als een woestijn; een soort van schrik, een langere of kortere verstomming; men keek vóór zich met een pijnlijk gevoel van verlegenheid, of daar was een storm en oproer; daar kwam het op met een geloei, totdat het zich grommend neerlegde met verbeterden boosheid, of een arme afhankelijke ziel sloop heen, de woorden smorend om niets onvoorzichtigs te zeggen, of de tranen vloeiden... Dat was uw overwinning, en daar troondet gij, machtig, als een onweer, en daar

lagen de liefste, de teederste aandoeningen gekwetst en uw beminden zagen naar u op als naar een schrikbeeld; wie die u niet in zijn hart veroordeelde? En gij zegt, dat gij dat hebt gewild, dat gij niet doet, wat gij niet wilt?

Komt inderdaad iedere inwilliging van een opgekomen lust, ieder toegeven aan een opgeweld verlangen — en aan hoevele viert gij den teugel! — overeen met uw wensch en welbehagen om zóó en niet anders te zijn en te doen? Is het eene als de afdruk van het ander? Niet omdat gij u niet bedwingen kondt, niet omdat gij op uw beurt de zwakheid der menschelijke natuur moest ondervinden, zult gij op al de grootere en kleinere voorwerpen van uw begeerte zijn afgegaan, dwars over de belangen van anderen, dwars over uw eigen belangen heen; neen, maar omdat gij 't zoo wildet en 'ter op hadt gezet! Dat gij uw eigen zin gevolgd zijt, zonder iemand te sparen, zonder u om iemand te bekommeren, ja, met de bewustheid dat gij misschien vriend, vrouw of kind opofferdet, dit is, het een voor en het ander na, zóó uw bepaald verlangen geweest, en aan 't eind van dien glorieijken weg gekomen wijft gij zegevierend u de handen en zegt met voldoening: ik heb mijn doel bereikt en dit gewild?

Gij doet niet wat gij niet wilt? Het doen sluit op uw willen als een deksel? Wij moeten dus aannemen dat uw onverschillig of lafhartig terugtreden, dat uwe verkrachting van zekere goede beginselen niet is een ongelukkige en bedroevende ontrouw; maar dat gij de een of andere geheime reden hebt, waarom gij u zoo hebt aangesteld en gedragen?

Wanneer gij bescheidenheid, nederigheid, dankbaarheid aan anderen overlaat, wanneer gij de dierste beden van een Christelijken wandel in den wind slaat; wanneer gij bij den minsten tegenspoed, bij den minsten keer van de

omstandigheden, bij de minste tegenwerking van uwe medemenschen, bij de minste bedenking die zij opperen, uw hart verhardt, noch van berusten, noch van verdragen en allermintst van vergeven weet, het is omdat gij in den grond van uw hart bescheidenheid, nederigheid, dankbaarheid, berusting, verdraagzaamheid en vergeven veracht als even zoovele domme eigenschappen, waarmede men niet verder komt?

Hebt gij ze inderdaad gewild, de wreedheden uwer toespelingen, de onrechtvaardigheden van uw partijdigheid, en toen gij, al was 't maar voor een oogenblik, uw broeder ongelukkig hebt gemaakt door hem te vergeten, door hem uit eigenbaat te verwaarloozen, hebt gij dat gewild — of zullen wij liever vragen dat de biechtvader ons niet langer uithoore, en bekennen dat wij wel degelijk hebben gedaan wat wij niet wilden en nagelaten wat wij toch werkelijk wel wilden? O, hoe vele malen was het zoo! Hoe vele malen! Het wordt een reeks van feiten uit ons innerlijk leven, feiten, die zich aan elkander verbinden, die weder komen met een hopelooze regelmaat, het eene na het ander, allen getuigend tegen ons en zich verbindend tot „een wet,” die wij in ons zelven vinden: de wet dat, terwijl wij het goede willen, het kwade ons bijligt.

Wat, bid ik u, zal er van ons worden, wanneer ons doen, de oogenblikkelijke ingevingen, die wij volgden, wanneer ons leven, zooals het daar open ligt, de spiegel zal zijn van ons innerlijk bestaan? Wie wil altijd naar zijne werken beoordeeld worden, wie naar al het overleg, waarvan die werken getuigen, wie naar zekere verborgen neigingen, waardoor hij ze deed en waarvan hij het geheim kennen kan, beter dan iemand? Wie wil, waar hij gesproken, waar hij gehandeld heeft, altijd aan zijn woord gehouden worden? Zijn wij niet beter dan onze daden?

Welaan, wij zullen Petrus, als hij zijn meester verloochend heeft, aanspreken en hem vertellen dat hij een man zonder hart is, dat hij door zulk een daad te plegen wel toont, nimmer aan zijn meester gehecht te zijn geweest. Wie zoo iets doet, wie zulk een leelijk opzet volbrengt, wie zoo iets wil... Willen? Duizendmaal neen, dat heeft hij niet gewild, nooit, nooit! Gedaan heeft hij het, ja, maar hij heeft gedaan wat hij niet wilde, neen, niet alleen wat hij niet wilde, maar wat hij haatte, wat hij haatte en verfoeide in den grond zijns harten, wat hij een laagheid en een verraad achtte. Toen hij — hoe kort geleden! — in de onbezorgdheid van zijn zelfvertrouwen, met een reeds zegevierende stem zeide: „al zullen ze u ook allen verlaten, ik zal u niet verlaten,” toen heeft hij gezegd wat hij wilde, wat hij in den grond zijns harten wilde. Zoo de Heer hem, als Salomo, op een oogenblik had gevraagd wat hij had willen hebben, hij zou niet om veiligheid, niet om rust gevraagd, maar hij zou niets liever gehad hebben, dan een goed, trouw leven, om zijn meester te dienen, en er ligt, waar wij het eind van zijn welgemeende grootspraak kennen, iets diep aandoenlijks in dat: „ik zal u niet verlaten!” Ach, wat weten wij met onze beste bedoelingen, met ons goed en vaardig willen weinig wat er morgen van ons worden zal! Maar zoo wij 't goede te vergeefs willen, dat willen zelf blijft, het blijft als het eigenlijke en waarachtige in ons om straks tegen ons te getuigen, een rechter en een aanklager tegen ons te zijn. Als Petrus uitgaat, als hij zich daar nederbuigt, als hij bitter weent, dan, in die bittere tranen, evenals in zijn welgemeende grootspraak, roept zijn ziel uit wat daar in hem is en wat hij in den grond des harten heeft gewild. Niet in de verloochening, maar in dat voornemen, maar in dat berouw was Petrus. Dat verloochenen van Jezus heeft niet hij ge-

daan maar de zonde, die in hem was. Hier houdt Paulus het verzoenend licht op over Petrus.

Hoevelen zijn, met of zonder berouw, somtijds zelfs met een soort van voldoening tot ons gekomen met de bede, dat wij deze of gene daad hun niet te zeer zouden aanrekenen; wij zouden niet te veel zien op 't geen zij hadden gedaan, en toch niet twijfelen aan hunne goede beginselen: „Er waren omstandigheden, waarin men . . . hm! . . . niet zoo geheel naar zijn beginselen handelen an. Anders . . . natuurlijk . . . hielden zij er niet van, zoo te doen als zij gedaan hebben. Gij kondt het onderzoeken!” Waarom zou 't ook niet zoo zijn? Waarom zouden zij enkel huichelaars wezen, bezig met u en de wereld te misleiden? Weten wij niet maar al te wel, hoe spoedig en hoe druk wij zelven in de weer waren met de reddingsboot uit te brengen, wanneer wij in den nood waren en gevaar liepen van onze eer te zien schipbreuk lijden en hoe vaardig wij „de omstandigheden, die ons hadden belet,” „de gelegenheden, die wij hadden gemist,” „de andere menschen, die ons waren voorgegaan,” wie weet wat al uitbrachten, om veilig te landen op den vasten wal onzer goede bedoelingen en ons beter willen? Hoe vaak hebben wij ons moeten beroepen en — voegen wij er bij — ons ook kunnen beroepen van het openbare leven, van onze opene daden, die ieder moest zien, op de onzichtbare werkingen van onzen wil en van onze voornemens, en gehoopt dat de menschen er aan zouden gelooven. Hoe vele malen hebben wij dat gehoopt niet alleen om bij hen in gunst te staan en onzen goeden naam bij de wereld te behouden, maar ook omdat wij het goede in ons te lief hadden, om het ten tweede male te verloochenen en te doen, alsof het er niet ware.

Gij dan, waarnaar wilt gij beoordeeld worden, naar hetgeen

gij doet of naar hetgeen gij wilt? Waar is uw ik, waar leeft het in? Zijn wij niet allen beter dan onze daden? Neen, laat ons niet lachen met goeden wil en met goede bedoelingen, en spotten dat de hel is er mee geplaveid is, want dat is een hard woord; God, die ons kent, weet dat niet de hel, maar dat de bodem van onze ziel met deze goddelijke steenen is bevloerd, weet dat, zoo wij dit goddelijke pad van onzen inwendigen wandel, van onze geestesgangen moesten derven, het er bitter treurig met ons zou uitzien. Hier gaan wij heen en weder, van hier gaan wij vertrouwend uit, hier komen wij verlegen weer. Wij hebben beter geweten, beter geweten en gewild. En met onze schande in de hand zouden wij 't de wereld en ieder, op wiens lof en liefde wij gesteld zijn, willen toeroepen: Denkt niet te veel kwaad van mij. Het kwaad dat ik doe, dat haat ik, het goede, dat ik niet doe, dat heb ik lief!

O, zonderlinge menschen, die wij zijn, over wie een verstandig mensch de schouders mag ophalen!

Maar 't is een feit, ach, broeders, 't is niet anders, en laat ons dankbaar zijn, zoo wij 't „gevonden” hebben, als een waarheid, zij 't ook tevens als een „wet” in ons.

Datgene, wat ik wil, doe ik niet, en wat ik niet wil, dat doe ik. Het is een feit en een vernederend feit. Laat ons dit gevoelen. Laat de hoogmoed, laat de ingenomenheid met ons zelven er nimmer een woord in meespreken. Uit een zeker gevoel voor waarheid en recht, uit een zekere liefde voor het goede, dat wij door onze daden miskennen en bij de wereld in oneere brachten, mogen wij zeggen: „mijn wil was toch goed!” — hoogmoed en ingenomenheid met ons zelven mogen die woorden niet herhalen. Zoo zij dat doen, toonen zij maar door een voorbeeld te meer, hoe blind de zonde is. Het feit, waarvan

wij spreken, is een vernederend feit, waarbij wij niet anders te doen hebben dan allereerst diep verslagen, mocht het zijn voor altijd, af te trekken.

Wij hechten voor ons eergevoel juist bijzonder veel aan het slagen daar, waar onze wil heeft gesproken. Zoolang onze wil zich niet gelden laat, zoo lang is het een spel en blijven wij onverschillig. Wij kunnen *dit* niet doen, *dat* niet nalaten, *hier* niet overheen komen, zoo heet het uitdagend van de een of andere zijde. Best mogelijk, zeggen wij. Of zullen wij 't voor de aardigheid niet eens beproeven? Zullen we voor de liefhebberij niet eens zien hoe ver wij 't brengen? — 't Komt uit zooals men dacht; wij kunnen 't niet. Het zij zoo! Lachend keeren wij terug. 't Was maar voor de liefhebberij. Laat echter, door 't zien doen van anderen, die zekere wedijver, die zekere opgewektheid in ons oprijzen, dat persoonlijk bedoelen, dat zelf bewust verlangen om te slagen in ons geboren worden, dat men willen noemt, en de zaak verandert. Al geldt het maar het zóó hoog opslaan van een bal, het zóó snel afleggen van een zekeren afstand, het beuzelachtigste wordt belangrijk zoo onze wil er mee is gemoeid. Niet te volbrengen is nu beschaamd voor ons geworden. Met te falen zijn wij nu vernederd. Wij lachen misschien, maar niet van harte, en meer om onzen spijt te verbergen. Niet omdat wij niet hebben gekund, maar omdat wij hebben *gewild* en niet hebben gekund.

Met ons willen is onze persoon, is onze eer gemoeid. Wij zijn daar blijkbaar persoonlijk in betrokken. Wat wij willen, nemen wij voor onze rekening. Wij gevoelen er ons aansprakelijk voor. Ons hart ligt er in. Het is voor korter of langer tijd een deel geworden van ons zelf. Te willen en niet te slagen, het heeft ons verlegen doen wederkeeren, de tranen in de oogen, en gemaakt dat wij ons niet gaarne lieten zien. Het is als een nederlaag geweest,

waarbij wij ons van ingehouden spijt en droefheid op de lippen beten. De gelijkenis van den man, die een toren zoude bouwen en niet slaagde, is zoo goed voor heden als voor de dagen toen hij werd uitgesproken, ja is misschien met de jaren in beteekenis toegenomen. Met den vinger nagewezen te worden is het lot van wie het een of ander, wie weet met hoeveel drukte en beweging, als zijn wil en voornemen heeft aangekondigd en — geen succes had. Staan wij niet evenzeer beschaamd over ons zelve? Ach, te willen — en niet te vermogen! Wie is er dan, die ooit goed heeft gewild, die ooit zijn toren heeft willen bouwen, die ooit zich maar eenige voorstelling heeft gemaakt van zijn deugd, wie is er, die ooit zich zelve de stille belofte heeft gedaan van in zijn doen en laten eerlijk, rechtschapen, trouw en goed te zijn, zijn drift te zullen bedwingen, tevreden te wezen, moed te houden, te volharden in de liefde, en niet beschaamd en vernederd is heengegaan, vernederd voor zich zelve en voor God en met de handen voor de oogen. Ja, dat is een droevige zaak, dat wij datgene wat wij willen niet doen, en wel doen wat wij haten. Wat hebben wij ons veel ingebeeld en wat blijft er weinig van heel! Wanneer wij nog maar geen acht geslagen hadden op het goede beginsel, wanneer wij 't nog maar voorbij waren gegaan, als iets, dat ons niet aanging, het ware minder vernederend. Wij waren dan in onze onpartijdigheid tegenover goed en kwaad ons zelve gelijk en in ons geheel gebleven. Had Petrus maar niet gezegd: „ik zal u niet verlaten!” Maar wij hebben het goede gewild en er is blijkens de ervaring, die wij van ons zelve opdoen, niets, waarvoor onze innerlijke mensch zoozeer terughuivert als voor de ontdekking, dat hij zich zelve niet gelijk gebleven is. Het is, alsof wij dan geestelijk uiteen worden gescheurd, verdeeld, en niet meer weten in

welke helpt ons ik gelegen is. Uiterst gevoelig op dit punt, staan wij voor ons zelven beschaamd en blozen als wij op zoogenaamde inconsequenties betrapt worden. Een gevoel van verwarring komt over ons, alsof er in het geheel van ons samenstel iets was losgeraakt, dat aangehecht en hersteld moet worden. Wat is een mensch zonder karakter, dat is: zonder eenheid van bestaan, zonder vaste kenmerken, die in willen en in doen zich openbaren? Wat is een mensch, die zich zelven telkens tegenspreekt, en wat doen wij anders, wanneer wij niet doen wat wij willen? „Waaraan heb ik mij te houden?” mag men ons vragen; „aan uwe daden? Of zal ik, ter uwer verschooning, zij 't ook tevens ter uwer vernedering, mij houden aan eenig goed bedoelen en beter willen, dat misschien in uw binnenste huist? Wie zijt gij? Zijt gij uw doen of zijt gij uw willen? Waar moet ik u zoeken?” Het is niet streelend voor onze eierzucht, wanneer dit of door anderen of door ons zelven moet worden gevraagd. Helaas wij hebben het kwade gehaat en het gedaan. Wij hebben het goede gewild en het niet gedaan! De grond van ons zelfvertrouwen zinkt onder ons weg; hij was niet vast, hij was onwaar, een hersenschim, die wij ons van onze persoonlijkheid hadden gemaakt, en die waarheid moet erkend worden, ook waar zij ons hoofd zoo diep nederbuigt, als dat van Petrus, toen hij uitging en weende.

Maar God vernedert ons niet, zonder dat Hij ons wil opheffen. In de vernedering zelve ligt ons herstel, in den jammer van dit tweeslachtige ligt de kiem van het betere, en daarmee een kiem van behoud.

Willen en doen kunnen op een treurige wijze tegenover elkander staan. Zij kunnen ook op een treurige wijze op elkander passen. Er zijn menschen, die vrij wel doen wat zij willen,

omdat zij in den regel niet meer willen dan zij feitelijk doen. Hun willen gaat niet als een banierdrager vooruit, helaas te dikwijls alleen gelaten; maar komt achteraan, een volgeling, zwak en kreupel, en richt zich en schikt zich en volgt den weg van onze levensgewoonte. Er is dan geen begrip, geen gevoel van het heilige, er zijn dan geen wenschen, die voor ons uitgaan, maar wat wij doen, wat wij plegen te doen is ook tevens onze wil en wet. Dit zijn menschen, van wie de ziel dood gaat. Zoo zij hunne kleine vijandschappen behouden, zoo zij hunne ijdelheden en lusten inwilligen, zij haten het niet. Zoo zij liefdeloos handelen, zoo zij hun eigen voordeel zoeken, zonder zich om anderen te bekommeren, het strijdt niet met een inwendig willen en weten. Naar hun doen wijzigt zich hun willen. Hun wil volgt gehoorzaam mee, gedwee, als een paard, dat aan een touw van het land wordt opgehaald. Zij zijn zooals zij zijn, zij doen zooals zij doen, zij zijn nu eenmaal niets anders! Zij volgen niet eenig willen maar.... hun aard, en daaraan, zeggen zij, is niets te doen. Ieder mensch volgt zijn aard. Wat anders zal iemand doen? Wat baat willen? Men is, die men is, en men doet wat men niet laten kan. Alles is goed wat naar de natuur is. Alles is goed wat moet. Dat is de leer van het noodlot en dat is de dood van den wil. De mensch, die op dien weg voortgaat, die zijn wil laat volgen, inplaats van voorgaan, gaat eindelijk blindelings door alles heen, door goed en kwaad. Het is hem eenerlei. Verbeeldt u dat Petrus, wanneer hij zijn meester verraden en daarmee zijn veiligheid verzekerd heeft, welvoldaan henengaat. Hij wrijft zich de handen met een opgelucht hart. Dit, meent hij, is goed geslaagd, en hij wenscht zich geluk, dat hij op den goeden inval gekomen is. Wij huiveren bij die gedachte. De bittere tranen van den armen zondaar zijn als hemel-

dauw bij dit ijs; de plaats, waar zijn zonde zich uitspreekt en zich neerbuigt, wordt hierbij vergeleken een heiligdom. Toch, daartoe moet het komen waar niet immer als een voorganger, als een wolkkolom, de wil, de heilige goede wil van den mensch voorgaat, maar eenvoudig in 't gevolg komt van al wat ons lust en ons op een oogenblik behaagt.

Wee den arme, die niet doet wat hij wil, en het kwade doet, dat hij haat; die uit het schip gaat Jezus te gemoet en bevreesd wordt van de baren. Wee hem, die met Jezus wil strijden, die weet dat het goed is, en niets liever zou willen doen, en 't niet doet. Maar veel en veel beter is het met die schande en vernedering, met die beschaming daar te staan, neergebogen voor het heerlijk beeld van zijn willen, als een arme zondaar voor een kruisbeeld aan den weg, dan niet vernederd te worden, niet beschaamd te staan, niets groots te willen, het beeld onverschillig voorbij te gaan en nooit, nooit Jezus te gemoet te komen en nooit iets heiligs en goeds te vragen en nooit te zeggen of ook maar te denken: ik zal u niet verloochenen!

Wij hebben wat wij kwaads deden dan toch niet gewild, het dan toch gehaat. Ons leven is niet wat het wezen moet; maar evenmin een trouw beeld van ons innerlijk zijn en verlangen. Het mag de maatstaf zijn van ons oogenblikkelijk zedelijk vermogen, het is niet de maatstaf van ons geestelijk zijn. Het is geen reden van verontschuldiging, allermint van vereffening van de klove tus-schen 't heilige en de werkelijkheid, maar het is toch waar, hoop ik, dat wij het goede hebben gewild. Er is iets in ons, dat zich met weersin verzet tegen de gedachte dat wij, wij zelven, in eigen persoon, die zonde zouden zijn, die wij deden. In 't gevoel hoe lief wij het Evangelie hebben, voelen wij hoe weinig eens wij het zijn met de zonde,

die wij doen, en er zijn oogenblikken, waarin wij in 't bewustzijn van ons innerlijk zijn den last van de zonde willen afschudden en met Paulus zouden willen zeggen: niet ik, maar de zonde, die in mij woont. Dat woord, gevaarlijk voor lage, kleine zielen, is en blijft het goddelijk protest van het kind van God tegen al, wat hem met de zonde zou willen vereenzelvigen. Voor hem schijnt het licht van zijn willen. Immer ziet hij het, een wolkkolom des daags, een vuurkolom des nachts. Het gaat voor hem uit, voor zijn daden uit, als een leidsman; het wijst den weg, den weg over bergen en door dalen, dwars door de wereld en door hare moeiten en dwaasheden, dwars door zijn zonden heen. God, die het willen in ons werkt, draagt het voor ons uit, en zoolang wij dat hebben, zijn wij niet verloren, voelen wij ons veilig, al is 't in tranen. Dit is ons licht, hierop gaan wij af; wij volgen het niet met alle trouw, maar het is er immer weer en het straalt en wenkt ons van verre. Dat wij ons niet om- en afwenden; maar dat het vóór ons en in ons brande, het heilige willen. Het is als de toegestoken hand, waarbij God ons wil aanvatten en redden.

Niets is duidelijker dan dat, wanneer onze wil maar beter, krachtiger was, het wel gaan zou met ons. Den wil versterkt, zegt gij. Dat is een goed voornemen. Het moet een echt willen zijn, onbeschroomd, blijd, een willen zóó heilig en goed, dat dit en niet onze onbestendigheid de wet wordt, die wij eenmaal »in ons vinden" zullen. Een inwendige afkeer, groeiend tot haat, een alles overheerschende wil. Als iemand maar wil, dan kan hij wel, luidt het in onze oogenblikken van zelfvertrouwen. Maar de wil is een werktuig, dat uit zich zelf niets vermag. Het is alsof gij zegt: »als er maar een roer is aan het schip." Er moet

ook een hand zijn, die het roer grijpt, het roer doet uit zich zelf niets dan slingeren. En gij zegt: als men maar wil! Welnu, en dan?

Maar welk een juichtoon slaat Paulus daar op eenmaal aan? Wat is er gebeurd? Zoo even was het: „Ik ellendig mensch!” Nu: „Ik dank God!” Wat mag er zijn? Toch wel niet, dat hij op eens tot de ontdekking gekomen is, dat, als hij maar wil, hij dan ook wel kan? Toch wel niet, dat hij op eens zijn heil heeft gevonden in die eigen kracht, die straks zoo onmachtig gebleken is? Zou hij een toovermiddel ontdekt hebben, waarmee hij nu in staat was alles te volbrengen wat zijn Christelijk willen hem voorlegt? Het is niet waarschijnlijk. De wet, waarvan hij spreekt, is geen wet van 't oogenblik; maar de wet van het leven zelf. Het doen zal bij ons wel immer beneden het willen blijven. Toch is de kreet: „Ik dank God door Jezus Christus onzen Heer,” die als een plotselinge opwelling van geluk uit zijne zelfbeschouwing opschiet, een kreet van verlossing, alsof een donkere schaduw, een benauwende last van hem wijkt. Het kan niet anders zijn dan de last, de schaduw der eigengerechtigheid, dier eigengerechtigheid, waarbij wij ons bij al ons „niet kunnen” gevoelen als helden, die uit hun heldenrol gevallen zijn of als wijzen, die beschaamd geworden zijn. O onze waan! Die doet ons lijden, vernedert ons, kwelt ons, en hoe meer wij voelen, dat wij *toch* willen, hoe pijnlijker het is. Ach, die opgeschroefde poging om de mooie rol van grootheid te spelen voor de menschen, voor ons zelve. Maar zie, daar is zij voor Paulus gevallen die waan, die inbeelding, dat heldengevoel. Wij kunnen — iets anders dan het onverschillig buigen voor het noodlot — ook op Christelijke wijze de dingen nemen zooals zij zijn, en ons zelve nemen zooals wij zijn, door onze voornaamheid af te leggen en te willen

weten dat wij maar gebrekkige schepselen, falende menschen zijn. Het is: op den wenk van Jezus, onzen Heer, op een ander standpunt te gaan staan. Verwonder u niet te zeer over u zelve en over uw falen. Waarlijk, God verwondert er zich niet over. Wat zullen wij het doen? Wij zijn geen verongelukte helden, geen gevallen goden, die zich nu door de werkelijkheid vernederd zien; maar wij zijn geringe schepselen Gods, arm en klein, die het vóór hen uit gaande licht — dat niet anders is dan het licht van den Christus en van het door hem en in hem gewekte geloof — beschouwen als een weldaad, een zegen van God. Van hier uit, van onze geringheid uit bezien is er in onzen toestand geen vernedering, maar verhooging, maar verheerlijking; geen verloren gaan, maar behouden worden. Wij voelen ons niet uit een hemel neergeworpen, maar uit de diepte opgeheven, en dit besef is als de waarheid zelve, het is recht voor God, en zoo vinden wij voor de onhoudbare eigene rechtvaardigheid de rechtvaardigheid weer van ons geloof.

Nu hebben wij vrede. Wij zijn kinderen Gods, arme strijders, maar met een heilig beeld van volkomenheid voor ons, dat zooveel heerlijker is dan wij zelve. Ons dwalen is vergeven — het is ons nimmer toegerekend als een schuld, die de schuldeischer invordert, maar het is door Gods liefde uitgewischt als door een vader, die zijn kind kent en zijn zwakheid niet zoo heel verwonderlijk en onnatuurlijk vindt en hem verder helpt en het vaderhuis voor hem opent. Tegen Hem is nu iedere zonde, niet tegen de schijnvertooning van onze grootheid. Naar Hem reiken wij, naar Hem willen wij uit ons aardse denken en doen; naar Hem gaat ons willen voor ons uit. God is met ons en Hij zal ons verlossen en ons trekken in zijn heilige wereld. Het is een immer herhaalde strijd; maar gestreden aan Gods hand.

Het willen versterken! Welaan, wanneer hierin het geheim ligt om tot volbrengen te komen, dat wij het willen sterken, dan zijn wij nu op den goeden weg. Wij danken God. Is het willen op zich zelf niets, zooals een werktuig niets is, dan leggen wij het werktuig van onzen wil in Gods hand. Onze wil — Gods wil; onze wil overgegeven aan Hem. Dat Hij ons bestiere. Welk een machtig werktuig kan het niet zijn? Onze gansche persoonlijkheid is er in betrokken. Het is als een deel van ons zelve. Wat hebben wij met dit werktuig al gedaan! Het heeft in de hand van den lust gewerkt als een moker, als een scherp zwaard. Niet te doen wat wij willen, het is voor ons verscheurd te worden, in ons binnenste niet meer te weten wat wij zijn. In onzen wil zit onze persoon, onze gansche eierzucht, ons zelfbehoud... Wat zal het zijn, wanneer wij dit machtige werktuig uit de handen van onzen eigendunk wegnemen en het met vromen, nederigen zin in Gods hand nederleggen, en Hij het voor ons grijpen wil!

J^o. DE VRIES.

EEN LASTIG BROEDER.

Onder vele merkwaardige verschijnselen, die zich in onzen tijd voordoen, is dit een van de schoonste en voor de toekomst meest belovende, dat het godsdienstig vooroordeel, hetwelk weleer afwijkende meeningen slechts als leugen en strafwaardige ketterij aanmerkte, bij de vroomste mannen aller natiën heeft plaats gemaakt voor welwillende waardeering; getuige het Parlement der godsdiensten te Chicago. Het zal misschien de beste roem blijven van onze negentiende eeuw, dat zij het inzicht heeft verbreid, dat de voorstellingen omtrent God, zijn wezen en zijn wil, nergens de reine, volle, absolute waarheid zijn (welke immers God alleen, geen sterveling bezit), maar de onderling zeer verschillende wijzen, waarop wij menschen uitdrukking geven aan het ideaal van het hoogste, heiligste, edelste en beste, dat er leeft in aller ziel, in aller volkeren hart. Wordt deze overtuiging eenmaal het gemeengoed van allen, dan zal het gedaan zijn met dien geest der partijschap, die waarachtige godsvrucht alleen bij den eigen aanhang wil erkennen; dan zal men den andersdenkende niet meer verachten, maar eerbiedigen als een kind van God, in wiens ziel het goddelijke zich wel anders weerspiegelt maar nochtans leeft; dan zal men niet meer een iegelijk tot zijn naaste zeggen: „Ken den Heer juist zoo als ik Hem ken!” en hem anders veroordeelen, maar zachtmoedig en vrien-

delijk spreken: „Geef mij de hand, mijn broeder; want ons beiden trekt hetzelfde hooge ideaal en langs verschillende wegen zoeken wij hetzelfde goddelijke licht!”

Er is echter eene schaduwzijde. Groote vrijzinnigheid voert velen tot onverschilligheid. Wat komt het er op aan hoe men denkt en gelooft, als de reine waarheid toch nergens gevonden wordt? Gelijk de kosmopolieten voor de broederschap der volken het eigen vaderland prijs geven, alsof het dierbaar plekje gronds, waar de vaderen geworsteld, gestreden, geleden en gebeden hebben ons niet boven alle heilig ware: zoo hebben velen, sedert zij de scheidsmuren tusschen de verschillende kerkgenootschappen, ja zelfs tusschen de godsdiensten zagen wegvallen, weinig of geen hart meer voor de godsdienstige gezindte, waartoe zij behooren, alsof zij niet het gewrocht ware, waaraan vrome vaderen onder bloed en tranen hebben gearbeid.

Zoo leidt waardeering in 't algemeen licht tot gebrek aan waardeering in 't bijzonder.

Hierbij dreigt ook het gevaar, dat wij onbillijk oordeelen over het voorgeslacht en zijn hartstochtelijken ijver voor wat het voor „de waarheid” hield, en zijn streven om de ware gemeente Gods rein te bewaren van de wereld. Toegegeven, dat onze doopsgezinde vaderen niet van klein-geestigheid zijn vrij te pleiten. Maar laat ons bekennen, dat er ziel was in deze mannen; dat zij geen Laodiceërs waren, noch heet noch koud maar lauw; dat zij zelfs onder hun hevigste, in ons oog vaak kleinzielige twisten, met zuchten en smee kingen worstelden met God en dikwijls alleen huns ondanks het vonnis der veroordeeling over den broeder velden, wjl zij meenden dat God het hun gebood, voor wiens reine gemeente zij hadden te zorgen. Wij mogen ons negentiendeëeuwsch inzicht niet aanleggen als maatstaf ter beoordeeling van hun geest.

Blijven wij ons hiervan bewust, dan zullen wij ook met onverflauwde belangstelling de historie onzer broederschap lezen.

Het zij mij vergund eene enkele bladzijde daarvan hier op te slaan.

De gemeente der Vlaamsche Doopsgezinden te Amsterdam telde in het jaar 1616 onder hare leeraars ook HERO JANSZ.

Maar HERO JANSZ. was een zoekende ziel. Hij zocht naar de ware godsgemeente, doch vond haar niet. Hij tuurde in 't verleden, of zij daar was te ontdekken. Helaas, sedert de Antichrist in de Apostolische kerk was ingebroken, waren er weinig of geen ware geloovigen geweest! Hij spoorde na in het heden, liet zijne bekenden aan zijn geest voorbijgaan, of hij misschien het ware geloof zou herkennen. 't Was wederom ijdele moeite. Maar neen, niet geheel en al: hij vond het bij één, een zekeren Meester JACOB; had deze niet een brief gezonden aan iemand te Antwerpen, die aan koorts leed en was de koortslidder niet bij 't openen van dien brief terstond genezen? Meester JACOB kon dus *teekenen* doen, het kenmerk der ware geloovigen. Maar ach, hij alleen: waar was de gemeente Gods, in welke zulke *teekenen* de waarachtigheid van haar geloof bevestigden? In de zijne te Amsterdam werden zij gemist. Ook zijne gemeente was dus niet de ware kudde des Heeren. En HERO JANSZ. mijmerde, zuchtte, tobde. De Schrift kon hem niet dienen: de letter, zei hij, doodt, de geest alleen maakt levend. Menschen konden hem niet helpen, dewijl het hem van boven moest worden gegeven door den heiligen Geest; want het woord des Heeren was waarachtig: „wie in mij gelooven, zullen deze teekenen volgen: in mijnen naam zullen zij duivelen uitwerpen, met nieuwe tongen zullen zij spreken, slangen zullen zij op-

nemen, en al is het dat zij iets doodelijks zullen drinken, dat zal hun niet schaden; op kranken zullen zij de handen leggen en dezen zullen gezond worden."

HERO JANSZ. tobde: alles, alles was dus tot nu toe verkeerd geweest; overal ontbrak het echte kenmerk der geloovigen; nergens werden immers zulke teekenen gedaan.

Eindelijk voelde hij zich zoo bezwaard, dat hij meer-malen, als het zijne beurt was om voor de gemeente op te treden, niet op den preekstoel verscheen ¹⁾.

Dit maakte het misnoegen gaande van de overige bedienaars des woords en van de gemeente. Toen hij echter voor de gemeente boete had gedaan en betuigd dat het hem leed deed zoo gehandeld te hebben, betoonden de meesten zich hiermede voldaan. Alleen eene zeer kleine minderheid, LIEVEN DE BUYSER en eenige anderen, was er niet mee tevreden. Zij noemden HERO JANSZ. een ontrouw dienaar en oordeelden, dat hij niet weêr in den dienst behoorde aangenomen te worden. Volgens den Apostel moest men een kettersch mensch schuwen en HERO JANSZ. was immers een ketter, een man, die geen gemeente Gods erkende en de Schrift niet eerde als de leermeesteres, door welke men onderwezen kon worden, terwijl hij bovendien de vermaning niet gedaan maar verzuimd en in plaats van de gemeente Gods te regeeren haar verlaten en verloochend had ²⁾.

Derhalve werd de zaak des leeraars onderworpen aan de stemming der gemeente. Zij toonde zich, wat in die dagen niet dikwijls gebeurde, zachtmoedig en verdraagzaam: allen stemden er voor, dat HERO JANSZ. zijne bediening zou blijven waarnemen; alleen zeven of acht, LIEVEN DE BUYSER

1) LIEVEN DE BUYSER: Verklaringe van den Droevigen Handel der Ghe-meynte Gods tot Amsterdam enz. Anno 1616, bl. 29, 30.

2) Dezelfde a. w. bl. 34.

en de zijnen, verklaarden zich daartegen. Dezen tegenstemmers werd meegedeeld, dat er nader met hen zou worden gesproken, indien zij zich niet naar de uitspraak der meerderheid wilden voegen; waarop zij verklaarden, dat zij zich daaraan onderwierpen met behoud van hun meening; want „ick werdt,” zegt LIEVEN DE BUYSER, „verschrickt om dat ic door ervaringe wel wiste, wat dat woort medebracht van mede te spreken nae ouder ghewoonte, daer uyt verstaende, zoo wij ons niet over en gaven in onderwerpinghe, dat het op een bannen soude aenghekommen hebben.”

Het besluit der gemeente verdient te meer waardeering, omdat van een geestesrichting als die van HERO JANSZ. het gevaar te duchten was, dat zij de oude, nog niet geheel verdwenen geestdrijverij zou bevorderen. De geest der voormalige wederdoopers, die zich op een inwendig woord Gods, op ingevingen van boven en visioenen beriepen, was nog niet overal van de baan. Indien er maar een klein gedeelte waar is van hetgeen de Amsterdammer JAN THEUNISZ. in een gedrukt stuk van 1627 daarover bericht, had de gemeente van HERO JANSZ. aanleiding of verontschuldiging genoeg kunnen vinden om haren leeraar met strengheid te behandelen.

Er woonden in 1607, zegt deze JAN THEUNISZ., te Amsterdam op den Heiligen weg twee zusters, STIJNTJE en HESTER CLAESDOCHTERS, die profetessen waren. Eens kregen zij eene ingeving, dat een rijk man in Friesland, TEUNIS CARSTIAANSZ. haar de helft van zijn goed moest schenken en lieten dit hem berichten. De rijke Fries antwoordde echter, dat hij zulk eene openbaring nog niet had ontvangen, maar gehoorzamen zou zoodra zij hem ten deel gevallen zou zijn.

Zoo als de zusters was ook de broeder JAN CLAESZ., van beroep wever of lintwerker. Ofschoon hij wel een „halve

daelder" per dag kon verdienen, verdiende hij slechts „een blanck." Daarover aangesproken en gevraagd waarom hij niet vlijtiger was, antwoordde hij, dat hij niet wist of zijne conscientie hem voortaan wel zou toelaten zooveel te winnen. Hoe zoo? vroeg men; is 't niet beter met eigen hand, als men kan, den kost te winnen en zijn huis te verzorgen, dan vrouw en kinderen te laten onderhouden? Neen, sprak de wever, want daar is nog eenige eer in gelegen; maar de mensch, die in waarheid ootmoedig zal zijn, moet alle eer afleggen.

Een andere geestdrijver, GERRIT FRANKEN, door JAN THEUNISZ. genoemd „een man van middelen, kloeck in syn neeringhe, een Diacon ende opsiener van de Hanssytsche Sectel (d.i. de gemeente, die het hield met HANS DE RIES) tot Leyden," ontmoette eens, terwijl hij op weg was naar de Rijp, een hem geheel vreemden hond. Het dier kwam hem vriendelijk en kwispelstaartend te gemoet en bleef den ganschen weg over naast hem voortgaan. Toen kreeg hij omtrent dezen hond een bijzondere ingeving: hij nam het kwalijk, wanneer men het dier een hond schold. Wat? riep hij, sechdy dat het een Hond is? 't Is een Engel Gods.

Al zulke staaltjes deelt JAN THEUNISZ. mede ten bewijze waartoe de geestdrijverij met het inwendig woord de menschen nog in zijne dagen vervoerde ¹⁾.

Hoe groot was dus voor de Amsterdamsche gemeente de verzoeking om in haren leeraar HERO JANSZ. die bekend had, dat Schrift noch menschen hem konden helpen maar de geest alleen levend maakte en alles hem van boven moest worden gegeven, zulk een geestdrijver uit te werpen. Het strekt haar tot eer, dat zij er niet aan dacht, maar hem

1) JAN THEUNISZ.: der Hanssytsche Menniste Gheestdrijverijen Historie.

eenvoudig als een ernstig, hoewel wat sterk gemoedelijk man handhaafde op zijne plaats.

LIEVEN DE BUYSER c. s. hadden echter weldra berouw van hunne onderwerping, vreezend, dat zij zich daardoor tegen God en zijn woord hadden bezondigd. Als een zware last drukte hen deze gedachte; hoe langer hoe meer gingen zij er onder gebogen en zagen eindelijk geen ander middel om er van ontheven te worden dan door belijdenis van schuld te doen voor de gemeente. Op een zekeren avond begaven zij zich dus naar het huis, waar zij wisten dat de dienaars der gemeente waren bijeen vergaderd, om dezen daartoe verlof te vragen.

De dienaars, van hun komst verwittigd en daarvan reeds terstond weinig goeds verwachtend, waren niet overbeleeft en lieten maar één hunner, HENDRIK VAN WEZEL, naar de klagers in 't voorhuis toe gaan.

VAN WEZEL gaat hun voor in een donker kamertje, waar zij bijeenstaan zonder elkander te zien, vraagt hen wat zij verlangen, waarschuwt hen, dat zij zich rustig moeten houden en laat hen dan in het donkere vertrek alleen om de vergaderde dienaars voor hen om een onderhoud te vragen. Na eene poos komt hij terug met het bescheid, dat de dienaars hen niet begeeren te ontvangen en het niet noodig achten nog eens over de zaak van HERO JANSZ. en hun gemoedsbezwaren te spreken. Geduldig verdragen zij deze minder vriendelijke bejegening; alleen klinkt hun toon ietwat scherp, als zij antwoorden: Geen keizer of koning, ook geen dienaars kunnen de conscientie dwingen! Straks gaan zij heen, terwijl zij voor HENDRIK VAN WEZEL de hoop uitspreken, dat de Heer nog uitkomst zal geven, opdat zij hun bezwaard gemoed ontlasten.

De gelegenheid daartoe bood zich aan, toen de dienaars tegen Kersttijd voorstelden eenigheid (Avondmaal) te houden.

LIEVEN DE BUYSER en de zijnen haastten zich voor de gemeente te belijden, hoe zij zich met schuld bezwaard voelden wegens hunne onderwerping aan de meerderheid in de zaak van HERO JANSZ.

Hevige opschudding volgde en groot dispuut.

Kort daarna ontboden de dienaars hen voor zich. In deze samenkomst beschuldigden zij hen van ongemanierdheid, omdat zij zoo, zonder vergunning, voor de gemeente hadden gesproken, en eischten, dat zij schuld zouden bekennen; op hunne beurt vorderden DE BUYSER c. s. dat er oudsten van elders zouden worden ontboden om de zaak te beoordeelen. De dienaars weigerden het, zeggende: wij hebben hier eene geordende gemeente met een oudste en dienaars.

Men scheidde zonder tot overeenstemming te zijn gekomen.

In eene volgende bijeenkomst formuleerde de dienaar CORNELIS VAN MALE de zaak in quaeſtie aldus: Het betreft hier geen geloofsverschil, alleen eene verschillende meening omtrent de Dienaars. *Wij* zeggen, dat de dienaars, die door de gemeente zijn gekozen, dienaars moeten blijven, zoolang zij broeders blijven (d. i. zoolang zij niet afvallig geworden of gebannen zijn); *gij* zegt, dat men hen uit den dienst kan ontslaan, al blijven zij broeders. Ja, antwoordden DE BUYSER en de zijnen, ja, dat is de zaak.

Nadat de beide partijen vruchteloos beproefd hadden elkander met behulp van bijbelteksten te overreden, vroegen DE BUYSER c. s. nogmaals, dat het geschil aan oudsten van elders ontboden ter beslissing zou worden voorgelegd. Weder luidde het antwoord: wij hebben hier immers eene geordende gemeente met een oudste en dienaars: hier staan de stoelen des gericht's van het huis Davids ¹⁾.

1) L. DE BUYSER: a. w. bl. 64.

Ten slotte verklaarden de dienaars, dat zij DE BUYSER c. s. den volgenden Zondag of, zoo dit hun liever was, reeds des anderen daags, Zaterdag, of anders Maandag voor de gemeente zouden roepen. Toen dezen zich verontschuldigten, gaven de dienaars te kennen, dat zij het er dan voor ditmaal bij zouden laten, maar later, zoodra het hun goedgevoelt, zouden handelen zonder vooraf met hen te spreken, en lieten hen heengaan met de waarschuwing om het niet nog erger te maken dan 't al was.

Hiermee was de zaak, naar 't schijnt, afgeplooid. Wat er een weinig later gebeurde, stond in geen rechtstreeksch verband met het geval van HERO JANSZ. en toont ons zoowel LIEVEN DE BUYSER als een van de dienaren van een minder gunstige zijde; den eersten niet meer als een man, die handelt naar conscientie-drang, maar eenvoudig als een lastig broeder die anderen het leven zuur wil maken; den tweeden, den genoemden dienaar, als iemand, die het niet ver heeft gebracht in de moeilijke kunst der zelfbeheersching of in de beoefening der christelijke zachtmoedigheid. Het is droevig, maar niet te ontkennen, dat onze vaders, nadat zij begonnen waren met vol vuur of drift voor de zaak zelve die in geschil stond te ijveren, maar al te vaak eindigden met er eene persoonlijke quaestie van te maken.

Zoo ging het ook hier.

Het schijnt LIEVEN DE BUYSER geërgerd te hebben, dat hij het onderspit had gedolven. Hij bleef prullen en in zijn wrevel ging hij kwaad broeden tegen de dienaars. Of welken anderen naam kan men er aan geven, dat hij weldra iets oprakelde, dat reeds voor drie jaren gebeurd was?

Een broeder der gemeente had destijds, gelukkig te vergeefs, eene vrouw willen verleiden. De dienaars hadden

den zondaar met zachtheid bejegend; zij hadden hem niet gebannnen, op grond dat willen doen nog geen doen is. En de gemeente had er zich bij neergelegd.

Maar thans, na verloop van drie jaren, gaat DE BUYSER er sommige vrienden over onderhouden: wat hun wel dunkt van die handelwijjs der leeraars? Zoo komt de bijna reeds vergeten zaak op nieuw ter sprake en gaan de leeraars weldra over de tong. Nauwelijks worden zij het gewaar, of zij beschuldigen in hun toorn DE BUYSER, dat hij de gemeente tegen hen opstookt. Wel antwoordt hij, dat hij geen kwaad tegen hen in den zin had, wjl het er hem alleen om te doen was geweest de waarheid volgens de Schrift te vernemen; wel belijdt hij schuld ten aanzien van het doen van zijn vraag en zijn leedwezen daarover; maar zij gelooven niet aan zijne oprechtheid, ja een van hen, CORNELIS JANSZ., ontziet zich niet hatelijke grimassen tegen hem te maken, wat hij hem betaald zet met den uitroep: wat een fijn priester zijt gij!

Niet beter gaat het, wanneer zij hem voor de tweede maal voor zich hebben ontboden.

„Ick seyde,” verhaalt DE BUYSER, „men behoorde ons de Schriftuyr te thoonen, waertegen wy ghesondicht hadden, oft salmen de Schriftuyr nu eerst gaen soecken? Waerop CORNELIS JANSZ. antwoordde: Hoe? meynde dat wij die moeten gaen soecken tot Utrecht ofte Haerlem? Waer op PHILIPS JANSZ. (de medestander van LIEVEN DE BUYSER) vraeghde, wat hy daer mede wilde seggen? CORNELIS JANSZ. seyde, dat sult ghy noch wel wijs worden, onder noch meer andere woorden. Doen deden sy ons noch eens uytgaen, met groote droefheyt te meer om een groot onstui-mich wesen datter wert ghesien, want te vooren sat CORNELIS JANSZ. en lachte ende green. Ende omdat ick hem dat seyde dat het mij tot geenem laechen ginck, soo wilde

hij opstaen ende doorgaen, segghende: Mach ick niet spreken, soo mach ick wel gaen. Waerop ik seyde: Ick en straffe u niet omdat ghy spreecken wilt, maer omdat ghy sit en lacht. Daer naer soo lachte hy noch eens, ic straffe hem oock noch eens daer over. Doen seyde hij: Ick sal liever mijnen hoedt voor mijne ooghen trecken, ghelyck hy oock dede, seggende, dan en sult ghy niet sien ¹⁾."

'tSpreekt van zelf, dat er op zulk eene vergadering geen verzoening tot stand kwam.

De dienaars klaagden LIEVEN DE BUYSER bij de gemeente aan wegens achterklap en hij en zijn vriend PHILIPS JANSZ. werden door haar gebannen.

Hij beklaagt zich in zijn boek, dat de leeraar HERO JANSZ. met zooveel toegeefelijkheid werd behandeld, hoewel deze tegen de waarheid had gezondigd; maar hij zelf geen genade mocht vinden, omdat hij tegen de *dienaars* heette misdreven te hebben.

Of hij echter zoo dood-onschuldig was, als hij het hiermee wil doen voorkomen?

Een lastig broeder was hij zeker.

De schampere uitval, waarmee hij zijn verhaal eindigde, bevat de beste verontschuldiging voor zijne tegenstanders. Zij wilden, zegt hij, mij kwijt zijn en dachten: hij heeft ons lang genoeg gekweld.

1) L. DE BUYSER a. w. bl. 94, 95.

DE GROOTE BUNDEL ALS GEZANGBOEK VOOR ONZE GEMEENTEN.

't Zal op 16^{den} October van dit jaar juist eene eeuw geleden zijn, dat de *Christelijke Gezangen voor de openbaare Godsdienstoefeningen*, gewoonlijk de *Groote Bundel* genoemd, in de Doopsgezinde gemeente, vergaderende in de kerk *de Zon* te Amsterdam, werden ingevoerd.

Reeds jaren te voren was door den kerkeraad dier gemeente het besluit genomen om een nieuw gezangboek samen te stellen, waarin ook de vijftien gezangen, sedert 1762 nevens de Psalmen in gebruik, zouden worden opgenomen, „ten einde daardoor te bekomen eenen ruimeren voorraad van Gezangen, meer passende bij het verhandelen van Christelijke onderwerpen dan vele, ja wel verre de meeste der Psalmen.”

Waarschijnlijk was dit besluit een uitvloeisel van een dergelijk besluit, in 1782 door de Doopsgezinde gemeente, vergaderende bij *het Lam en den Toren* te Amsterdam, genomen „tot het verkrygen van een ruimer aantal Christelyke Gezangen, zoo over de hoofdgebeurtenissen van het Euangelie, als over verscheiden andere stichtelyke onderwerpen.” Was de commissie, daartoe benoemd, eerst in 1791 met haar arbeid gereed en kon in dat jaar de bundel *Christelyke Gezangen ten gebruike der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam*, de zoogenoemde *Kleine Bundel*, worden

ingevoerd, ook de plannen der zustergemeente werden niet zoo spoedig verwezenlijkt. Wel had men dadelijk de handen aan 't werk geslagen en was men begonnen, „uit voorhanden zijnde gezangboeken en andere dichtkundige werken een zeker aantal best en meest voegzaam geoordeeld wordende stukken uit te kippen, en van dezelve eene verzameling te maken;” maar verscheidene omstandigheden brachten in den gang van dit werk eene aanmerkelijke vertraging teweeg. Het einde der zaak was, dat men het gebrekkige en onvolkomene van dezen arbeid begon in te zien en tot de geheele verwerping daarvan besloot. Dit deed men te gereeder, daar in het jaar 1791 de commissie ad hoc verrijkt werd met den verdienstelijken MARTINUS NIEUWENHUIZEN, die „niet alleen zich zelven tot het vervaardigen van eenige Gezangen aanbood, maar ook der Commissie het streelend genoeg bezorgde, van te bekomen de gulhartige toezegging van eenige welberoemde, meest Amsterdamsche, dichters en dichtersessen, om, nevens hem, den bundel van Gezangen te vervaardigen.”

In 1796 kon deze bundel, „met uitgestrekt verlangen” door velen te gemoet gezien, in het licht verschijnen en ingevoerd worden. Voorzeker een verblijdend verschijnsel in die dagen, toen men zich nog moest behelpen met de Psalmen en de weinige Gezangen, slechts voor bepaalde feesttijden en plechtige gelegenheden geschikt.

Bij het eeuwgetijde, dat deze bundel thans beleeft, rijst onwillekeurig de vraag bij ons op: Wat zal verder het lot van dien oude van dagen zijn? Zullen onze kinderen in hem nog die stichting zoeken, welke onze vaderen daarin vonden? Of zal hij eenmaal uit onze kerkgebouwen verdwijnen en rust vinden in het stof der bibliotheken nevens zijne oudere broeders, 't Geestelijk Bloemhofken, het Gheestelijk Kruijdt-Hofken, het Lusthofje des gemoeds,

't Lusthofje Sions, de Lusthof der Zielen, het Agter-Hofje, de Geestelijke Goudschaale en andere Liedensboeken?

Wat mij aangaat, ik zou dezen grijsaard gaarne die rust gunnen, niet omdat hij reeds den leeftijd van eene eeuw bereikt heeft, — want er worden er onder zijngelijken wel gevonden, die na duizenden van jaren nog verdienen gehoord te worden, — maar omdat hij niet alleen oud, doch ook geheel verouderd is. Ik zou dit te meer doen, daar er in 't laatst van het vorige jaar te Haarlem, — de wieg en bakermat van vijf dier oudere of jongere broeders, ¹⁾ — een jongske geboren is, onder wiens peters ook onze honderdjarige behoort. Maar hierover later.

Eerst over dien oude van dagen en zijne toekomst. Zou het — zoo vragen we — een groot verlies zijn, als hij uit onze bedehuizen verdween? Die vraag is zoo maar niet met een enkel woord te beantwoorden. Dat antwoord vereischt eene nauwkeurige bekendheid met den Grooten Bundel. Want, volgens de juiste opmerking van THOLUCK, moet men om te weten, wat men kan prijsgeven, eerst weten, wat men heeft.

En nu rijst de vraag bij mij op, of die leden onzer gemeenten, waarin de Groote Bundel gebruikt wordt, daarmee zóó goed bekend zijn, dat zij over deze zaak een zelfstandig oordeel kunnen vellen. Ik zou deze vraag niet bevestigend durven beantwoorden. Staat op den titel van een onzer bundels, de Uitgezochte Liederen, bepaaldelijk uitgedrukt, dat hij bestemd is „voor den openbaren en huisselijken godsdienst,” — ik meen in twijfel te moeten trekken, of dit of eenig ander gezangboek nog wel dikwijls

1) Sommige Nieuwe Schriftuerlycke Liedekens (1593), 't Geesteljk Bloemhofken (1637), Liederen en Gezangen (1713), Christelijke Gesangen en Liederen (1804) en Christelijke Kerkgezangen (1851).

voor dit laatste doel wordt gebezigd. En wordt een gezangbundel alleen als kerkboek gebruikt, dan maken de gemeenteleden uitsluitend kennis met de beste hunner gezangen, daar de predikant natuurlijk zijne keuze op deze laat vallen.

Uitgaande van de niet al te gewaagde onderstelling, dat niet alle gemeenteleden bevoegd zijn om een oordeel over den hun grootendeels onbekenden bundel te vellen, wensch ik te hunnen behoefte de vraag te beantwoorden, in hoeverre de Groote Bundel voldoet aan de vereischten, die men aan Christelijke kerkliederen mag stellen. Wat ik evenwel omtrent dien bundel in het midden zal brengen, geldt ook in menig opzicht van alle bundels, tot hiertoe bij onze gemeenten in gebruik. Immers in de Uitgezochte Liederer zijn er 40, hier en daar verkort of gewijzigd, uit den Grooten Bundel opgenomen, in den eersten Remonstantschen bundel 74, in den ouden Haarlemschen bundel 39 en in den eersten Amsterdamschen bundel 69, ¹⁾ terwijl de overige liederen uit die bundels veelal denzelfden geest ademen.

Wanneer we nu een antwoord trachten te geven op de gestelde vraag, dan hebben wij op twee zaken te letten, en wel op den tekst en op de melodie der liederen, die wel is waar van elkander onderscheiden zijn, maar bij kerkliederen van elkaar afgescheiden kunnen noch mogen

1) In vier van de genoemde bundels komen 19 liederen uit den G. B. voor, nam. 2, 10, 28, 33, 44, 55, 58, 59, 74, 76, 81, 86, 99, 104, 111, 121, 147, 158, 164; — in drie 23, nam. 4, 5, 11, 27, 30, 34, 36, 47, 48, 49, 51, 62, 72, 88, 89, 91, 96, 97, 107, 119, 122, 123, 130; — in twee 24, nam. 1, 3, 6, 21, 29, 31, 32, 40, 45, 46, 56, 57, 61, 78, 82, 93, 105, 108, 112, 141, 149, 156, 161, 165; — in één 29, nam. 8, 9, 19, 25, 37, 38, 42, 53, 65, 68, 69, 75, 77, 79, 80, 95, 101, 103, 109, 115, 129, 134, 137, 138, 153, 154, 155, 157, 160; — in geen dier bundels 70 liederen.

worden. Te recht zegt hieromtrent VAN ALPHEN: „Het kan zeer wel plaats hebben, dat een dichtstuk in zijn soort voortreffelijk, maar echter niet geschikt is voor de muziek; of de muziek kan uitstekend zijn, en de dichtelijke voorstelling flauw en krachteloos; of eindelijk kunnen en de muziek en het dichtstuk beide voortreffelijk, maar niet voor elkander geschikt zijn. In al deze gevallen mist men het doel, hetwelk men zich door poëzij en muziek te vereenigen voorstelt. Zal men derhalve dit oogmerk bereiken, dan moet het dichtstuk geschikt zijn voor de muziek, en de muziek wederom overeenkomen met den aard der dichtelijke voorstellingen; en wanneer in dit geval beide, muziek en dichtstuk, voortreffelijk zijn, dan zal men het voorgestelde einde bereiken, waartoe men zich door deze vereeniging den weg gebaand heeft.”¹⁾

Wat dan vooreerst den tekst van den G. B. aangaat, deze werd geleverd door 18 „welberoemde, meest Amsterdamsche, dichters en dichtersessen,” die de zetter van de *Doopsq. Bijdr.*, 1867, bl. 143, zelfs „wereldberoemd” heeft gemaakt, en wier namen te vinden zijn aan het slot van een artikel van Prof. SCHEFFER in de *Doopsq. Bijdr.*, 1865, bl. 84 en volgg.²⁾

1) H. VAN ALPHEN, Mengelwerken in dicht en proza, aangehaald door Dr. F. C. KIST, De toestand van het Protestantsche kerk-gezang in Nederland. Utrecht, 1840, bl. 71.

2) Daarnit blijkt, dat 26 liederen vervaardigd zijn door A. H. VAN GELDER, 19 door J. JORDENS, 18 door M. P. ELTER, geb. WOESTHOVEN, 17 door P. J. KASTELEYN, 14 door J. J. VEREUL, 11 door B. DE BOSCH, 7 door J. E. VAN DE VELDE, geb. HELMCKE, 6 door M. NIEUWENHUYZEN, 6 door W. VAN DE VELDE, 6 door B. BOSCH, 5 door J. C. C. DEN BEER POORTUGAEL, 5 door G. BRENDER à BRANDIS, 5 door M. C. VAN HALL, 4 door A. FOKKE SIMONZ, 4 door A. VEREUL, 4 door D. TEN CATE, 2 door A. LOOSJES Pz., 2 door DEN BEER POORTUGAEL en VAN GELDER, 1 door KASTELEYN en VAN GELDER, 1 door NIEUWENHUYZEN en VAN GELDER, 1 door VAN DE VELDE, geb. HELMCKE en echtgenoot, 1 door N.N.

Ik zal „den arbeid dier achtenswaardige beëffenaren der volschoone dichtkunst” niet afzonderlijk nagaan, waaruit slechts zou blijken, dat hun dichtader nu eens zeer traag heeft gevloeid, terwijl zij dan weder hunne stichtelijke gedachten in een gepast dichterlijk kleed gehuld hebben. Liever tracht ik hun werk te toetsen aan de eischen, welke men m.i. aan Christelijke kerkliederen mag stellen.

Een eerste vereischte is zeker, dat de liederen, waaruit een gezangbundel bestaat, in overeenstemming zijn met de godsdienstige overtuiging van hen, voor wie ze bestemd zijn, ja, de volkomen uitdrukking daarvan heeten mogen. De wenschelijkheid hiervan werd in 1805 door de Hervormde Synoden der verschillende provinciën ingezien. Deze toch legden omtrent de Evangelische Gezangen de verklaring af, „dat zij met alle naauwkeurigheid hadden toegezien, dat daarin niets mogte voorkomen, eenigzins strijdig met de aangenomene leer der Nederlandsche Hervormde Kerk, zoo als die naar Gods Woord, in den Heidelbergschen Catechismus, de Belijdenis des geloofs, en de Canones van het Synode Nationaal, te Dordrecht in de jaren 1618 en 1619 gehouden, vervat is; gelijk zij ook in gemoede verklaarden, dat in dezelve niets gevonden wordt, in het allerminste afwijkende van de bovengemelde Formulieren van eenigheid.” Anders de leeraars en diakenen der Doopsgezinde gemeente, vergaderende bij *het Lam en den Toren* te Amsterdam, die in hun Bericht meedeelden: „Niet alle de Dichters behoorden tot ons Kerkgenootschap; onder hen wierden geteld Leden van zeer onderscheiden Protestantische gezindheden; volgens ons oogmerk kwam hen dit te stade, om in de keuze hunner uitdrukkingen zich doorgaans te bepalen tot bewoordingen, welken Christenen van onderscheiden denkwijze zouden kunnen goed-

keuren, ten einde alzoo hun werk voor velen nuttig te doen zyn." Iets dergelijks verklaarde de kerkeraad der Doopsgezinde gemeente, vergaderende in de kerk *de Zon* te Amsterdam: „De inhoud der Gezangen is zoodanig ingerigt, dat zij door ieder' Christen, hoe ook zijne denkwijze moge zijn, met stichting zullen kunnen gezongen worden. Men heeft althans, zoo veel doenlijk ware, alles wat bijzonder kerkelijk leerstelsel kan geheeten worden, daarin vermeden. Geene godgeleerde verschilstukken zijn in dit boek bezongen. Opzettelijk heeft men zoo vele algemeenheid, als doenlijk ware, in acht genomen, om dus de mogelijkheid dáár te stellen, dat door verschillende Christelijke gemeenten van dit Gezangboek gebruik zou kunnen worden gemaakt." „Wat de gevoelens aangaat in de gekozene liederen doorstralende," — deelt de commissie ter uitgave van de Uitgezochte Liederens mede, — „zij zijn, meenen wij, eenvoudig schriftuurlijk, zonder inmengsel van kerkelijke of wijsgeerige bepalingen, zoo, en in dier voege als zij, door de groote meerderheid van ons en andere Protestantsche Kerkgenootschappen, van overoude tijden af, zijn geloofd en beleden."

Uitstekend is dat streven om in de liederen geene godgeleerde of wijsgeerige verschilpunten aan te roeren. Het is daarin toch niet „om een nauwkeurige begripsbepaling, om een verstandelijk betoog te doen, maar alleen om de warme uiting van het religieuze leven." ¹⁾ Maar men verlieze niet uit het oog, dat de godsdienstige toestanden op het einde der vorige en in het begin dezer eeuw geheel anders waren dan thans.

In den G. B. nu en over 'talgemeen ook in alle gezangbundels, die uit een lateren tijd dagteekenen en voor Doopsge-

1) Vóórbericht voor de *Liederens v. d. Protestantensbond*, uitgaaf van 1882, bl. V.

zinden bestemd zijn, komt, evenals in de Remonstrantsche Bundels, zeer veel voor, dat niet meer beantwoordt aan de godsdienstige aandoeningen van de meeste leden onzer gemeenten, veel zelfs, dat eene taal spreekt, hun vreemd, veel, dat in hunne ziel niet leeft en ook niet leven kan, veel, dat met hunne godsdienstige overtuiging in lijnrechten strijd is.

Ik wensch dit met een enkel woord aan te toonen en te dien einde met de woorden van den G. B. zelf eene schets te geven van zijne beschouwing van Jezus. Van Jezus, zeg ik opzettelijk, niet van Christus, daar deze laatste benaming slechts enkele malen (32:4, 37:1, 3, 65:1, 93:2, 108:1, 130:3) in dien Bundel voorkomt.

Jezus was van iedre Godspraak, van de vroegste zelfs, het doel (27:4). Van 's werelds dageraad af sloegen de vaadren hunne oogen op 't alzeegnend Zaad en zongen Messias toe (63:2). Hij was dan ook de liefd' en hoop van 't oude Godsgeslacht (63:8). Eindelijk zwegen de profetieën en werden zij vervuld (27:4), toen de Eeuwige zijn teerbeminden Zoon van zijnen troon zond (96:2, 18:1) en deze uit 's hemels koren nederdaalde (28:2, 16:1, 68:2, 97:4, 98:1, 156:3). En waarom verliet hij voor eene krib zijn troon (6:9, 46:1)? Hij, de Koning van 't heelal, kwam, 't menschdom ten geval, op aarde verkeereren (22:5). Hij, het Lam, kwam schuldloos in de wereld, om 's werelds schuld te dragen (64:2, 9:2, 68:2, 97:2). Hij was het offer Gods, dat d'aard verlossen zou (63:6, 27:3, 67:3). In zijne groote wonderdaën treffen wij de blijken van zijne Godlijke afkomst aan (102:5, 98:1). Kon zijn wondermacht, zoo uitgebreid, de boosheid ook doen beven (18:1), mededoogen was het, dat in zooveel wondren uitblonk (19:5). En welke wonderen verrichtte hij? De blinde zag, de doove hoorde, de kreuple wandelde op zijn woord, onredbre

ziekte wendde hij af, de dooden riep hij uit het graf (102:3, 19:5, 32:6). Op zijn achtbren wenk zweeg of loeide ¹⁾ de storm (14:3, 102:3). Waartoe verrichtte hij die wonderdaden? Om ons zoowel daardoor als door zijne leering tot bekeering te leiden (96:2). Maar niet minder is in hem 't volkomenst beeld der ware deugd te ontdekken (99:1) en heeft hij ons den godsdienst der natuur verklaard (109:3). ²⁾ Eindelijk stierf hij. Dit sterven had onder verschrikkelijke natuurverschijnselen plaats: kort vóór zijn dood ging 't zonlicht schuil en werd de middag nacht (29:10, 24:5). Bij zijn sterven ratelde de donder, beefde het aardrijk, barstte de grond (25:2), scheurde het voorhangsel, verzezen de dooden (25:3). Waartoe dat sterven? Door zijn verdienste en macht zien wij de schuld verzoend (58:4). Stervende verwierf hij genade voor Adams nageslacht (50:7). Hij, het tegenbeeld van 't Paaschlam, rein van vlekken (54:1), heeft tot 's werelds heil geboet (53:3) en verlost of kocht ons met zijn bloed (51:4, 97:6). Hij heeft voor zondaars bij God vergiffenis verworven (160:6). Maar slechts voor korten tijd lei Jezus 't leven af (26:3): 's Heeren engel toegeschoten, heeft den steen van het graf gewenteld (32:2), en glansrijk werd Jezus nu uit het graf herboren (32:7). Eindelijk ging hij bezit nemen van zijn troon (35:1). Hij hief zich op van d'aard en snelde, met heerlijkheid omtoegen, door de hemelbogen (34:2), terwijl hem d'Englen loofden (35:2, 97:5). Maar 't helderblinkend Englenpaar gaf aan d'Apostelschaar de verzekering, dat hij zou wederkomen (35:3). Eenige dagen daarna dreunde een stem door des hemels wolken, gelijk een fel gedreven wind (37:1). Verdeelde tongen, als van vuur, verhoogden

1) Niet schriftuurlijk.

2) In de Uitg. Liederen 92 staat: „Meer dan de Godsdienst der natuur.”

't wonder van dit uur (38:5). Vlammen zweefden om de Apostelen, zij spraken in onderscheiden talen (37:2). Geen land, geen streek, geen afgelegen oord, dat niet Gods lof in eighen tongval hoorde (38:6). Zoo werd Gods kerk op aarde gesticht, Jezus' bruid, kenbaar aan haar wit gewaad (69:3, 4). Thans wordt Jezus door de Engelen aangebeden (54:1) en pleit hij voor zondaars (149:5, 93:6). Eens zal zijne stem met algemeen bazuingeschal het verbaasd heelal plechtig ten oordeel roepen (160:8, 33:4, 165:1). Dan zal hij als een God, die loont of wreekt, ten jongst gericht ons wenken (165:3). In de ééne hand draagt hij daarbij de straf, die de ondeugd van zich bant, in de andere eeuwig leven (165:2, 142:5). Heeft hij tot zoolang ons stof bewaakt (33:4) en heeft het graf ons tot eene zachte rustplaats gestrekt (32:9), wij zullen weer ontwaken, als over 't stil en vreedzaam graf de laatste donders kraken (160:8). Dan zal hij ons voeren in 'tzalig rijk (32:9), waar wij volmaakt gezelschap zullen vinden bij aller wezens bron (161:4) en waar wij voor Jezus zullen knielen (107:4, 97:7).

Ik zal wel niet behoeven te zeggen, hoe zulk eene beschouwing van Jezus en b. v. van de wederopstanding des vleesches geheel in strijd is met de begrippen van de meesten onder ons en — wat meer zegt — met die der Schrift, evenmin als het aanwijzing noodig heeft, dat het niet evangelisch is, den Allerhoogste *bevend* God te noemen (95:1), te *beven* voor Gods alvermogen (120:2) en te *beweren*, dat God aan 't kind vergeeft, dat voor hem *beeft* (88:7).

Maar — zal men zeggen — het is voor den predikant gemakkelijk, enkele uitdrukkingen in de liederen te wijzigen en ze op die manier bruikbaar te maken. Ik beaam dit ten volle en pleeg dit dan ook te doen. Maar hoe

scherp ik vaak geluisterd heb, het is mij steeds gebleken, dat de gemeente, op eene enkele uitzondering na, de liederen zóó zingt, als zij in het gezangboek staan.¹⁾

Een ander vereischte is, dat de liederen in overeenstemming zijn met den gemoedstoestand van hen, die ze zingen. Natuurlijk gaat dat niet altijd. Er zijn in de gemeente beweldadigden en beproefden, er zijn jeugdigen van jaren en ouden van dagen, er zijn gelukkigen naar de wereld en misdeelden door de fortuin. Daarom is het zeer te waardeeren, dat er in den G. B. gezangen voorkomen, die door allen met instemming kunnen gezongen worden, zooals het schoone lied van KASTELEYN (89), waarin Gods goedheid wordt verheerlijkt, zoowel wanneer wij in 't donker wandelen, als wanneer God ons met zijn licht verblijdt, — het stichtelijk gezang van denzelfden dichter (76), waarin wordt gezegd, dat alles van Gods vaderhand komt en daarom alles welkom zal wezen, — en het bekende lied van Mej. VAN DE VELDE-HELMCKE (147), waarin de overtuiging wordt uitgesproken, dat al 'tgeen de Hemelvader doet voor zijn kinderen immer goed is. In allen gevalle moeten de liederen natuurlijk zijn en hun, die ze aanheffen, geene woorden op de lippen leggen,

1) Zoo is het mij wel eens gebeurd, dat ik eene Christelijke gemeente aan het veelgodendom recht van bestaan heb hooren toekennen, waar zij zong: „k Zal U in 't midden van de goën op hoogen toon met psalmen prijzen” (Ps. 138: 1), terwijl ik had voorgelezen: „k Zal U, gebogen voor uw troon,” enz. Of: „God is een Koning, die het zaligst lot ver boven alle goën kan schenken,” (Ps. 95: 2), waar ik had gewenscht, dat zij zou zingen: „Ver boven ieders beê.” Zoo heb ik haar van Gods toorn hooren gewagen, waar zij aanhief: „Straf mij in uw gramschap niet” (Ps. 38: 1), ofschoon ik haar op de lippen had gelegd: „Doe mij naar mijn zonden niet.” Zoo heb ik haar zien op David hooren heroepen, waar zij zong: „Wie redt zijn ziel van 't graf? Ai help ons als te voren, gelijk Gij bij uw trouw aan David hebt gezworen” (89: 19), terwijl ik had opgegeven: „Och, doe ons na het sterven naar uw belofte uw koninkrijk beërvan.”

die bepaald in strijd zijn met hunne gemoedsaandoeningen. Onnatuurlijk vind ik het daarom, dat er in den G. B. zoo dikwijls van weenen en tranen gesproken wordt. Men zou zich bijna schamen, als die tolken onzer mensche-
lijkheid onder het aanheffen der liederen niet telkens te voorschijn kwamen, of liever, als zij niet reeds vóór het aanheffen daarvan waren beginnen te vloeien. Zij, die deze liederen zingen, zeggen immers herhaaldelijk, dat zij weenen; ja, zij ontzeggen zelfs den naam van mensch aan dengene, wiens oog geen traan ontvliet, als hij Gods grooten Zoon dus wreed mishandeld ziet (21:2). Ons schreiend oog vergeet het leed van Bethlem niet (66:6). Ons gezicht is weenend op Jezus' kruis gericht (24:1), ja, onze oogen worden daarbij tot weenen aangespoord (24:5). Wij gaan op 't graf van Jezus weenen (31:1). Onze tranen spreken bij het avondmaal (51:4, 50:4). Op een bededag vloeien onze tranen (61:1), maar dan zijn de tranen, die ons oog vergiet, dankbre vreugdetranen (61:2). Zulk een dankbre vreugdetraan beparelt ook ons minzaam wenkend oog bij de gedachte, dat Jezus zelfs zijn dierbaar bloed tot heil van heel de wereld plengde (124:3). „Heilig God, zie op mijn tranen!” (119:1) wordt den zondaar op de lippen gelegd, en „Vader, zie ons aan, daar w' onze schuld beweenen” (120:1), heft de gemeente aan. Weenend betreuren wij onze schuld (17:4), en de wensch is levendig in de harten der gemeenteleden, dat Jezus' dienaar den ootmoed op den weg van boete weenend leere gaan (59:4). ¹⁾

Zoo vind ik het ook vrij onnatuurlijk, als de dankbre

1) 't Is zeker niet onnatuurlijk, als het gevoel, dat sommigen in de gemeente vervult, zich in tranen lucht geeft, in een „stillen traan, voor God geschreid;” maar dat eene *geheele* gemeente weent, en dan nog wel *al zingende verklaart*, dat zij weent, daartegen heb ik bezwaar.

broeders worden opgewekt om de harpen te nemen (5:1), ten einde God te verheerlijken, wien 'shemels harpen slaan (88:1), en dat Jezus' kerk gezegd wordt, verheugd het speeltuig aan te grijpen (71:1). Maar dat is poëzie, — zal men zeggen. Niemand verder dan ik van de meening, dat Christelijke liederen berijmd proza zouden moeten wezen. Poëzie zij echter niet onnatuurlijk en spreke in onzen tijd niet van harpen, die ons niet meer aan een godsdienstig lied, maar aan iets geheel anders doen denken. Die harpen hebben dan ook voor den goeden smaak der verzamelaars van den ouden Haarlemschen bundel moeten zwichten, waar zij de woorden: „Neemt de harpen, God zij de eer” vervingen door: „Zingt een loflied Hem ter eer,” terwijl in den 1^{sten} Amst. bundel de drie eerste regels van dit lied geheel veranderd en daardoor veel verbeterd zijn.¹⁾

Een derde vereischte is, dat in de liederen de gemeente zelve sprekende ingevoerd worde. Dit zagen ook de mannen in, aan wie de samenstelling van den bundel der Evangelische Gezangen was opgedragen. „Wij hebben” — zeggen zij verontschuldigend — „ons wel eens vrijheden veroorloofd ten aanzien van den spreektoon in de liederen zelve, die

1) Ook in dit opzicht neemt menige gemeente het niet zoo nauw. Terwijl zij in het bedehuis vergaderd was, heb ik haar wel eens hooren aanheffen: „God des levens, ach wanneer zal ik nadren voor uw oogen, in uw huis uw naam verhoogen?” (Ps. 42:1), als ik haar had willen laten zingen: „God des levens, nu ik weer hier mag nadren,” enz. Of: „Hoe branden mijn genegenheiden om 's Heeren voorhof in te treên! Mijn ziel bezwijkt van sterk verlangen, mijn hart roept uit,” enz. (Ps. 84:1), in plaats van: „Hoe brandden, enz. Mijn ziel bezweek, enz. mijn hart riep uit.” Of: „Gij, die des nachts zijn huis bewaakt en voor zijn dienst in ijver blaakt” (Ps. 134:1) voor: „Gij, die uw hart Hem hebt gewijd en in zijn dienst steeds ijfrig zijt.” Of het voor onze vlakke streken al zeer wonderlijke: „'k Sla d'oogen naar 't gebergte heen” (Ps. 121:1), voor: „naar den hemel heen.” Of: „Jeruzalem, gij hoort die blijde klanken” (Ps. 116:11), voor: „Dit bedehuis weergalm van blijde klanken.”

niet altijd de toon is van eene sprekende gemeente, maar toch altijd van eenen spreker in en met de gemeente." Van zulke vrijheden is in den G. B. wel een wat al te ruim gebruik gemaakt, zooals straks nader zal blijken. Kerkliederen mogen volgens dezen regel nooit afgetrokken beschouwingen over godsdienstige of zedenkundige onderwerpen bevatten, of bijbelsche gebeurtenissen louter als voorvallen, als voorheen gebeurde feiten, verhalen. Ook hiertegen zondigt de G. B. herhaaldelijk, en wat het laatste betreft, in zooverre, als hij 125 verzen aan een verhaal van Jezus' geschiedenis wijdt: 6 aan de boodschap van den engel aan de herders, 4 aan den engelenzang, 5 aan de herders bij de kribbe, 4 aan het bezoek der wijzen, 7 aan den Bethlehemietischen kindermoord, 2 aan Johannes den Dooper, 7 aan Jezus' doop, 4 aan de verheerlijking op Tabor, 71 aan de lijdensgeschiedenis, 11 aan de opstanding en 4 aan de hemelvaart, terwijl het verhaal der Pinkstergeschiedenis 25 verzen in beslag neemt.

Een vierde vereischte is, dat de liederen gericht zijn òf tot God òf tot de broeders en zusters. Tot God, zeg ik, niet tot Jezus. God is het eenige voorwerp onzer aanbidding, en al gevoel ik diep, hoe zich onze dank aan Jezus niet laat bannen uit onze vroomste uren, toch vind ik het beter, der gemeente geene lofliederen aan hem op de lippen te leggen. Evenmin als ik het wenschelijk acht, dat de leeraar de gemeente voorga in het opzenden van een gebed tot den Menschenzoon, evenmin komt mij een lofzang, die eene door de gemeente zelve uitgesprokene bede mag heeten, aan hem zuiver Christelijk voor. ¹⁾ In

1) Waarlijk, dit belet mij niet, eerbied te hebben voor de overtuiging van anderen, die meenen, Jezus ook *op deze wijze* te moeten verheerlijken. Geen waarlijk vrome zal of kan er zich aan ergeren, als hij een lied ter eere van hem hoort aanheffen.

den G. B. echter ontaardt de godsdienst maar al te zeer in Jezusdienst, — zeker wel het minst in den geest van hem, die nederig was van hart, die gezegd heeft, geene eer van menschen aan te nemen, die zijn zegel heeft gehecht aan het Oudtestamentisch gebod: „Den Heer uwen God zult gij aanbidden en Hem alleen dienen,” en die ongetwijfeld, als zijne tijdgenooten hem goddelijke eer hadden willen bewijzen, evenals de engel in de Openbaring, zou hebben uitgeroepen: „Doe dat niet! Ik ben een mededienstknecht van u en van uwe broeders: aanbid God!” In dien Bundel zijn van de 939 verzen, die hij telt, 271 tot God, 159 tot Jezus gericht. Menig lied, aan God gewijd, gaat ongemerkt in een lofzang aan Jezus over (b.v. in 56, 58, 72, 93, 121, 127), en omgekeerd (b.v. in 37, 56, 66, 165). Hoe weinig trouwens beiden in den G. B. van elkaar onderscheiden worden, blijkt o. a. hieruit, dat nu eens wordt gezegd, dat Jezus *'s Vaders* glorietroon voor 't menschdom heeft begeven (18 : 1, 96 : 2), dan weder, dat Jezus van *zijn* glorietroon op de aarde in armoë nedertrad (97 : 4, 6 : 9). Hier klinkt bij het graf van Jezus de stem der Englen *Gods* (31 : 3), daar wordt tot Jezus de bede opgezonden, dat *zijne* Englen ons mogen bewaken en bewaren (29 : 12). De Heilige Geest wordt nu eens *Gods* Geest, dan weer *Jezus'* Geest genoemd. De apostelen zien zich op het Pinksterfeest door *Gods* Geest bestralen (37 : 3, 6), en *Gods* Geest spreekt door Petrus' lippen (39 : 3), terwijl in hetzelfde gezang wordt gezegd, dat het Pinksterfeest ons de vruchten van *Jezus'* Heiligen Geest doet beschouwen (39 : 5) en dat *Jezus'* Geest de tong van zijne Apostelschaar onthoeide (38 : 6). *Gods* Geest moet ons als Christenen leeren handelen (41 : 7), *Jezus'* Geest moet onzen ijver aanvuren (121 : 7). Wij knielen voor *Gods* troon in 't stof (111 : 2), wij knielen voor *Jezus'* troon

ter neder (36:6). Schuld wordt voor God en Jezus geleden (62:3, 17:4), kracht tot deugd van God en Jezus gevraagd (57:4, 108:6), steun in het lijden bij God en Jezus gezocht (151:2, 23:5). Die vereenzelviging van God en Jezus komt vooral in de avondmaalsgezangen aan het licht. In het eene gaat de noodiging tot het avondmaal van God uit (48:2), in het andere van Jezus (46:3, 49:1). Het avondmaal heet nu eens Gods disch (48:3, 57:3, 58:2) of Gods tafel (52:1), dan weder Jezus' (49:1, 56:5) of 's Heilands disch (55:1, 56:1). Hier is het God, die mild en vaderlijk onthaalt (56:2, 58:2), daar is het Jezus, die het feestmaal heeft toe bereid om ons op 't minlijkst te onthalen (49:1). Maar genoeg om aan te toonen, dat in den G. B. het woord is over 't hoofd gezien, eens door Jezus gesproken: „De Vader is meer dan ik.”

In den G. B. echter zijn niet alleen lofzangen aan God en Jezus gewijd, — ook de stervelingen (5:2, 18:4, 5, 162:3), de Christenen (6:7, 8:5, 12:1, 13:5, 18:4, 20:4, 21:6, 24:6, 26:2, 3, 30:3, 32:1, 33:1, 3, 6, 36:1, 38:1, 43:1, 3, 46:1, 3, 51:4, 68:1, 99:1, 100:1, 106:1, 107:1, 117:1, 7, 130:2, 132:1, 134:5, 136:6, 164:8), de Christenschaar (70:4, 105:2, 140:4), de broeders (5:1, 36:5, 46:2, 50:7, 51:4, 79:1, 83:1, 4, 106:1, 108:1, 140:3, 149:3, 164:1), ¹⁾ de menschen (7:4, 9:4) worden daarin herhaalde malen toegeproken, zoo ook eene enkele maal de dischgenooten (51:1), de zachtmoedigen, Gods gunstgenooten (137:5), de deugdbeminnaars (116:9), de kindren Gods (105:3), de vreemdelingen (164:1), de rampzaalgen (142:1) en zij, die Jezus nog ontvlieden (165:3). Dergelijke opwekkingen tot lof van God, tot dankbaarheid aan God, tot ootmoed voor

1) De zusters worden steeds genegeerd.

God, tot zelfbeproeving, enz. zijn in een Christelijken gezangbundel alleszins op hare plaats. Geene aanbeveling echter verdienen zulke liederen, waarin de mensch in abstracto wordt toegesproken (81:4, 104:1, 131:1, 157:3), of de sterveling (156:3, 157:1, 4, 160:1), of de aardworm (66:4), of de Christen (112:1, 139:1, 140:2), of ook mijn ziel (3:1, 53:1), — evenmin zulke liederen, waarin ieder voor zich zelf zijne gedachten uitspreekt, zooals in „Ik leef, maar zal eens sterven” (161:1—5, 3:1, 2, 58:1—5, 119:1—7). Dat wekt het gemeenschapsgevoel niet.¹⁾

Ook vindt men in den G. B. nog toespraken aan de hemelingen (5:5), aan de engelen (93:5), aan de engelscharen (31:6, 7), aan de zaligen (5:5), aan de volken (30:1), aan den eersten mensch met zijne gade (5:3), aan de vaadren, heilgen en vrienden Gods (63:2, 3, 4), aan de Joden van Jezus' dagen (20:3), aan de dwingelanden (158:2), aan Petrus (14:4, 17:1, 2) en aan Maria Magdalena (31:2—5). Zoo zijn er ook geheele liederen of enkele verzen gericht tot de aarde (12:7), tot de natuur (74:2), tot het stil Gethsemane (13:1) en het bloedig Golgotha (22:1, 8), tot den zaalgen morgenstond van Jezus' verrijzenis (30:1) en den dag van zijne hemelvaart (34:3), tot den gewijden doop (43:4), tot den godsdienst (109:7, 8),²⁾ tot het Christendom (30:1, 110:10),

1) In den ouden Haarl. Bandel is het enk. te recht door het meerv. vervangen in Gez. 33, 34, 78, 108, 160, 172 en 173. Ook de verandering van den 3 pers. in den 2 pers. in Gez. 108:3, 152:2 en 164:2 en van den 2 pers. in den 1 pers. in Gez. 168:2 verdient m.i. navolging. Verg. ook de Liederen van den Protestantenvond 6:1, 64:1—3, 121:4, 5 en 136:5.

2) In Gez. 109:8 staat in oudere edities: „o Godsdienst voor gezond verstand,” in nieuwere: „o Godsdienstlicht voor ons verstand.” (Uitgezochte Liederen 92: „o Godsdienst, licht voor ons verstand.”) Zoo heeft men later de eenigszins rationalistisch klinkende woorden wat willen verzachten.

tot de zuchtende eeuwen, die de onschuld weenend met zich voeren (110:1), tot den verstomden geest des menschen (82:1), tot de dierbre rede (125:1, 2, 3, 8), tot de sterfelijke oogen (164:4, 24:5), tot de zonde (118:7), de zonden (69:2), de wereld (69:2) en de ondeugd (115:1—5), tot de lelieblanke deugd (114:1—6, 115:5) en de deugdenrij (116:1, 8), het deugdenkoor (116:5) en de deugdenschaar (116:7, 10), tot de liefde (103:5), tot de voortreffelijke lijdzaamheid (135:1, 2), de oprechtheid (138:1), de menschlievendheid (141:5—9), de milddadigheid (143:2, 3), de lieve nedrigheid (144:1—5), de matigheid (145:3, 4) en de dankbaarheid (148:1—3, 9).

Ik zal mij wel wachten, een afkeurend oordeel uit te spreken over de redekunstige figuur, waarbij zaken of begrippen als personen worden voorgesteld, maar toch meen ik, dat het gebruik daarvan, — hoe gepast het in een gedicht en in verheven proza somtijds wezen moge, — voor een kerkgezag niet aanbevelenswaardig mag heeten.

Het laatste vereischte, dat ik aan den tekst van een koraalgezag meen te mogen stellen, betreft uitsluitend den vorm. Te recht werd er door de verzamelaars der Liederen van den Protestantenvond op gewezen, „dat menig gedicht, schoon om te lezen en te herlezen, daarom nog niet altijd dat lyrisch karakter draagt, waardoor het eerst een lied mag heeten, noch dat onpersoonlijke, waardoor het voor de gemeente bruikbaar wordt.”¹⁾ Ook hierin schiet de G. B. maar al te zeer te kort. Er zijn daarin zelfs gezangen, zóó prozaïsch, dat het te verwonderen is, dat men ze heeft opgenomen. Wilde ik dit breedvoerig aantoonen, de voorbeelden zouden maar voor het grijpen zijn. Aangenamer is het, te wijzen op enkele liederen, die

1) Voorbericht, uitgaaf van 1882, bl. VIII.

in dit opzicht voortreffelijk zijn, zooals: „God, ontzaglijk Albestuurder” (59), „Welk stervling, o Voorzienigheid” (76), „’t Groot heelal verbreidt uw eer” (86), „Uwe goedheid, God der liefde” (89), „Eeuwig’ eer en dank zij God” (96), „Komt, Christnen, zingen wij Gods lof” (107), „Broeders, wij die ons beroemen” (108), „Zouden wij met blijde klanken” (122), „God, uw wet aan ons gegeven” (128), „Houdt vrij in ’s levens wisselloop” (130), „Schoon om ons heen de rampen woeden” (149), „Deze wereld gaat voorbij” (164), waarbij nog verscheidene verzen gevoegd kunnen worden uit gezangen, die anders over ’t geheel minder geschikt zijn.

Maar van hoe groot belang een goede koraaltekst ook wezen moge, de indruk van het koraal hangt niet alleen van den inhoud van het lied af, maar ook en vooral van de melodie, waardoor het aan het oor wordt meegedeeld en tot het gemoed overgebracht. Wij hooren menigmaal een kernachtig en voortreffelijk gedicht lied, zonder dat het eenigen indruk op ons maakt. Daarentegen hooren wij somtijds liederen zingen, geheel verstoken van verhevene gedachten en poëtische waarde, en — wij worden er diep door geroerd. De gemeente zingt dan ook het liefst die psalmen en gezangen, waarvan de melodieën vloeiend zijn. Ook Luther behield menig geesteloos lied, bij gebreke van een beter, alleen „*propter iucundam melodiam.*” Werkt alzoo de muziek sterker dan de tekst van een psalm of gezang op het gemoed, geeft zij aan het lied leven en kracht, dan is het niet alleen wenschelijk, maar ook hoog noodig, de waardige en goede uit de onwaardige en karakterlooze melodieën te schiften en deze laatste uit eventueel uit te geven liederenbundels te verbannen.¹⁾

1) Zie Kist, t. a. p. bl. 74.

De zangwijzen van den G. B. bestaan — volgens het Voorbericht — „deels uit de bestklinkende en aange-naamste onzer gewone psalmwijzen, deels uit de zoodanige, genomen uit de psalmen en gezangen der Lutherschen, deels uit eenige van hier en elders overgenomen, en eindelijk uit eenige, daartoe nieuwelings zamengesteld.”

Ik zal wederom niet alle melodieën, die er in den G. B. gevonden worden, aan critiek onderwerpen. Daaruit zou alleen blijken, hoe weinige er vloeiend en gemakkelijk te zingen zijn. Liever beantwoord ik in 't algemeen de vraag, in hoeverre in dien Bundel de tekst en de melodie met elkaar in overeenstemming zijn. Dat toch is een voornaam vereischte. Zoo moet b.v. de melodie of toonzetting — zooals men tegenwoordig bij voorkeur zegt — in lof- en dankliederen opgewekt, in klaagzangen somber zijn.

Hiertegen wordt in den G. B. nog al eens gezondigd. Zoo is b.v. de melodie van Gez. 121 „Hoe zalig, Vader! is ons lot” veel te somber. Die weinige overeenstemming tusschen tekst en muziek is ook al een gevolg daarvan, dat voor liederen van geheel verschillende aard dezelfde wijs gebezigd is. Zoo is de melodie van Gez. 108 „Broeders, wij die ons beroemen” geheel in harmonie met de woorden van zelfbeproeving, die daarin voorkomen. Zij past echter niet voor Gez. 5 „God zij d'eer, o dankbre broeders” en voor Gez. 28 „Jezus, u zij lof gezongen.” Zoo is de wijs van Gez. 59 „God, ontzaglijk Albestuurder” wel voor dit gezang en voor Gez. 89 „Uwe goedheid, God der liefde” geschikt, maar niet voor Gez. 27 „'t Is volbracht, gij sterft, o Heiland.” Ja, ik zou het wel wenschelijk achten, dat ieder gezang zijne eigene melodie had; ja zelfs, dat er somtijds in een gezang twee of meer zangwijzen voorkwamen, b.v., wat Gez. 31 aangaat, eene andere voor vs. 1 „Gaan wij op 't graf van Jezus weenen,”

eene andere voor vs. 8 „Wij gaan op 't graf van Jezus juichen,” — eene andere voor Gez. 161:1 „Ik leef, maar zal eens sterven,” eene andere voor vs. 5 „Zou mij de dood doen beven?” ¹⁾ Zoo iets is o.a. in de Liederen van den Protestantenvond geschied bij Lied 17 „Wie is het, die zoo hoog gezeten,” waar het veranderde metrum dit trouwens vereischte, en bij Lied 53, „Daar is geen priester, die Hem verklaart.”

Zoo ook dient er bij het natuurlijke rustpunt na iederen muzikalen regel ook een rustpunt in den volzin van 't gedicht te zijn, zoodat er aan het einde van iederen versregel althans een komma zou kunnen geplaatst worden. ²⁾ Onberispelijk zijn in dit opzicht b.v. Gez. 33:1, 85:4, 93:1, 110:1, 111:1, 4, — verkeerd daarentegen 39:2 „Maar 't heilgeloof, bijzonder Verlicht door 's Hemels Geest.” Vele gezangverzen gaan aan dit euvel mank. ³⁾

Verder behoort er in zooverre overeenstemming tusschen poëzie en melodie te zijn, als de schier klanklooze lettergrepen ook een lagere zangnoot vereischen, ⁴⁾ zooals b.v. in Gez. 4:1: „Wéder is een jaár vervlógen,” en in Gez. 130:1: „Houdt vrij in 's lévens wissellóop. Die overeenstemming ontbreekt, — om slechts enkele eerste versregels

1) Verg. ook Gez. 2:1, 6, 51:1, 4, 108:1, 6, 159:1, 10 enz.

2) Zie J. E. Häuser, Geschichte des ev. Kirchengesangs, geciteerd door Kist t. a. p. bl. 56.

3) Zie ook Gez. 7:1, 2, 29:12, 74:3, 6, 86:1, 107:1, 116:9, enz.

4) Dat deze eisch mag gesteld worden, moge blijken uit eene beoordeeling van den „Liederkrans” van E. DRENTH en F. J. BONESCHANSER door DAN. DE LANGE (Nieuws v. d. Dag 12 Sept. 1890), waarin het volgende voorkomt: „In enkele liederen hebben de bewerkers de eigenaardige samenstelling van de melodie niet geheel juist begrepen en zijn daardoor de woorden niet in overeenstemming met de muziek.” Als voorbeeld worden aangehaald de woorden: „Heerlijk staat de zon te stralen,” waaromtrent de recensent aanteekeent: „De melodie doet den nadruk vallen op de derde lettergreep. M. i. behoorde hier het hoofdaccent op „Heerlijk” en „zon” geplaatst te zijn.”

te noemen, — bij de volgende verzen, die volgens de melodie aldus zouden moeten gelezen worden: „God, ontzaglijk Albéstuurder” (59), „God is één Geest, o broedérs” (79), „Eeuwig’ eer en dank zij God” (96), „Jezús, Jézus, Menschénminnaar” (97), „O Christnén, ziet op Jezús” (100), „Juich, o mensch, juich in úw lot” (104), „Rijké bron van zaligheden” (114), „Door liefdé wordt Gods wet betracht” (131).

Eindelijk zij de melodie zóó, dat ze aan de eischen der welluidendheid beantwoorde en gemakkelijk te zingen zij. Een gezang, hoe voortreffelijk de inhoud ook wezen moge, heeft niets indrukwekkends, als de melodie zóó is, dat zij slechts met moeite gezongen wordt. Hoe aangenamer en gemakkelijker de melodie, des te beter en stichtelijker het gezang. Het is dus raadzaam, uitsluitend zulke wijzen te laten zingen, die algemeen bekend en welluidend zijn. Maar daardoor wordt dan ook de keuze van gezangen uit den G. B. zeer beperkt. Van de 74 melodieën, die daarin voorkomen, zijn 33 goed, ¹⁾ 7 tamelijk ²⁾ en 34 slecht, ³⁾ zoodat, wat de melodie aangaat, de zangwijze van 85 liederen goed, ⁴⁾ van 10 tamelijk ⁵⁾ en van 70 slecht is. Jammer maar, dat er onder die 85 gezangen, waarvan de melodie goed is, vele zijn, waarvan de woorden óf slechts bij

1) 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 19, 23, 27, 30, 32, 33, 35, 36, 45, 49, 55, 56, 58, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 79, 81, 86, 109, 134, 145.

2) 1, 9, 15, 29, 62, 93, 95.

3) 6, 12, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 26, 37, 38, 40, 42, 43, 47, 48, 50, 52, 54, 60, 65, 70, 77, 83, 85, 94, 103, 113, 120, 129, 148, 150.

4) 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 19, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 45, 46, 49, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 64, 66, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 89, 90, 96, 97, 99, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 125, 128, 130, 131, 134, 136, 141, 143, 145, 146, 147, 149, 152, 156, 158, 161, 164.

5) 1, 9, 15, 29, 44, 62, 93, 95, 98, 132.

enkele gelegenheden, of nooit met stichting kunnen gezongen worden, zoodat het getal steeds bruikbare liederen uiterst gering wordt en hoogstens 38 bedraagt.

Uit het aangevoerde moge gebleken zijn, dat de G. B. niet meer aan de behoeften onzer meeste gemeenten kan voldoen, terwijl hetzelfde in menig opzicht van andere Doopsgezinde bundels moet gezegd worden.

Wat nu te doen? Zullen we ons maar blijven behelpen met een gezangboek, dat naar vorm en inhoud geheel verouderd is? Of zullen we den bundel, bij ons in gebruik, afschaffen en daarvoor de veelszins uitstekende Liedereren van den Protestantenvond of de nieuwe Luthersche gezangen of den Vervolgbundel op de Evangelische gezangen in de plaats stellen? Ik meen beide te moeten ontraden. 't Is waar, geen onzer liederenbundels is zóó slecht, of er zijn nog wel eenige goede gezangen in te vinden; maar zou het toch niet een aanwinst zijn, als we meerdere van die gezangen wisten te verkrijgen? En wat het *uitsluitend* gebruik van een der drie andere genoemde bundels betreft, — indien we daartoe besloten, zouden we den band geheel verbreken, die ons aan het voorgeslacht hecht. Er is trouwens in onze oude bundels te zamen nog zooveel goeds, waarvan het te bejammeren zou zijn, als het langzamerhand verloren ging.

Ik ben het volkomen eens met de woorden, bijna dertig jaren geleden door een onzer predikanten ¹⁾ geschreven, die aan een jonger geslacht nog wel eens onder de oogen mogen komen en die ik daarom hier ter plaatse laat afdrukken: „Over het algemeen verkiest men den ouden wijn boven den nieuwen. Is hier enkel en alleen op eene dwaze gehechtheid aan het oude, omdat het oud is, te wijzen?

1) Door H. ter Meulen in de *Doopsk. Bijdr.* van 1867.

Zijn daarnevens niet deugdelijke redenen te noemen? Niet, bij zulk een algemeen verschijnsel? Ik geloof het wel. Een lied, dat ik zelf van mijne kindsche jaren af gekend heb, dat bij mijn vader en grootvader geliefd was, is toch dáárom bij mij geliefd geworden, omdat de gedachte bij mij levendig is, dat zij, op wie ik betrekking gevoel, op dezelfde wijze, door de eigen woorden gesticht en getroost werden als ik. In het groot is dit met de gemeente het geval. Niemand kan ontkennen, dat het eene plechtige gedachte is, te bedenken, dat reeds de vaderen dezelfde liederen zongen. De schare, hier vergaderd, heeft de eerste ontkieming harer godsdienstige en zedelijke vermogens van hen ontvangen, die vóór 30 en 50 jaren hier ternederzaten; en het is eene dankbare erkenning en hulde, aan hen gebracht, dat men ook na hun verscheiden hun denkbeelden, in die liederen uitgesproken en aan ons ingeprent, blijft koesteren door ze, door middel van het kerkgezag, gemeenschappelijk, als gemeente, bij zich te verlevendigen.... Geliefde gezangen en gezangverzen zijn als spreuken, die in ieders hoofd en hart bewaard zijn. Zij zijn het herkenningssparool bij den geloofsgenoot. Zij zijn als zoo-vele leuzen der verschillende broeders en zusters. De gedachte en de uiting der gedachte, die ik liefheb, is ook lief aan mijn medebroeder. Dezelfde denkbeelden en dezelfde woorden geven mij dan troost in tegenspoed, zijn door mij bij het ziekbed eens geliefden afgestorvenen gelezen, hebben mij gediend om den grooten levensstrijd tegen de zonde te strijden, zijn mij behulpzaam geweest om mijn vertrouwen op God te bevestigen, zijn mij als lid mijner gemeente heilig, hebben bij mij de stichting der godsdienstoefening verhoogd, evenals het in dit alles bij duizenden medebroeders heeft plaats gehad. O, mij komt het gebruik bij ons allen van dezelfde kerkliederen een

aanlokkelijk, laat mij liever zeggen, een verheffend en stichtend iets voor."

Dezelfde schrijver wees reeds op het wenschelijke om weder eens eene nieuwe bloemlezing van Doopsgezinde liederen bijeen te brengen. Welnu, die wensch is vervuld door de uitgave van den nieuwen Haarlemschen bundel.

Of er daarin geene liederen worden aangetroffen, die, met den maatstaf gemeten, welken ik aan den Grooten Bundel aanlegde, in menig opzicht te kort zouden schieten? Ongetwijfeld. Voor een groot deel is dit daaraan toe te schrijven, dat de commissie voor dien bundel is uitgegaan van het beginsel, in de opgenomene liederen zooveel mogelijk de oorspronkelijke lezing te behouden of te herstellen en slechts hier en daar eenige wijzigingen aan te brengen. Maar laat ons, — liever dan den vinger te leggen op enkele gezangen, gezangverzen en uitdrukkingen, die we gaarne anders zouden hebben gewenscht, — dankbaar zijn voor hetgeen ons gegeven is en er vooral een dankbaar gebruik van maken.

Want wat ons is gegeven, is niet weinig. Niet alleen zijn verreweg de meeste gezangen, wat den inhoud aangaat, uitstekend, maar ook de gezangwijzen zijn bijna alle gemakkelijk en vloeiend.

Om nu in het licht te stellen, wat wij bij de invoering van den nieuwen Haarlemschen bundel zouden winnen; zij hier nog meegedeeld, dat uit den Kleinen Bundel zijn opgenomen 12 gezangen,¹⁾ uit den Grooten Bundel 35,²⁾ uit de Uitgezochte Liederén 52,³⁾ uit den eersten Remon-

1) 3, 5, 6, 34, 38, 46, 60, 61, 62, 64, 67, 68.

2) 1, 2, 3, 4, 10, 11, 27, 28, 30, 33, 36, 44, 49, 55, 58, 59, 74, 76, 86, 89, 91, 96, 97, 99, 104, 107, 108, 111, 112, 119, 121, 122, 130, 158, 164.

3) 7, 8, 10, 11, 12, 15, 29, 30, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 45, 47, 56, 57, 58, 59, 67, 68, 69, 73, 81, 83, 84, 90, 93, 95, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 109, 110, 115, 116, 121, 124, 125, 126, 127, 129, 144, 147, 152, 154, 162.

strantschen Bundel 42, ¹⁾ uit den ouden Haarlemschen Bundel 87 ²⁾ en uit den eersten Amsterdamschen Bundel 61. ³⁾

Daar het getal liederen van den nieuwen Haarlemschen bundel 108 bedraagt, zullen zij, die tot dusverre den Kleinen Bundel gebruikten, bij invoering van den eerstgenoemden eene aanwinst van 96 liederen hebben; de gebruikers van den Grooten Bundel zullen 73 liederen winnen; die van de Uitgezochte Liedereren 56; die van den eersten Remonstrantschen Bundel 66; die van den ouden Haarlemschen Bundel 21; die van den eersten Amsterdamschen Bundel 47.

Tegenover deze groote aanwinst staat geen noemenswaardig verlies, daar bijna alle liederen uit de genoemde bundels, die de Haarlemsche commissie niet opnam, toch om verschillende redenen zelden of nooit bij de godsdienst-oefeningen plegen gezongen te worden.

Ten slotte nog iets zeer materieels. Het valt niet te ontkennen, dat de invoering van een nieuwen bundel voor onvermogene gemeenten financieele bezwaren meebrengt. Maar deze zijn zóó gewichtig niet, of ze zijn met eenigen goeden wil wel te boven te komen. Daar de uitgever bij eene eerste bestelling eene korting van 25 pCt. toestaat,

1) 1, 2, 3, 6, 9, 10, 11, 16, 17, 19, 23, 25, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 40, 41, 44, 45, 51, 52, 54, 60, 62, 63, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 82, 90, 92.

2) 1, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 13, 17, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 59, 60, 61, 66, 67, 68, 72, 73, 74, 78, 80, 81, 83, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 116, 117, 118, 120, 123, 124, 127, 129, 130, 131, 134, 135, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149.

3) 3, 7, 8, 9, 11, 16, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 31, 33, 35, 36, 38, 39, 41, 45, 46, 47, 49, 51, 56, 59, 61, 62, 65, 66, 67, 71, 76, 81, 83, 84, 88, 89, 92, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 111, 116, 119, 122, 127, 131, 133, 135, 143, 144, 150, 151, 153.

kan eene gemeente hare leden voor f 48.75 van 100 gezangboeken voorzien. Of indien eens ieder gemeentelid, dat iets kan missen, door den kerkeraad twee exemplaren liet bestellen, één voor zich zelf en één voor een minvermogenen broeder of zuster, dan zou de invoering zonder eenig bezwaar voor de kerkekas kunnen geschieden. En wat zijn de kosten daarvan luttel! Twee exemplaren van den nieuwen Haarlemschen bundel toch kosten te zamen slechts f 0.97⁵. Daarbij komt nog, dat na de invoering van den genoemden bundel niet langer, gelijk tot dusverre, nieuwe leden zich een duur gezangboek zullen behoeven aan te schaffen, — want al onze oude bundels waren en zijn nog zeer hoog in prijs, — maar voor 65 cts. een keurig gebonden boekje kunnen verkrijgen. En heeft men een Bijbel of een Nieuw Testament met Psalmen en den ouden bundel bij elkaar gebonden, dan kan men voor 40 cts. den nieuwen bundel in losse vellen krijgen en dien voor den ouden in de plaats laten stellen.

Dus valt ieder bezwaar weg, dat ons zou kunnen verhinderen, te handelen in den geest van onze vaderen op het einde der vorige eeuw, die het niet anders dan natuurlijk vonden, „dat men by hen gevallen was op de gedachte om het betere voor het gebrekkige der vorige tyden in de plaats te stellen.” ¹⁾

1) Zie het Bericht vóór den Kleinen Bundel.

MISSTANDEN IN ONZE BROEDERSCHAP.

Is naar het woord des dichters de liefde tot zijn land ieder aangeboren, 't is niet anders gesteld met de liefde tot de kerkgemeenschap, binnen wier kring wij het levenslicht hebben aanschouwd. Dat is ook zoo natuurlijk. Wat wij als Christenen bezitten en beteekenen, wij hebben het voor een goed deel te danken aan het kerkgenootschap onzer geboorte. Dat heeft gezorgd voor onze godsdienstige vorming en verdere ontwikkeling. Uit zijne geschiedenis komt telkens velerlei tot ons, zijne traditiën zijn als zoo-vele eerwaardige familieherinneringen ons dierbaar. Zijne vormen en instellingen zijn die, waarin onze godsvrucht zich uitspreekt en haar voedsel vond tevens. Wij zijn daarmee gemeenzaam, evenals wij vertrouwd zijn met zijne liederen, die van onze ouders en grootouders, en als wij de woorden en uitdrukkingen, daar in zwang, bij ons godsdienstig denken meer gebruiken, ze beter verstaan, daarvoor meer voelen dan voor den toon, in andere kringen inheemsch. Maar er is meer. Er is ook een aangeboren verwantschap, en schier met de moedermelk hebben wij allerlei doopsgezinds ingezogen. Wij voelen ons dan ook zóó in die vormen, die taal, die zeden te huis, dat ze met ons godsdienstig leven zijn zaamgegroeid en één geworden. Daarom ligt de bloei onzer Doopsgezinde kerkgemeenschap ons na aan het hart.

Als van zelf vloeit hieruit voort, dat wij het er gaarne voor houden, dat onze gemeenschap althans niet minder dan andere kerkgenootschappen het ideaal van het koninkrijk der hemelen, zooals dat Jezus in zijne prediking voor den geest moet hebben gestaan, wel niet heeft verwezenlijkt maar toch het meest nabij komt.

Voor zoo ver het mogelijk was dat koninkrijk hier op aarde te vestigen, dat was het gronddenkbeeld waarvan onze vaders uitgingen in hun godsdienstig geloof, dat rigting gaf aan hun godsdienstig leven. Op hunne wijze hebben zij aan de verwezenlijking daarvan gearbeid; goed en bloed er voor over gehad. Dat gevoelen is het onze gebleven tot op dezen dag. En meer nog dan die vaders meenen wij dat men slechts langs den weg der vrijheid dat ideaal kan nabijkomen. Van daar ook dat van 's Heeren apostelen Paulus bij ons steeds eene eereplaats heeft ingenomen naast Jacobus, zoo zeer bij de vaders in achting. Zijn woord: „Staat dan in de vrijheid” is ons uit de ziel gegrepen. Of wij daarbij nu ook dat andere woord van den grooten Apostel: „alleen ziet toe dat uwe vrijheid niet tot losbandigheid oversla” altijd genoeg hebben betracht? Ik zou dat niet onvoorwaardelijk durven bevestigen. Het kweeken, en wel het bijzonder kweeken van ééne Christelijke deugd brengt altoos zijne schaduwzijde mede. Naar waarheid heeft men gezegd dat, gelijk ieder beslist karakter les défauts de ses qualités heeft, elke deugd door overdrijving een zedelijk gebrek kan worden. Ik voor mij nu geloof dat dit onder ons het geval is, waar wij zoo met hand en tand aan het begrip „vrijheid” vasthouden en het schier à outrance toepassen. Ik bedoel hiermee natuurlijk niet de vrijheid der consciëntiën, steeds teregt met nadruk en klem en ook met goed gevolg door ons gehandhaafd en verdedigd. Immers van een bijzonder Doopsgezind is

deze meer en meer een algemeen kenmerk der vrijzinnige Protestantsche Christenen geworden, en zelfs de orthodoxen schromen niet haar als een onvervreemdbaar regt der geloovigen te verdedigen. Ook de meest conservatieven onder ons willen aan die vrijheid niet geknaagd of getarnd hebben.

Neen, wanneer ik beweer dat ons begrip van vrijheid in sommige gevallen hare eigenaardige gebreken medebrengt en de schaduwzijde onzer gemeenschap laat zien, dan bedoel ik daarmee de uitwendige vrijheid, het *niet* gebonden zijn onzer gemeenten onderling door een stevigen onbreekbaren band van goede organisatie.

Ongetwijfeld heeft dat vroeger wrange vruchten gekweekt in onze gemeenschap en wel door de verdeeling en versnippering in een schier eindeloos tal van verschillende secten en rigtingen, uit de nietigste redenen ontstaan, door de onmogelijkste namen van elkander onderscheiden, aan ieder die geen vreemdeling is in de geschiedenis der Doopsgezinden wel bekend.

En nog oefent dat kwalijk begripen en toepassen van het woord „vrijheid” in den aangeduiden zin een nadeligen invloed op onze kerkgemeenschap uit. Er blijven daardoor in haar boezem misstanden bestaan, die ik voor mij gaarne hoe eerder hoe liever zag verdwijnen, met den hartelijken wensch dat zij nooit weer te voorschijn mogen komen.

In 1 Cor. XIV:40 vermaant Paulus zijne lezers: „laat alle dingen eerlijk (liever zou ik vertalen: *planmatig*, *εὐσχημόνως*) en in orde (*κατὰ τάξιν*) geschieden. Hoe vasthoudend aan het woord der Schrift wij ook mogen zijn, dit woord des Apostels wordt niet steeds door ons in zijne ware beteekenis gehandhaafd. Betamelijk zijn we of wilt ge „eer-

lijk;" maar dat we ook steeds „ordelijk", gezet op orde zouden zijn kan ik niet gelooven, zoolang ik hier en daar nog zooveel wanorde in onze huishouding waarneem. Wij Doopsgezinden zijn in sommige opzichten een wonderlijk en eigenaardig volkje. Wij hebben een ingeschapen afkeer van de geschreven letter en dien ten gevolge van schriftelijke contracten, overeenkomsten, reglementen. 't Is een overgeleverde trek, mos a majoribus traditus. Van daar dat wij niet volstrekt „bandeloos" zijn, maar toch zeer „losbandig." Ik gebruik hier dit laatste woord natuurlijk niet in den figuurlijken maar in den etymologischen zin. Hoewel op het gebied van het gemeentelijk en kerkgenootschappelijk leven, van zijne formeele zijde beschouwd, samenstemmende in de cardinale punten: vrijheid voor allen, gelijkheid met allen, broederschap jegens allen, vormen wij toch eigenlijk geen genootschap.

Wij kunnen het op het punt van samenhang en daardoor van eenheid niet verder brengen, naar het schijnt, — trouwens wij *willen* ook niet — dan tot een agglomeraat van gemeenten. Die gemeenten vormen wederom gezamenlijk niet eene éénheid, waaraan vastheid, stabiliteit ten grondslag liggen, waarin regten en pligten, voor ieder verbindend, juist omschreven zijn, maar veeleer een agglomeraat van individuen, van welke ieder niet alleen zijne eigen inzichten heeft — dit is vanzelf sprekend — maar; van wie ieder ook zijne eigen inzichten zoekt dóór te drijven — wat nog verschoonlijk kan worden geacht; doch van wie verder — wat immoreel is — ieder bij het *niet* verkrijgen van wat *hij* wenscht, den dienst en het lidmaatschap aan de gemeente opzegt. Zooals ik eens in mijne praktijk zou hebben ondervonden, ware het niet bij het dreigend woord gebleven.

Vraagt men: vanwaar die bandeloosheid? Ik weet er

geene andere reden voor op te geven dan dat het „vrijheid der consciëntiën op het gebied van het godsdienstig geloof, bij sommigen de gestelde grenzen heeft overschreden en zich geldend wil maken op elk gebied, ook op dat der uitwendige gemeenschap. „Souverein in *eigen* kring,” hoewel dit spreukmatig gezegde door ons niet is uitgevonden, heeft het toch steeds in onze gemeenten, met zijne warme aanhangers, ook zijne schier volledige toepassing gevonden. De regten van het individu onaantastbaar tegenover de gemeenschap: dat is het groote euvel, „die Bruderkrankheit”, waaraan onze kerkgemeenschap lijdt. Tengevolge van dat hardnekkig vasthouden aan eigen „inzigten,” zonder te denken aan „pligten,” wil men dan ook van geen „buigen” of „zich schikken” weten, ook dáár niet waar het nogthans zeer wenschelijk zou zijn. Het vraagt soms vrij wat overleg, handigheid en voorzigtig beleid, allen, zooals men het wel eens noemt, onder één hoed te vangen, en eene, door de meerderheid der broederschap goedgekeurde maatregel, door allen te doen aannemen. Misschien hebben zelfs sommigen mijner ambtsbroeders wel eens de ervaring opgedaan dat het onmogelijk bleek en afstuitte op den onwil van enkelen of meerderen, die hardnekkig hunne private inzichten bleven stellen boven die der meerderheid en dan ook niet te bewegen waren ze ten offer te brengen aan het algemeen belang. Sic volo, sic jubeo, stet pro ratione voluntas (zoo wil, zoo beveel ik, voor redelijk inzicht stel ik mijn wil in de plaats): dit woord, door den romeinschen satyren-dichter Juvenalis een of ander onmogelijk wezen zijner dagen in den mond gelegd, is nog bij velen onder ons rigtsnoer van hun handelen. Inderdaad, ABRAHAM KUIJPER, van wien het gevleugeld woord: „souverein in eigen kring” afkomstig is, zou menig lesje bij ons kunnen nemen om het met goed gevolg in

zijn kerkgenootschap van gereformeerde doleantie toe te passen. Ik erken gaarne, het heeft veel in zich waardoor het zich aanbeveelt. Het handhaaft, voor zoover noodzakelijk, de individuele vrijheid van gemeenten en personen; 't bevordert daardoor zelfstandigheid van inzigten; scherpt, om deze te handhaven, het oordeel; verheft het gevoel van eigenwaarde; geeft eene zekere stevigheid aan het karakter en steunt dus in beginsel volkomen op dien vrijen geest, dien het Evangelie bij monde van Paulus in zijne belijders wil hebben aangekweekt. Maar het heeft zeer zeker ook zijne schaduwzijde. Het bemoeilijkt het samenwerken, het gemeenschappelijk of wederkeerig geven en ontvangen van dienstbetoon; het maakt de regten en pligten welke leeraren en gemeenten jegens elkander hebben in acht te nemen, en welke niet steeds nauwkeurig in beroepsbrieven omschreven zijn, vaag en zwevend, zoodat het wel eens moeilijk, zoo niet onmogelijk blijkt te bepalen, waar deze beginnen, waar ze eindigen. En zoo ontstaat er soms in enger of wijder kring een toestand van verwarring die schadelijk werkt, ook voor het Christelijk geloof en den Christelijken handel en wandel.

Door dat zich niet willen laten binden aan vaste voorschriften, verplichtend voor gemeenten en personen, door dat niet samenwerken, maar werken op eigen gelegenheid, waardoor men soms tegen elkanders belangen inwerkt, verkeeren wij Doopsgezinden of liever onze Doopsgezinde kerkgemeenschap hier te lande wel niet in een toestand van permanente désorganisatie, maar hangt toch het gevaar haar steeds dreigend boven het hoofd, dat er min aangename gevolgen uit het niet goed georganiseerd zijn zullen voortvloeien. Treffend is in vele opzichten de overeenkomst onzer Doopsgezinde vereeniging met dien warboel, vrucht van het souverain willen zijn in eigen kring, welke

eens den naam droeg van Republiek der Vereenigde Nederlanden, en welke, daar de verschillende provinciën waaruit zij bestond, steeds hare zaken op eigen hand dreven, zonder aan algemeene belangen of bijzondere verplichtingen zich te storen, aan het einde der vorige eeuw ineenstortte als een kaartenhuis, door niemand beklaagd en door niemand teruggewenscht. Datzelfde zou ik nu wel niet voor onze vereeniging wenschen, maar wel dat een stevige band onze gemeenten samenhielt. Men behoeft ook nog niet van boos humeur te zijn of haar een kwaad hart toe te dragen, wanneer men beweert dat een breede en ruime blik op toestanden en omstandigheden haar faalt en ze dien ten gevolge soms zoo verbazend enghartig kunnen handelen. Men weet, ook waar het soms dringend noodig kan zijn, niet te geven en te nemen in den goeden zin des woords, men wil zich niet voegen en schikken, men weet wel van offers vragen, maar is moeielijk te bewegen offers te brengen, waar het algemeen belang ze dringend eischt. Vide de zoo treurige zaak te Wormer en Jisp.

Enkel en alleen ten gevolge van dat souverain willen zijn en blijven in eigen kring houden wij er hier te lande op een zielental van $\pm$ 60.000 vier verschillende sociëteiten op na, de Algemeene, de Friesche, de Rijper en de Groninger, welke laatste echter meer het karakter draagt van een Ring ter onderling hulpbetoon bij vacatures. Deze sociëteiten hebben in enger of ruimer kring elk haar afzonderlijk arbeidsveld, haar eigen heilig huisje, waarvan de deuren wel gegrendeld zijn en den toegang voor anderen afsluiten.

Alleen de Algemeene en de Friesche staan in zeer losse betrekking tot elkander. Naast, en gedeeltelijk aan die sociëteiten verbonden, tellen wij verschillende weduwenfondsen, wederom, zoo ik den tel niet kwijt ben, vier in getal: het Friesche, het Noord-hollandsche, het Zwolsche

en het Groningsche, benevens twee emeritaat-fondsen: het Zaanlandsche en het Friesche. Ook deze werken wederom op eigen gelegenheid, met eigen reglementen, eigen regten, eigen pligten. Wel sluit het lidmaatschap van het eene het deelgenootschap aan het andere niet volkomen uit; maar, om van de zegeningen van twee of meer te kunnen genieten, moet men òf binnen den kring van elks terrein wonen en zijn dienstwerk verrigten of hebben verrigt, òf men is reeds daarom van te voren veroordeeld er niet van te kunnen profiteeren omdat het de finantiëele krachten van vele leeraren en gemeenten te boven gaat. Maar daardoor ontstaat natuurlijk de wanverhouding, dat bij gelijke dienstprestatie de een uitzicht heeft op een ruimen trek, de ander moet plaats nemen in de reijen der minimumlijders. En ofschoon dat nooit geheel is te voorkomen, moest toch het verschil niet zoo groot zijn en zou het dit niet zijn, wanneer alle fondsen tot één magtig fonds waren zaamgesmolten. Waartoe, vraagt men billijkerwijze, die versnippering van krachten? Waarom de handen niet ineengeslagen, niet de verschillende fondsen tot één groote stichting vereenigd om aan alle leeraren en gemeenten in den lande bij gelijke pligten gelijke regten te verzekeren? Is het niet klaar als de dag dat dergelijke instellingen, waarvan elk afzonderlijk werkt op haar afgesloten terrein, een belemmerenden invloed moeten uitoefenen op de betrekking waarin verschillende leeraren en gemeenten tot elkander staan of kunnen geraken? Maakt eendragt dan geen magt meer? en moeten wij Doopsgezinden onze kracht en heerlijkheid zoeken in versnippering en verdeeldheid?

Zeker niet. En er schijnen werkelijk nu en dan oogeblikken te komen, dat men begint te beseffen hoezeer dit misstaat. Zoo heeft men, niet zoo lange jaren geleden, pogingen in het werk gesteld om de Hollandsche en Friesche

emeritaat- en weduwenfondsen zaam te smelten en den leeraren en gemeenten in de beide provinciën gelijke aanspraken daarop te verzekeren. Maar het plan stuitte af op vele en inzonderheid finantiële bezwaren. Men was wederkeerig bevreesd te veel voor elkaar te moeten offeren. De vrees, altijd eene slechte raadgeefster, sloeg de broederen om het hart, dat, daar de geldelijke tantièmes die van weerszijden konden worden aangebracht niet gelijk stonden, men zelf te veel geven, te weinig ontvangen zou. En waar bleven bij al de welsprekendheid, die toen met volle stroomen vloeide en waarvan de gewelven der kerkgebouwen te Leeuwarden en Zaandam hebben weêrgalmd, waar bleven de onderlinge welwillendheid, offervardigheid, eensgezindheid, broederlijke zucht om elkaar te helpen? Zij bleken afwezig te zijn. Ik voor mij moet bekennen niet te hebben gedacht, dat er zooveel eigenbaat, zooveel harteloosheid, zooveel wikken en wegen en gaan doodliggen op ettelijke guldens in Doopsgezinde harten konden worden aangetroffen als toen openbaar zijn geworden. Maar men wilde wel ontvangen, niet geven; men wilde souverain blijven in eigen kring; ieder trachtte aan het langste eind te trekken, wanneer het op trekken aankwam en — de zaak bleef zooals ze was. De gewenschte eendracht wilde maar niet voor den dag komen en de geest van verwijdering en afscheiding vierde een nieuwen triomf. 't Is te bejammeren dat de welgemeende poging toen is mislukt. Hadden de beide grootste finantiële krachten op het gebied van 't verzekeren der toekomst van emeriti en weduwen tot eenstemmigheid kunnen komen: de andere, kleinere, zouden wel gevolgd zijn en aller belangen zijn zaamgesmolten en vereenigd.

Zijn eigen meester willen blijven, hoe goed in sommige opzigten, werkt in meerdere ten verderve en er ontstaan daardoor misstanden, die Christelijke vereenigingen ont-

sieren. Op een enkelen in ruimer kring heb ik gewezen. Laat mij thans een paar gevallen meêdeelen, in enger kring geschied.

Wij missen eene vaste regel waarbij, zooals b.v. bij de Hervormden, de regten en pligten van leeraar en gemeente worden bepaald. Elke gemeente regelt deze met haar voorganger naar eigen goedvinden. Nu stel ik het geval dat een leeraar komt te overlijden. De dood slaakt alle banden en dus ook die, welke leeraar en gemeente hebben zaamverbonden. Maar hij laat eene weduwe, hij laat minderjarige kinderen na. Moeten deze nu maar op stel en sprong de woning verlaten en een goed heenkomen zoeken? Moet terstond van den dag des overlijdens af het traktement worden ingehouden? Kan aan de nagelaten betrekkingen geen tijd worden gelaten om te bekomen van den slag, die haar heeft getroffen? Geen tijd om na rijp beraad en bedaard overleg maatregelen voor de toekomst te nemen? Onze Hervormde broeders staan in dergelijke gevallen der weduwe en haar kroost boven het vierendeel jaars waarin het sterfgeval heeft plaats gehad nog een jaar toe om in de pastorie te blijven en het traktement tegenieten.

Misschien is dat voor ons, Doopsgezinde predikanten, wat lang en wat veel. Toch ware het wenschelijk dat hier regelen geldig waren, die van eenige consideratie en sympathie getuigden jegens weduwe of weezen. In de regel doen de verschillende Ringen hier wat zij vermogen en stellen zij hunne diensten gedurende een half jaar gratis disponibel. Maar wanneer de betrokken gemeente daarvan niet gediend wil zijn? Wanneer er voor dergelijke gevallen geen bepaalde overeenkomst bestaat tusschen leeraar en gemeente, duidelijk in den beroepsbrief omschreven — en ik geloof dat er in de meeste beroepsbrieven geen melding van wordt gemaakt, — wat dan? De gemeente is natuurlijk

souverein in eigen kring en als zij het eischt, dan moet in het onderstelde geval de familie haar have bijeen pakken, naar een der 32 windstreken van het kompas heenvluchten en ergens onder dak zien te komen. Tijd van beraad noch uitstel wordt haar gegund. Gaarne neem ik aan dat dergelijke misstanden en ruwheden nauwelijks denkbaar zijn, en dat men mij met een schijn van regt hier zou kunnen toevoegen: maar gij kent de Doopsgezinden niet, zoo rancuneus zijn ze waarlijk niet! Toch heeft zoodanig geval zich eens in onze menniste wereld voorgedaan en wel juist zóó als ik hierboven heb omschreven, — al is het reeds jaren geleden en heeft het zich, voor zoo ver ik weet, niet weer herhaald.

Een ander geval. Bij het toekennen der jaarlijksche subsidiën aan hulpbehoevende gemeenten vraagt de commissie ter uitdeeling van de A. D. S. o.a. ook, of de leeraar van wege prediking en wandel nog de achting der gemeente geniet. Waarom zij ook niet vraagt of de gemeente, b.v. de kerkeraad, nog de achting des leeraars geniet, is mij nooit regt duidelijk willen worden. De Wormer-Jispsche geschiedenis b.v. zou dunkt mij allezins zulk een vraag regtvaardigen. Ceci vaut cela. Maar enfin, dat vraagt de commissie niet. Dit dus daargelaten. Nu gebeurde het eens, dat zekere gemeente zich verplicht achtte die vraag met „neen” te beantwoorden. 't Bleek dat zij er volle en overvloedige redenen voor had. Want inderdaad was haar predikant een onwaardig dienstknecht, die fatsoen, waardigheid en eerbaarheid met voeten trad. Natuurlijk kon en mogt zulk een verloren zoon, zedelijk en godsdienstig gestorven, niet aan het hoofd blijven eener gemeente, die geroepen is „Gods deugden te verkondigen” en de zedelijke godsdienstige belangen van allen te behartigen. Maar hoe van hem af te komen? Men kon de subsidies intrekken, en in

zusterlijke eensgezindheid deden de A. D. S. en de F. D. S. dat ook. Maar daarmee was de gemeente den onwaardigen leeraar nog niet kwijt, en deze werd door de genomen maatregel minder getroffen dan de betrokken gemeente. Eindelijk na veel haspelen kwam men tot een vergelijk. Herinner ik mij goed, dan liet de leeraar zich voor f 1000 afkopen; en bedrieg ik mij niet, dan gingen eenige belangstellende broeders in onze voornaamste gemeente het heil eener zustergemeente en de eer onzer broederschap gelukkig genoeg ter harte: zij verschaften het geld. Maar ik vraag, moest bij zulk een verregaand wangedrag, waaraan de leeraar zich had schuldig gemaakt, de gemeente niet het regt hebben om krachtens duidelijk omschreven bepalingen den leeraar heen te zenden, zonder dat deze nog eene geldsom als premie op zijne zonden in den zak stak? Moest er onder ons geene magt zijn, behalve die van het geld, welke bij monde van een of ander officieel persoon tot hem zeggen kon: „door zoo schromelijk de zedewet te schenden als gij bij voortduring hebt gedaan, geeft gij aanstoot en ergernis, niet alleen aan de gemeente, maar ook aan God en Zijne geboden. Gij sleurt door het slijk wat gij geroepen zijt rein en hoog te houden. Het geval is ruimschoots aanwezig, waarin door art. zooveel onzer bepalingen, waaraan ook gij u onderworpen hebt toen gij uwe bediening aanvaardet, wordt voorzien. Gij moet uwe betrekking neerleggen, gij zult niet langer voorganger eener Christelijk-Doopsgezinde gemeente kunnen zijn.” — Nu echter dergelijke bepalingen niet bestaan, zit men er meê en mag men nog van geluk spreken dat de magt van het geld overblijft om dergelijke ergerlijkheden uit den weg te ruimen ¹⁾.

1) In meer dan ééne van onze gemeenten is ten minste tegen het gevaar, hier bedoeld, voldoende voorziening getroffen door de bepaling, dat de ge-

Laat mij om de schaduwzijde van dat „souverein in eigen kring” te laten zien nog een geval meêdeelen, bij mijne heugenis in de Doopsgezinde wereld voorgekomen. Eens kregen twee aan elkander palende gemeenten verschil, welke van beide verplicht was een zekeren arme te onderhouden. Natuurlijk dat deze zich zelf maar onderhouden moest zoolang het geschil duurde; ja, het liep er op uit, nog langer. Men kwam overeen de zaak in kwestie door een scheidsgeregte te laten uitmaken.

Twee andere gemeenten, waarvan elk der partijen er eene zou aanwijzen en die dan beide een derde zouden kiezen, zooals in dergelijke gevallen gebruikelijk is, werden daartoe aangewezen. Eene der beide gemeenten moest noodzakelijk in het ongelijk gesteld worden. En toen deze het vonnis vernam, deed zij alsof er geene uitspraak was gedaan, stoorde zich aan woord noch drang en liet den arme aan Gods barmhartigheid over, van welke wij willen gelooven dat zij beter in zijnen nood heeft voorzien, dan de door het vonnis getroffen gemeente zou hebben gedaan.

Doch genoeg. Ik stem het toe, de vrijheid der individuen mag niet tot elken prijs versmoord worden door den druk van wat men het „algemeen belang” noemt of daarvoor wil laten doorgaan. Maar van den anderen kant mag geen

meente te allen tijde, mits aan zekere voorwaarden zij voldaan, de overeenkomst, met den leeraar aangegaan, kan opzeggen: en dit zonder opgaaf van redenen en zonder dat de aldus ontslagen leeraar iets verder van de gemeente heeft te vorderen. Die bepaling is daar in den beroepsbrief opgenomen, zoodat de leeraar haar heeft aanvaard. De bedoelde voorwaarden verschillen in verschillende gemeenten. Hier b.v. wordt vereischt, dat drie vierden van de leden, die nooit onderstand hebben genoten, schriftelijk den kerkeraad verzoeken de overeenkomst op te zeggen. Elders, dat die opzegging niet alleen door den kerkeraad, maar ook door een drietal (vooraf reeds in den beroepsbrief aangeduide) scheidsmannen, b.v. twee uit andere gemeenten, één uit eene Sociëteit, (ook wel één door den leeraar te kiezen) wordt wenschelijk verklaard.

RED.

individu het regt hebben om willekeurig, naar luim en inval of helaas! eigenbelang, orde en recht en wat het belang, het zedelijk heil van het geheel raakt te verstoren. Over 't algemeen moet ook hier de regel gelden, welke in de huishouding van den staat van kracht is: het private belang moet wijken voor het algemeen belang. „God is geen God van verwarring” (1 Cor. 14:33), en zeker is door moedwillige verwarring nog nergens Zijn koninkrijk opgebouwd. Orde en tucht bij toewijding aan elkander's belangen, zij waarborgen alleen den bloei van welke vereeniging ook. Zij kunnen het ook dien van onze kerkgemeenschap doen. Ontbreken zij, dan wordt de goede, de geregelde gang van zaken eerst in het gebouw verstoord, daarna dat gebouw zelf ondermijnd, en ten slotte stort het ineen. Daarom wensch ik zoo van harte ook in onze gemeenschap samenhang, eenheid, orde, tucht, opdat haar bloei en wasdom in alwat goed en rein is tot in lengte van dagen mogen zijn gewaarborgd. Behartigen wij, meer dan wij tot nog toe gedaan hebben, 's Apostels vermaning: „laat alle dingen onder u naar eene vaste regel en in orde geschieden.” En bewandelt zij haren weg in die rigting, dan mag zij de eere wegdragen van tot stand te hebben gebragt wat, ontleend aan Ovidius' *Gedaanteverwisselingen*, boven het gebouw der eerste Londensche internationale tentoonstelling stond gegrift:

dissociata locis, concordi pace ligavit;
„door den band van eendragt en liefde houdt zij bijeen,
wat door afstand en plaats van elkaar gescheiden is.”

Oudebildtzijl.

A. HERMAN SZ. TEN CATE.

JAN THOMAS.

't Was op den 3^{den} November van het jaar 1720, dat men te Heerenveen talrijke scharen zag stroomen naar de vermaning der Waterlandsche Mennisten, toen nog op het Agterom bij de Dragt gelegen ¹⁾. Aan de buitengewone drukte was het te zien dat er ditmaal iets zeer bijzonders aan de hand moest zijn. Zoo was het ook. De leeraar der gemeente JAN THOMAS zou zijne afscheidspreek houden; eene afscheidspreek onder zulke eigenaardige en bedroevende omstandigheden, dat de belangstelling die steeds aan dergelijke gelegenheden wordt betoond ditmaal wel nog grooter moest zijn dan gewoonlijk. Waarom? Dit zal uit het volgende blijken ²⁾.

1) Vrij zeker stond dat vermaanhuis op die plaats. Na de vereeniging met de Vlamingen werd het kerkgebouw van deze laatste in gebruik genomen, dat in 1762 geheel vernieuwd en vergroot werd.

2) Het resolutieboek der Doopsgez. gem. van Heerenveen en Knijpe laat ons omtrent het verblijf van J. TH. in die gemeente in den steek.

Ds. VEEN zegt, dat hij er in Mei 1714 kwam en (volgens bedoeld resolutieboek) tot omstreeks 1723(?) met de waarneming van zijn ambt mocht voortgaan. Van zijnen verderen levensloop weet de geachte schrijver niets. Zie: De Doopsgezinden in Schoterland, bl. 32, 33 en 128.

JAN JOGCHEMS, die 16 Aug. 1744 de lijkrede op JAN THOMAS te Surhuisterveen uitsprak, was toen „leeraar der Doopsgezinden te Drachten”, maar vroeger, en vrij zeker tijdens JAN THOMAS' werkzaamheid te Heerenveen en Knijpe, leeraar der Oude Vlamingen te Knijpe. De lijkredenaar was dus niet alleen

Den 3^{den} Juni 1714 had JAN THOMAS zich aan de Vereenigde gemeente van Heerenveen en Knijpe verbonden met den tekst Rom. 1:15, 16: „Alzoo hetgeen in mij is, dat is volvaardig om u ook die te Rome zijt het Evangelie te verkondigen. Want ik schaam mij het Evangelie van Christus niet; want het is eene kracht Gods tot zaligheid een iegelijk die gelooft, eerst den Jood en ook den Griek.”

En hij zou in zijn leven meermalen gelegenheid hebben om te toonen, hoe hij deze woorden van Paulus wel tot de zijne mocht maken; hij die zijn Evangelie van Christus predikte zoo volvaardig, zoo zonder eenige menschenvrees, wat leed hem daarom ook mocht overkomen.

Bijna zes jaren waren er verloopen sinds hij met dat mannelijk woord zijn arbeid had aanvaard. Hoeveel was er in dien tijd niet gebeurd!

Zijn geschiedschrijver-lijkredenaar zegt er van, dat hij vijf en een halfjaar zijn dienst met veel genoegten heeft waargenomen, doch dat het daarna „al zuchtende ging, zulks dat hij eindelijk genoodzaakt werd die brave gemeente te verlaten.”

En zoo was het er dan nu toe gekomen. Hij die zijn dienst in die gemeente „met veel ijver en naarstigheid had behartigd tot groot genoegten van de meesten, en had grooten toeloop niet alleen van Doopsgezinden maar ook van Gereformeerden”¹⁾, was genoodzaakt zijne gemeente

als buurman, maar ook als vroegere ambtgenoot ter zelfder plaatse met den overleden leeraar bekend, waardoor zijne mededeelingen alle vertrouwen verdienen.

Al dadelijk blijkt uit die mededeelingen, dat J. TH. reeds in Nov. 1720 te Heerenveen zijn afscheid preekte en 12 Mei 1722 te Surhuisterveen zijne bediening aanvaardde, voorts dat hij aldaar 22 jaren werkzaam is gebleven totdat hij na eene ziekte van enkele weken den 26sten Juli 1744 door den dood uit zijnen werkkring werd weggeroepen.

1) Lijkrede bl. 16.

te verlaten. Weemoedig, na meer dan 5 jaren zegenrijken en gewaardeerden arbeid *genoodzaakt* te worden heen te gaan!

Daar slaat het uur van aanvang der godsdienstoefening, en de leeraar treedt met de Broederen van den kerkeraad binnen. JAN THOMAS beklimt den kansel. Ik stel mij voor dat hij na een hartelijk en vurig gebed, 't welk als een kreet om hulp en kracht uit den hooge om staande te blijven en niet een uur met onderwerping te wijken van zijne lippen vloeide, een gebed waarin hij Gods zegen inriep over de dierbare gemeente, die hij moest verlaten zonder dat hij nog wist wat verder zijn lot zou worden, zijn Bijbel heeft opengeslagen en daaruit zijn tekstwoord heeft voorgelezen. 't Was Filipp. 4: 8, 9:

„Voorts broeders, al wat waarachtig is, al wat eerlijk is, al wat rechtvaardig is, al wat rein is, al wat liefelijk is, al wat wel luidt, zoo er eenige deugd, zoo er eenige lof is, bedenkt dat. Hetgeen gij ook geleerd en ontvangen en gehoord en in mij gezien hebt, doet dat; en de God des vredes zal met u zijn.”

Meer dan de tekst is ons van deze afscheidspreek niet bekend. Maar die tekstkeuze zelve is reeds eene aanduiding, hoe door den zwaarbeproefden man met kracht moet zijn aangedrongen op een reinen en heiligen levenswandel; terwijl wij ook uit eene door hem uitgegevene preek van vier jaren vroeger (uitgesproken 16 Mei 1716 en uitgegeven bij OLINGIUS te Heerenveen) kunnen opmaken, van welk een geest die afscheidspreek moet hebben getuigd ¹⁾.

Volzinnen als deze: „Och dat wij allen Christenen *waren* die zoo *genaamd* worden. Velen hebben maar den naam

1) Deze gedrukte leerrede had tot tekst 1 Petrus 1: 17: „En indien gij tot eenen Vader aanroept Dengenen, die zonder aanzien des persoons oordeelt naar een iegelijks werk, zoo wandelt in vreeze den tijd uwer inwoning.”

van Christenen, en zijn verre van een wandelen in de vreeze Gods. Hoe velen wier wandel veel verschilt van hunne belijdenis!" — of: „denk niet dat het genoeg is om maar uiterlijk te zeggen: „Heere Heere" en dan niet te doen den wil van God," — zulke volzinnen zeggen reeds genoeg. En hoe geeselt hij de zedelijke gebreken van zijnen tijd. Geene zonden — zegt hij — hebben de Heilige Profeten weleer onder Israëel bestraft, of zij worden nog door velen gepleegd en steken in uiterste onbeschaamdheid onder ons het hoofd op. De onrechtvaardigheid is zonder maat, de onkuisheid zonder schaamte, de dronkenschap en onmatigheid worden bedreven zonder schande, de gierigheid is onverzadelijk. De verwaande hoogmoed en grootheid des levens gaat alle zedigheid en deftigheid te boven. De achterklap wordt bedreven zonder schroom, de leugen en bedriegerij gaat zonder einde. De haat en wraakgierigheid is zonder wederga.

Verre van de aanzienlijken en rijken te vleien, drukt hij op het „zonder aanneming des persoons" in den tekst. De rijke zal niet om zijnen rijkdom verschoond worden en de arme niet om zijne armoede verstooten. Ernstig, waar-schuwend, profetisch-dreigend is hier vaak zijn toon, maar hartelijk ook zijne vermaning om getrouw te blijven in de waarheid, barmhartigheid te betrachten, weldadigheid en mededeelzaamheid te behartigen.

Hoe klagend klinkt zijn woord, als hij het gebrek aan liefde, vrede, verdraagzaamheid niet alleen onder de Christenen in het algemeen, maar ook onder de eigen Doopsgezinde broederen bejammert. Hoe aantrekkelijk zijn taal, waar hij verdraagzaamheid, zachtmoedigheid, „moderatie" sieraden der Christenen noemt, vermaant om de verongelijkingen en zwakheden van den evenmensch uit liefde te dragen. „Weg dan Christenen, weg met haat en

nijd; verbant uit uw hart alle twistgierigheid, verdraagt elkander in de opvattingen van den godsdienst. Het smart mij in de ziel," — zoo zegt hij, — „dat men zulk een zwangeren tijd beleeft van strijd van gevoelens, dat men zoo weinig liefde, zoo weinig zachtmoedigheid, zoo weinig verdraagzaamheid en vreedzame Christenen vindt. Ons leven is zoo kort, de tijd onzer inwoning zoo beperkt. Besteedt dat leven goed. Dan zal het leven Christus en het sterven ons gewin zijn."

Zietdaar enkele grepen uit eene leerrede, die ons nog van hem is bewaard gebleven. Ik heb haar geheel (ze beslaat 25 bladzijden druk klein formaat) gelezen, en waarlijk met aandacht niet alleen, maar met genoegen, met stichting. Soms kostte het mij moeite, mij voor te stellen dat hier een Menniste dorpspreker sprak van voor bijna 200 jaren. Ik gevoelde mij dan ook opgewekt om eens de proef te nemen, welken indruk zulk eene preek in onzen tijd wel zou maken. Ik heb daarom denzelfden tekst behandeld, zooveel mogelijk de rede van JAN THOMAS volgende en soms haar letterlijk aanhalende. En als ik ten slotte de bron vermeldde van die aanhalingen, was ieder er door getroffen dat toen reeds zulke verlichte denkbeelden werden uitgesproken, zóó werd aangedrongen op toepassing van godsdienstige beginselen in het leven.

Uit hetgeen ik aanstipte uit de preek van 1716 kunnen we ons dus eenigermate voorstellen, wat er op dien 3^{den} Nov. 1720 uit zijn mond gehoord werd. En welke roerende toespraken zullen er aan het slot door den begaafden spreker zijn gehouden; hoe hard viel het hem immers zijne betrekking neer te leggen. Maar zijne positie in de gemeente was onhoudbaar geworden.

Waardoor? vraagt de lezer. De straks bedoelde lijkrede naar vermeldt die reden niet. Hij maakt er zich af met de

woorden „doch de reden en oorzaak zullen wij bij dezen niet melden.” ¹⁾

Nu, dat was ook niet noodig. De redenen zijn ons van elders maar al te goed bekend. De uittreksels uit de Acta classis Sylvanae door Prof. DE HOOP SCHEFFER aan Ds. P. H. VEEN toegezonden, en die dezen noopten aan zijn lang gekoesterd voornemen gevolg te geven en zijn boekje *De Doopsgezinden in Schoterland* het licht te doen zien, — deze en de extract-resolutie der Ed. Mog. Heeren Ged. Staten van 30 Nov. 1719 geven ons voldoende verklaring, terwijl Ds. VEEN deze zaak in zijn genoemd werk breedvoerig en duidelijk heeft behandeld in zijne derde schets: „De Sociniaansche kampstrijd”.

De Sociniaansche kampstrijd! Wie, die eenigszins op de hoogte is van de geschiedenis onzer Broederschap met name in Friesland, denkt daarbij niet aan de voor onze Doopsgezinde gewetensvrijheid zoo moeilijke eerste helft der 18^{de} eeuw? Wij werden er weêr aan herinnerd op den tweehonderdjarigen feestdag der Friesche Doopsgezinde Sociëteit, toen Ds. P. W. FEENSTRA in zijne feestrede die dagen van beproeving herdacht. Hoe in 1722 de Synode der Herv. Kerk, te Harlingen vergaderd, de Gedeputeerde Staten van Friesland wist te bewegen om de scherpe resolutie uit te vaardigen, dat alle Doopsgezinde leeraren de vier artikelen moesten ondertekenen op straffe van afzetting en eene boete van 100 gouden Friesche ridders als zij het leeraarschap bleven waarnemen ²⁾. Terecht schrijft W. EEK-

1) Lijkrede bladz. 16.

2) Deze artikelen luiden aldus:

Ik ondergeschreven Leeraar in de Gemeente der Mennonieten verklaar in oprechtheid des gemoeds en zonder eenige achterhouding, dat ik geloove, belijde, leere en voortaan gedenke altijd te leeren:

HOFF: ¹⁾ „Stootend was het dezen (den Doopsgezinden) voorzeker, dat een ander kerkgenootschap de vrijheid nam hun voor te schrijven, wat zij hadden te gelooven omtrent een godgeleerd begrip, waarvoor zij onder de hun voorgelegde bewoordingen geen grond vonden in het Evangelie.”

Ja, stootend was het en erger dan dat.

Hier dient een en ander te worden herinnerd. In 1580 na de omwenteling en de zegepraal der Hervorming behoorde — gelijk Eekhoff ²⁾ schrijft en vrij wel vaststaat — een vierde deel van Frieslands bevolking tot de Doopsgezinden. Zij maakten echter geene aanspraak op kerken of kerkelijke bezittingen. Natuurlijk kreeg die de Hervormde landskerk. Toen was bij resolutie van 31 Maart de Roomsche eeredienst door de Staten van Friesland afgeschaft. De aanhef van dat edikt luidt: „Eerst ende vooral sullen alle Priesters en andere Geestelijke personen, soo mans als vrouwpersonen, afhouden van alle Pauselijke ghewoonlijke Ceremoniën, diensten ende ook van hare Predicatiën so wel in 't heymelijk als in 't openbaer, bij verbeurte van

a) Dat er drie goddelijke Personen in het goddelijk wezen zijn, Vader, Zoon en H. Geest, en dat deze drie onderscheidene Personen te zamen zijn de Eenige, Eeuwige en Waarachtige God;

b) Dat Christus waarachtig en eeuwig God is met den Vader, bezittende alle die Goddelijke eigenschappen, die tot het Goddelijk wezen behooren, volstrekt van alle eenwigheid, en dat Hij geen God is van den Vader gemaakt;

c) Dat de Heilige Geest een ware en van den Vader onderscheiden Persoon is, en te gelijk met den Vader en Zoon aan 't zelfde Goddelijk Wezen deelachtig;

d) Dat Christus, God van eeuwigheid zijnde, in de volheid des tijds waarachtig mensch geworden is, en als onze Borge de straffe onzer zonden gedragen heeft, en alzoo aan de Goddelijke Gerechtigheid heeft voldaan, opdat wij, uit kracht van zijne verdiensten, bij God in genade zouden worden aangenomen.

1) W. EEKHOFF, *Beknopte Geschiedenis van Friesland* bl. 369.

2) *ibid.* bl. 360.

haren pensioen ende voorts arbitralijcken ghecorrigeert te worden" ¹⁾).

In April 1581 vaardigde Prins Willem I, die toen op dringend verzoek der Staten ons gewest bezocht om regel en orde op de zaken te stellen, tijdens zijn verblijf te Harlingen eene andere belangrijke ordonnantie uit; waarin onder punt 7 dit voorkomt:

„Voor zooveel aangaat 't Poinct van de Religie ende Politie sullen wij onderricht sijnde van de gebreken ofte misusen van dien, bij advijse van de Staten ende Raedt Provinciael van desen Lande, alsulcke ordre daerin stellen als tot vrede, eendracht, voorspoet, welvaert ende conservatie van den Inghesetenen van den Lande bevonden sal worden te behooren, midts dat middelertijt geen exercitie van eenighe andere Religie binnen desen Landen ghedaen ofte gebruijckt en sal worden dan van de Ghereformeerde, bij allen den Provincien onder die naerder Unie staende aenghenomen. [’t Is hier de plaats niet om de vraag te stellen, die BLAUPOT TEN CATE opwerpt, hoe deze ordonnantie is overeen te brengen met de elders betoonde vriendelijke gezindheid van den grooten Zwijger jegens onze broederen. Alleen wil ik er op wijzen, hoe de Prins hier half gedwongen was gekomen, gelijk hij aan het hoofd der ordonnantie zelf zegt: „Nademael de Staten van den Landschappe Vrieslandt belooft hadden, op den negenden dagh der verleden Maendt van Martio, zekere heure Ghecommitteerde na die stede van Amsterdamme bij ons af te veerdighen met ernstighen versoecke, tenijende wij ons eenmael herwaerts wilden transporteeren, ende binnen desen

1) *Chronique ofte Historische Geschiedenisse van Frieslant door Doct. Pierium Winsemium, Hist. schrijver der Staten van Frieslant*, uitgegeven 1622 te Franeker bl. 676.

Lande van Vrieslandt vervoeghen, om op alle saken, soo tot vrede als der Oorloghe belanghebbende, ordre te stellen, volgens 't ghene dies aangaende bij den voorghenoemden Ghecom. ons breeder verclaert ende verthoont werde. Ende wij op de selve verthooninge ghelet hebbende, hoe wel wij om andere hooghwichtige ende noodtlijcke saken, den ghemeijnen Vaderlande betreffende, grootelijcks elders versocht waren enz. soo hebben wij ons uijt Hollandt binnen deser stede van Harlinghen getransporthoort ende laten vinden". (WINSEMIUS, bl. 697) Gedurende zijn kort verblijf waren er zoovele zaken te regelen, gelijk uit de ordonnantie blijkt, dat hij wellicht voor 't oogenblik *voorloopig* wel zoo moest decreteeren. Hadde hij geweten dat die ordonnantie door de spoedig daarop volgende gebeurtenissen van kracht zou blijven, vrij zeker zou hij anders hebben bevolen.]

Ik ga hier de verschillende plakكاتen voorbij, tot 1672 toe telkens tegen de Doopsgezinden uitgevaardigd. Alleen in de jaren van den strijd tegen de Remonstranten werden zij met rust gelaten, om daarna weer door nieuwe plak-katen te worden getroffen, waaronder dat van 1662 (op verzoek van de Synode, in het vorige jaar in Leeuwarden gehouden) tegen de Socinianen, Kwakers en Dompelaars was gericht. Het was dit, dat wel niet dadelijk maar later in de dagen van JAN THOMAS en JOHS. STINSTRA der Doopsgezinden vrijheid niet weinig zou bedreigen. In 1672 werd hun wel eene leening voorgeschreven van 400,000 gulden, maar hun werd tevens bij resolutie vrijheid van religie gegund. Daarna ademden onze vaders vrijer, totdat onze JAN THOMAS het zou ondervinden hoe die vrijheid nog slechts zeer betrekkelijk mocht heeten. Met hem begint het tijdperk eener nieuwe, maar gelukkig ook laatste verdrukking, die Ds. VEEN terecht „den Soci-

niaanschen kampstrijd" noemt. Het vangt in 1719 met de aanklacht tegen JAN THOMAS aan, en eindigt in 1757 met de intrekking van het verbod aan JOHANNES STINSTRAS om te preeken. Twee mannen van beteekenis begrenzen dit tijdvak. Aan het begin, als de oorzaak, staat de Doopsgezinde leeraar te Heerenveen en Knijpe, aan het einde de bekende STINSTRAS van Harlingen. Mannen van beteekenis zeg ik. Natuurlijk staat de geleerde STINSTRAS hooger dan JAN THOMAS. Maar in zijn tijd en in zijn kring doet de laatste voor den eersten niet onder. En de geschiedenis van STINSTRAS, zoo nauwkeurig door Dr. SEPP ons beschreven, knoopt zich niet alleen vast aan die van de twintig jaar na JAN THOMAS vervolgde leeraren PIEKE TJOMMES en WITZE JEENS, insgelijks te Heerenveen en Knijpe, maar zeer zeker ook aan het gebeurde met JAN THOMAS zelfven.¹⁾

Ik gewaagde straks van het plakkaat tegen de Socinianen enz. in 1662 uitgevaardigd, waarbij gelast werd deze ketters in 's landschaps tucht- en werkhuis op te sluiten, en waarbij alle (Hervormde) predikanten gemachtigd werden om de van deze ketterij verdachte personen, Sociniaan, Kwaker of Dompelaar te examineeren en in geval van schuldig-bevinding naar dat tuchthuis te doen overbrengen door de officieren en magistraten. Eene premie van 25 gouden friesche ridders werd uitgelooft voor dengene, „die zoodanig persoon kon aanwijzen en door den Predikant ter plaatse voor de officier daarover convinceeren ende be-
tuigen.”

Weinige jaren later, 20 Aug. 1687, werd door den

1) Uitvoerig beschreven door VEEN bladz. 34, 64—77. Ook WYBE PIETERS moet hier genoemd, al werd hij spoedig met rust gelaten wegens zijne instemming met de leer der drieëenheid. Mij wil het voorkomen dat hij misschien minder vast stond, waar hij in tegenstelling met zijne collega's onbemiddeld was en van zijn tractement ad f. 225.— moest leven.

stadhouder HENDRIK CASIMIR het plakkaat vernieuwd, maar nu met de dreigende bijvoeging, „dat vele Socinianen ende andere Dwaalgeesten dagelijks alhier in de Provincie komen en onder de Doopsgezinde haar vermengen, om veilig en zonder verstooringe haare godslasterlijke gevoelens overal te kunnen zaaien tot onteeringe ende verloocheining van de Heylige, Aanbiddelijke, Goddelijke Drie-eenheid ')."

Nu was de deur geopend, waardoor men in het huis van de vrijheid der Doopsgezinden kon binnendringen. De ketters vermengden zich onder hen en 't was eene gereede aanleiding om het oog der „inquisitie" (zooals PIEKE TJOMMES en WYTZE JEENS het in hunne remonstrantie van 14 Maart 1739 noemden) op de Doopsgezinde leeraren te vestigen.

Geen wonder! Op sommige punten was er waarlijk overeenstemming tusschen de volgelingen van Socinus en menig Doopsgezind leeraar, vooral op het punt van de Drie-eenheid. Evenwel wilde geen van deze zich den naam Sociniaan laten aanleunen. Dit neemt niet weg dat zelfs JOHS STINSTRA in een zijner preeken,²⁾ over de Hervormers sprekende, in éénen adem de namen noemt van LUTHER, CALVIJN, SOCIJN en MENNO, hoewel hij in eene verdediging verklaart dat hieruit niet volgt dat hij Sociniaansch is. „Ik erkenne 's mans dolingen en misslagen" — zegt hij — „dog die bespeur ik ook in andere Hervormers; en gelijk het goede dat dezen geleerd en gedaan hebben daarom niet minder bij mij in waarde is, zoo is het naar mijne gedachten onbetwistbaar, dat men dezelve billijkheid en zulk

1) B. t. C. t. a. p. Bijlage VIII.

2) J. STINSTRA *De natuur en gesteldheid van Christus Koninkrijk in vijf Predikatiën*, Harlingen 1741, waarvan nog in hetzelfde jaar een tweede druk het licht zag. SEPP, JOH. STINSTRA *en zijn tijd*, Deel I bladz. 248.

een onzijdig oordeel ook aan de agtinge van Socinus is verschuldigd."

En het zou JAN THOMAS zijn, op wien het plakkaat van 1687 voor het eerst werd toegepast, en die door zijn waardig en moedig optreden de oorzaak zou worden van de resolutie van 1722, die toen de geheele Broederschap zulke bange dagen deed beleven. Maar die bange dagen waren tevens dagen van fierheid en getrouwheid. Het doet ons hart goed, dat van de 150 Menniste leeraren allen de onderteekening der formulieren weigerden op één na, MEINT COUPER, leeraar bij de Vlamingen te Grouw.

Terwijl nu dat jaar 1722 zoo belangrijk is geweest voor onze Broederschap, is het vreemd dat EEKHOFF in zijn *Gesch. van Friesland* slechts bericht dat in 1719 „een der leeraren” op eene aanklacht werd gebannen, hoewel hij het gebeurde in 1722 er mede in verband brengt,¹⁾ zonder den naam van dien leeraar te noemen. Zelfs BLAUFOT TEN CATE kent JAN THOMAS niet en verhaalt dat hij de bijzondere aanleiding tot de beruchte vier artikelen van onderteekening slechts kan gissen, maar op gezag van RUES²⁾ mededeelt „dat het vuur in 1719 ten dake uitsloeg, daar een der Doopsgezinde Leeraars door een Hervormd predikant van Sociniaansche gevoelens werd beschuldigd en daarop door de overheid in zijn dienst werd geschorst. Toen werden ook de andere Hervormde predikanten wakker en drongen aan op de onderteekening van gemelde artikelen. RUES meldt en weet blijkbaar niet wie geschorst werd en waar dit gebeurde. YPEY en DERMOUT verhalen, dat in de classis van Zevenwouden „een Doopsgez. Leeraar” bij den grietman aangeklaagd... en geschorst is. Dit zou verder aanleiding

1) EEKHOFF bladz. 369.

2) RUES, *Tegenwoordige Staat der Doopsgez.* bl. 192.

hebben gegeven tot het voorstel der Harlinger Synode in 1722.

Beide geschiedschrijvers *erkennen dus het verband tusschen het schorsen van een leeraar en de resolutie van 1722*; DERMOUT weet van de Knijpe: maar de naam van dien man, waarop het toch niet het minst aankomt, is aan geen van beiden bekend. Dat het MARTEN JACOBS VAN BERLICUM zou geweest zijn, gelijk B. t. C. op grond van eene schriftelijke aantekening bij een naamlijst van predikanten gist, is zeker onjuist.

De uittreksels uit de Acta classis Sylvanae, gelijk die door Ds. VEEN als bijlagen achter zijn genoemd werk zijn geplaatst, het uitvoerig en nauwkeurig verhaal, door dezen schrijver van de geschiedenis der jaren 1719—1722 geleverd (bl. 57—64), hebben zekerheid gegeven waar B. t. C. nog in het duister rondtastte.¹⁾

Die geschorste leeraar van 1719 is JAN THOMAS, van 1714—1720 leeraar der Doopsgez. te Heerenveen en Knijpe. Hij en niemand anders.

JAN THOMAS had nl. een boekje uitgegeven onder den titel: *Kort onderwijs voor de jeugt in de voornaamste gronden van den christelijken godsdienst; zijnde een korte schets van al het geene dat wij te gelooven en te betragten hebben enz.*, dat tot karakteristiek motto de woorden van 1 Cor. 14:20 droeg: „Broeders en wort geen kinderen in 't verstant, maar zijt kinderen in boosheyt, ende wort in 't verstant volwassen,” en die van 1 Thess. 5:21: „Be-

1) *De Doopsgezinden in Schoterland*. Historische schetsen door P. H. VEEN, Leeraar bij de Doopsgez. Gem. te Bovenknijpe. Uitgegeven te Leeuwarden bij H. KUIPERS 1869, bl. 57—64 en 155—162.

proeft alle dingen ende behoud het goede." 't Boekje verscheen bij de Wed. en Zoonen van M. OLINGIUS tegenover de Nieuwe kerk te Heerenveen, 1719.

Met bijzondere aandacht zag ik dit vraagboekje van voor bijna twee eeuwen in. Het merkwaardige boekken is immers de onschuldige aanleiding geweest tot al de troebelen, waaronder onze vaders in de eerste helft der 18^{de} eeuw hadden te lijden. Hoe heerlijk dat voor 't bewaren van zulke werkjes, zoo zeldzaam voorkomende, voor goed is gezorgd door de bibliotheek onzer gemeente te Amsterdam, waaruit ik ook de door JAN THOMAS uitgegeven preek van 1716 mocht ontvangen.

Reeds de „Voorafpraak aan den onzijdigen Lezer" trok mij aan. Lees slechts de slotwoorden: „En dit seg ik ten Beslujt van mijn voor-reeden, dat soo ik hier nu yets mogte geschreven hebben dat tegen Gods woort en waarheyte mochte strijden, dat wil ik als niet geseyt hebben. Ik erkenne geerne mijn onkunde en feylbaarheid; wij kennen dog hier maar ten deele. Ik ben geneegen om alle dagen nog meer aan te leeren; en die met mij niet eenig in 't verstant zijn, en soo se vroom zijn, en niet beters kunnen sien, ik wilse en moetse in 't verstant verdraagen; laat ons allemaal maar eens in de Liefde sijn, en laat ons malkanderen dog nooyt om eenige besondere bevattingen van den godsdienst niet haaten nog veragten. Ik sag geerne een verdraagsaamer Christendom, want wij, van wat naam dat wij ook zijn, hoopen namaals alle in den Hemel te komen. Bescheydene en zagte christenen sal ik hier best voldoen, maer geenszins harde eygensinnige en onverdraagsaame."

Hoe spoedig zou de waardige man het laatste onder vinden! Dit boekje zou de oorzaak worden van veel leeds. Ik kan daarover kort zijn, omdat alles dienaangaande in

zijn geheel in VEEN's *Doopsgezinden* enzv. kan worden nagelezen.

Genoeg zij het te herinneren, dat E. EELKOMA, Herv. pred. te Knijpe, dat vraagboekje besmet vond met Sociniaansche dwalingen en stoutigheden. Vooral vraag 55 bevatte heiligschennis. Ik moet deze met het antwoord wel afschrijven, opdat men zich eenige voorstelling van die snoode ketterij kunne maken. De vraag luidt: „Wat gelooft Gij van den Heyligen Geest?”

Antwoord: „Door den Heiligen Geest kan men de kragt des Allerhoogsten verstaan, die van den Vader uytgaat, en door zijn Soone ons wort medegedeelt, en dit wort doorgaans de Geest Gods, de Geest Christi, en onzen trooster en Voor-bidder genaamd. En die Geest is de Apostelen gezonden om haar in alle waarheyt te leyden, en door dien Geest moeten wij heylig leven en wandelen en Godt bidden om zijn gaven deelagtig te worden.”

Zeker, ook de satisfactieleer ontbrak in het boekje. Maar vooral deze vraag 55, waarbij in 't antwoord de derde persoon der drieëenheid slechts als een „kragt des Allerhoogsten” wordt verstaan, was in de oogen der classis, en naar ik geloof niet ten onrechte, Sociniaansch.

JAN THOMAS werd na verhoor voor classis en grietman door den laatste in zijn ambt geschorst, en dit vonnis door Gedep. Staten bekrachtigd. Wel werd die schorsing spoedig weer opgeheven, daar hij 19 Jan. 1720 weer den Doop bediende, maar de Heeren der classis waren daarmede niet voldaan. En toen JAN THOMAS elke herroeping beslist weigerde en na een vernieuwd verhoor geen oogenblik aan zijne overtuiging ontrouw werd, toen was spoedig zijn lot beslist. Opnieuw werd hij geschorst. 't Was over die dagen dat zijn lijkredenaar sprak, als hij in het begin van de levensschets zegt, dat het „daarna,” na 5 $\frac{1}{2}$

jaar zegenrijken arbeid, „al zuchtende ging, zulks dat hij eindelijk genoodzaakt werd die brave gemeente te verlaten.” Genoodzaakt n.l. door de vervolging van de zijde der Hervormde classis, die haren invloed op Gedeputeerde Staten wist te oefenen. En toen hij toch nu en dan elders b.v. te Grouw optrad, toen sloeg de schrik den Calvinistischen predikanten om het hart. Er moest krachtiger worden opgetreden, en zoo was het wederom naar aanleiding van JAN THOMAS dat de beruchte resolutie van 1722 werd uitgevaardigd. En werd deze resolutie ook na enkele weken ingetrokken, het vraagboekje, en wellicht ook zijne uitgegeven preek van 1716, in ieder geval zijn levend woord werden niet vergeeten. Zij waren vrij zeker niet vreemd aan de nieuwe vervolging van 1738 tegen de Knijpster leeraren, straks genoemd, en aan het daaruit rechtstreeks voortvloeiende rekwest, met bijgevoegde deductie van JOH. STINSTRA bij de Staten ingeleverd, dat krachtig pleidooi voor gewetensvrijheid. Zoo is JAN THOMAS de middellijke oorzaak geweest dat het oog der Sionswachters met bijzondere aandacht op STINSTRA en zijne later uitgegeven preeken werd gevestigd, ten gevolge waarvan aan dezen volle vijftien jaren lang, 1742—1757, het preeken verboden is geweest.

Waarlijk, 't is meer dan tijd dat JAN THOMAS uit het duister, waarin hij tot dusver schuilt, aan het licht wordt gebracht. Veel heeft nevens Prof. DE HOOP SCHEFFER Ds. VEEN daartoe bijgedragen; maar van zulk een merkwaardig man uit onze broederschap, uit onze provincie, willen wij gaarne nog iets meer weten. Tot nog toe weet niemand waar hij na de tweede schorsing is gebleven. Ook Ds. VEEN weet niet of hij toen is overleden of naar elders vertrokken. Evenmin is hem iets van zijne herkomst bekend. Men stelle zich dus mijne blijde verrassing voor, toen ik bij MINKE WERKSMA, zuster mijner gemeente, onder de

van haren oud-oom Y. Y. REEN, vroeger Doopsgez. leeraar te Akkrum, later te Surhuisterveen, nog bewaarde preeken de lijkrede op JAN THOMAS vond, over Hebr. 13:7 door JAN JOGCHEMS, leeraar van Drachten, op 16 Aug. 1744 gehouden. Zoo had ik zijn spoor ontdekt. Wel was ik eenigermate teleurgesteld, toen ik op mijne vraag of er ook iets uit het archief der gemeente te Surhuisterveen over hem blijkt, ten antwoord ontving: weinig of niets. Alleen een bericht over zijne intrede, zijn overlijden en de lijkrede op hem uitgesproken. Verder is uit den tijd van zijne bediening alleen een rekening- en kollektenboek over ¹⁾. — Het archief der Friesche Sociëteit levert niets op. Maar ik tastte toch niet meer aangaande hem zoo in 't onzekere rond.

Uit het tot dusver geschrevene blijkt, hoe de geloofsvervolging in de eerste helft der 18^{de} eeuw met den persoon van JAN THOMAS samenhangt. Moge hij als dorpsleeraar en als ongestudeerd predikant — ik merkte 'treeds op — beneden den deftigen, academisch gevormden STINSTRA staan, naast dezen komt ook hem eene plaats toe in onze historie. In fierheid van karakter, in moed van hunne overtuiging, in liefde voor de vrijheid des gewetens, in vroomheid, vertrouw ik, mogen wij hen op ééne lijn stellen.

Op den 28^{sten} Jan. 1682 ²⁾ werd aan het echtpaar THOMAS JANS en WIJTSKE SYBERENS te Langwerd bij Oosterlittens een zoon geboren, die den naam JAN ontving en later naar toenmalige gewoonte bij zijn eigen naam dien zijns vaders

1) De ontvangst in iedere beurt staat geboekt; zij was in de namiddagbeurten — er werd tweemaal 's Zondags gepreekt — niet veel minder dan 's morgens.

2) Zie over al het volgende JAN JOGCHEMS Lijkrede bl. 14—20.

voegde, zooals in de spreektaal nog in Friesland gebruikelijk is. JAN THOMAS is dus JAN THOMAS' zoon.

THOMAS JANS de vader was landbouwer, en behoorde met zijne vrouw tot de Doopsgezinde gemeente. De jonge JAN ontving eene goede opvoeding, werd voor die dagen al spoedig naar school gezonden en „hadde ook goede lust om leezen en schrijven te leeren en vorderde ook genoeg.”

Jammer genoeg dat hij niet langer van het onderwijs mocht genieten, maar als de meeste kinderen uit dien stand al spoedig zijne ouders in de boerderij moest helpen. Toch wist hij ijverig gebruik te maken van elke gelegenheid om den Bijbel en andere stichtelijke boeken te lezen. Nadrukkelijk wordt van hem verzekerd, dat hij niet uit sleur zijne ouders volgde maar „na alles genoegzaam ondersogt te hebben de kandt der Doopsgezinden verkoos.”

Blijkbaar heeft hij dus onder den dagelijkschen handenarbeid de oefening in geestesbeschaving voortgezet. Maar niet alleen al lezende, ook op andere wijze trachtte hij zich verder te ontwikkelen. En als we in hem later een van de meer ontwikkelde leeraren onder ons vinden, dan had hij dat zeker niet het minst te danken aan die „andere wijze” van zich te beschaven. Ik heb hier het oog op de „Colleegy's of oeffeningen” die hij volgens JAN JOGCHEMS „naerstig bijwoonde,” waardoor hij ten laatste zoover kwam „dat hij eene bueert neevens andere met stigtinge kon waarnemen.” 't Waren de bekende colleges, op vele plaatsen door de Doopsgezinden in navolging der Collegianten opgericht.

G. J. VAN RIJSWIJK zegt in het Voorbericht zijner *Kerkelijke redevoeringen* ¹⁾: „Ik ben tot Leeraar niet opgeleid,

1) GOVERT JAN VAN RIJSWIJK, *Kerkel. redov.* Voorberigt bl. XIII.

maar heb mij zelven tot Leeraar gevormd door het spreken in de vergaderingen der Collegianten te Rijnsburg en elders, zoo ook op de collegiën of oefeningen, die vooreen onder de Doopsgezinden plagten te bestaan en de eigenlijke kweekscholen waren der verkoren Leeraars."

Nu is het algemeen bekend, dat onder die z.g. verkoren leeraars, ook wel liefdepreekers genoemd, uitnemend geleerde mannen werden gevonden. Zoo was om iets te noemen G. J. VAN RIJSWIJK zelf lid van de Maatschappij van wetenschappen te Haarlem. Hij zegt terecht, dat de werken dier verkoren leeraars, onder wie o.a. verscheidene *Medicinae Doctores* voorkwamen, thans bij velen achter den bank geworpen, wel eens mochten ter hand genomen en beoefend worden door sommige gestudeerden bij de kweekschool der Doopsgezinden te Amsterdam ²⁾. Ook Prof. S. MULLER spreekt met groote waardeering over 't nut dier colleges voor de vorming der ongestudeerde (verkoren) leeraren. 't Heet bij hem onder andere: „In den loop der vorige eeuw en ook nog later werden velen hunner hierin niet weinig geholpen door de gewoonte bij onderscheidene Doopsgezinde gemeenten in navolging der Collegianten aangenomen, om zekere Collegiën of godsdienstige bijeenkomsten te houden, waarin het naar de vrijheid van spreken, door deze voorgestaan, een iegelijk zonder eenig onderscheid vergund was, zijn gevoelen over een bepaald gedeelte der Heilige Schrift voor te dragen, of in aller naam het gebed op te zenden, of een woord tot stichting of opbouw te spreken. In eenen tijd, toen men liever weinig goed wilde verstaan, dan veel omvatten, konden zulke oefeningen Bijbel- en godsdienstkennis aanmerkelijk bevorderen, terwijl de hooger ernst der voorvaderlijke

1) v. RIJSWIJK t. a. p. noot.

vroomheid en de grooter strengheid der huiselijke tucht het gevaar verminderden om tot die eenzijdigheid, meesterachtigheid en waanwijsheid te vervallen, welke eene meer dan gewone belangstelling in de studie der eigenlijke Godgeleerdheid, afgescheiden van grondige wetenschap, maar al te dikwijls ten gevolge heeft" ¹⁾).

Ook voor oefening in andere vakken boden deze nuttige samenkomsten gelegenheid. Ze waren de leerscholen, waarin onze verkoren leeraren eenige vergoeding vonden voor hetgene zij aan eene meer geleerde opleiding misten, en waaruit dikwijls bekwame verkondigers van de waarheden des Christendoms uitgingen ²⁾).

Verwondert iemand zich over de kennis, die zulke leeraren soms in verschillende vakken van wetenschap bezaten, over wat wij in onzen tijd hunne algemeene ontwikkeling zouden noemen: hij zoek in die colleges de verklaring. Ook JAN THOMAS vond daar wat hij aan opleiding behoefde.

We zagen reeds, hoe hij nu en dan eene beurt met stichting waarnam. Intusschen bleef hij in zijn ouderlijk bedrijf werkzaam, en weerhield zijne studie hem niet van 't stichten van een eigen gezin. Op zijn 28^{ste} jaar, 11 Mei 1710, huwde hij te Bozum met REIMME DURCKS. Uit dit huwelijk zijn hem een zoon en eene dochter geboren, die hij echter, evenals zijne vrouw, heeft overleefd.

Intusschen bleef hij zich met toenemenden ijver op de studie toeleggen, en bleek het alras, dat „zijn natuerlyke bekwaamheid om tot stigtinge te spreken bysonder groot was". En toen hem in het jaar 1714 het beroep naar Heerenveen en Knijpe werd aangeboden, kwam er eene

1) *Jaarboekje voor de Doopsgez. Gem.* 1837: „De zoogenoemde Liefdepredikers en ongestudeerde Leeraren onder de Doopsgezinden," bl. 110 vgg.

2) *Jaarboekje t. a. p.* bl. 112.

geheele verandering in zijn leven. De landbouwer was predikant geworden. Den 3den Juni 1714 hield hij zijne intreerede, gelijk wij reeds zagen. Geen twijfel, of de gemeente had in hem een vrijzinnig, vroom en goed ontwikkeld leeraar en tevens een welsprekend redenaar verkregen.

Of hij nog vreemde talen zal hebben aangeleerd? 't Is niet onwaarschijnlijk. Althans als in zijn Vraagboekje op de tiende vraag: „Hoe wert Godt bevonden genaamt in 't Oude Testament?” het antwoord luidt: „Jehova, dat is Ik zal zijn, of Hij zal zijn, Elohim de Rigter, Adonai Heere, Schaddai of Elschaddai dat is de Algenoegzame of Alvermogende, en El of Elah dat is de Sterke” — dan moge de vertaling niet zonder bedenking zijn, dan kan hij die wijsheid wel eenvoudig hebben overgeschreven, maar 't is ook mogelijk, dat hij eenige kennis bezat van de Hebreeuwsche taal.

In elk geval, JAN THOMAS toonde reeds twee jaren na zijne intrede door de uitgave van zijne ons bekende preek in 1716, hoe goed hij voor zijne taak berekend was. En tot het laatst van zijn leven oefende hij zich „in verscheidene wetenschappen,” inzonderheid zulke die tot zijn dienst noodig waren. „Hij kon net en zakelijk handele in zijn predekatiën en wiste hem wonder gepast en klaar uit te drukken en veel genoeg te geven aan oplettende hoorders.”

Hij had grooten toeloop niet alleen van Doopsgezinden maar ook van Gereformeerden. Zijn lust in het lezen van Gods woord en van goede schrijvers van allerlei gezindheid, „mits zij maar verdraagzaam en moederaat waren, was bijzonder groot, en versleet zijn tijd veel op zijn kamer in deszelfs oefeningen; getuyge van zijn naerstigheit zyn zyne boeken en een groot bondel schriften zoo van opgestelde predikatiën als andere stichtelijke ontwerpen, zoo in

proosa als poezy van hem opgesteld en zelfs ter drukpers geschikt en bekwaam. Groote lust vond hij ook in de poezy en hadde ook veel bekwaamheit om een vaars op te stellen, waarmee hij zich ook veel bezig hield." ¹⁾

Of van dit alles nog iets meer is gedrukt dan de door mij vermelde preek en het vraagboekje? Met den besten wil heb ik niets anders kunnen ontdekken. Ook de bibliotheek te Amsterdam bezit niets meer van zijne hand.

Aan „poëzie,” eigenlijk rijmelarij, deden de meeste leeraren van die dagen. Men vindt er proeven van in notulenboeken, geschiedbeschrijvingen van gemeenten enz., sommige zeer vermakelijke. Van JAN THOMAS ontdekte ik behalve enkele kleine rijmstukjes in de Voorafsprak 't volgende gedicht, als inhoudsopgave vóór het bewuste Vraagboekje geplaatst, onder den naam „Klink-Digt”:

Ontfang beminde jeugt dit korte onderwijs,
 Hier wert Uw opgedist, een soete Hemelspijs.
 Gij die weetgierig zijt, gij kunt in 't kort hier leeren
 Wat het te seggen is, gelooven en bekeeren.
 Hoe ijeder in zijn staat, en in zijn Hujsgezin
 Hier leven moet mijn vrint, dat sluijt dit alles in.

en zoo gaat het voort, nog 28 regels.

Die gave der poëzie kunnen wij dus niet zoo hoog aanslaan als JAN JOGCHEMS het deed. Alleen vond ik achter zijn preek van 1716 als toegift eene niet onverdienstelijke vertaling van den eersten Psalm in het friesch, die ik aan het slot van dit opstel laat volgen. De spelling is m. i. echter niet overal juist.

Dat hij, die zooveel te lijden had van de onverdraagzaamheid van anderen, zelf een bij uitstek verdraagzaam man was, maakte ik reeds op uit 't geen wij van hem

1) Lijkrede bl. 17, 18.

lazen, en gaarne gelooven wij JAN JOGCHEMS als deze verhaalt, dat hij (J. T.) altijd bij uitnemendheid de rekkelijkste en moderaatste schrijvers prees en er overigens weinig naar vroeg van welke gezindheid zij waren.

Wat zijn aard en inborst betreft, teekent JAN JOGCHEMS hem als blijmoedig in zijnen omgang, vreemd van „nauwgezetheid” (de bedoeling zal zijn: kleingeestigheid) en muggegifterij, maar gul en openhartig; hij roemt den aangenamen omgang, dien hij met hem heeft mogen hebben.

Maar keeren wij tot het verhaal zijner lotgevallen terug. We weten, wat er gebeurde tot en met den 3^{den} Nov. 1720 toen hij van zijne gemeente te Heerenveen c. a. afscheid nam. Nu volgen een paar jaren van ambteloos leven, wat hem evenwel niet belette nu en dan — gelijk wij zagen — te Grouw te preeken. Den 12^{den} Mei 1722 zien wij hem te Surhuisterveen komen, waar hij eene week later zijne intrede doet met den tekst uit Col. 1:28: „Denwelken wij verkondigen, vermanende een iegelijk mensch en leerende een iegelijk mensch in alle wijsheid, opdat wij zouden een iegelijk mensch volmaakt stellen in Christus Jezus”.

Als leeraar aldaar heeft hij dus den storm beleefd van 8 Oct. 1722 tot 7 Nov. 1722. Hij behoorde tot de 149 mannen, die de onderteekening der beruchte artikelen weigerden.

Daar hij van 1722 tot 1744 de bediening te Surhuisterveen ¹⁾ heeft waargenomen, was hij in de dagen van den nieuwen storm van 1738 en tijdens 't begin der schorsing

1) Surhuisterveen, naar de kas- en kollekteboeken te oordeelen de geheele 18^{de} eeuw door eene niet onbelangrijke en zeker eene belangstellende gemeente, schijnt onder de vrijzinnige Friezen vooraan te hebben gestaan. Daar had FÖEKE FLORISZ. gepredikt, om zijn sociniaansche gevoelens in 1688 uit Friesland gebannen (Dr. S. D. VAN VEEN in deze *Bijdragen* 1887, bl. 49 vgg.). Daar was nu JAN THOMAS weêr beroepen. Daar ook werd somtijds de Dompeldoop

van STINSTRA aldaar werkzaam. Maar men hoort niet meer van hem, misschien doordat hij daar in den omtrek, aan de Groninger grenzen, niet zooals in de classis van Zevenwouden Hervormde predikanten had die den meester over zijne conscientie trachtten te spelen; misschien ook doordat PIEKE TJOMMES en WITZE JEENS met WYBE PIETERS, later vooral STINSTRA de aandacht van hem hebben afgeleid.

Doch liet men hem voortaan in zijn ambt met rust, nieuwe en andere beproevingen zouden te Surhuisterveen zijn deel worden. In 1732 ontviel hem zijn zoon, van wien hij zooveel goeds en schoons zich had voorgesteld, een verlies dat hem nog lang heeft neergebogen.

Het jaar 1744 zou een jaar van nog meer beproevingen worden, maar tevens zijn sterfjaar zijn.

Aandoenlijk is het verhaal daarvan. Op den 8^{sten} Juni van dat jaar ontviel hem zijn eenig overgebleven kind, zijne gehuwde dochter, die drie kinderen achterliet en een echtgenoot, tijdens het sterven van zijne vrouw zelf levensgevaarlijk krank, doch na de crisis gelukkig hersteld. Bij die droeve gelegenheid stelde hij, kenschetsend voor dien man en dien tijd, een rouwklacht op in verzen en zond die aan zijnen ambtgenoot te Drachten. Den 28^{sten} Juni, toen hij waarschijnlijk voor 't eerst weer preekte na den slag die hem en zijne vrouw had getroffen, sprak hij de gemeente toe met de woorden van Job 1: 21: „Naakt ben ik uit mijn moeders schoot gekomen en naakt zal ik daarheen wederkeeren; de Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, de naam des Heeren zij geloofd.”

Die preek over Job 1: 21, naar aanleiding van het

bediend, bijna altoos een bewijs van Sociniaansche, Collegiantische, vrijzinnige neigingen. TEN CATE, *Friesland* bl. 200, denkt bij deze dompelaars te S. ten onrechte aan Zwitsers. (HUIZINGA, *Stamboek* van S. P. MEIHWIZEN, bl. LXXX).

overlijden van zijn dochter gehouden, is zijn zwanenzang geweest. Reeds bij 't uitspreken dezer rede waren maar enkele schreden tusschen hem en den dood, naderde het einde van zijn veel bewogen en zwaar bezocht, maar te gelijk zoo nuttig, vruchtbaar, werkzaam leven, met langzamen tred. Doch de loop zou ook nu nog niet geëindigd zijn zonder dat God zijn geloof door smartelijke ervaring nog eenmaal op de proef zou stellen. Drie weken na het overlijden zijner dochter, twee dagen na het uitspreken der laatstgenoemde preek, moest hij ook zijne vrouw zien heengaan, na een echtvereeniging van 34 jaren, gedurende welke zij zooveel zoets, maar ook zooveel zuurs met hem had gedeeld. Welhaast lag hij zelf zwaar krank; straks weigerde de tong haren dienst, doch zijn verstand bleef tot den laatsten snik helder en klaar.

Wat zal er dien nacht tusschen 25 en 26 Juli 1744 tusschen Zaterdag en Zondag, in dat hoofd nog zijn omgegaan! Hoe zullen hem de dagen van 1719 en 1720 weêr voor den geest zijn getreden! Maar ook hoe anders zal alles, wat toen zijn hoofd en hart had vervuld, hem nú zijn voorgekomen dan destijds: nú, nu hij aan den ingang stond dier eeuwigheid, bij wier heilig licht der menschen godgeleerde wijsheid en geschillen zoo onbeteekenend, verdrietelijkheden ons in de wereld en van menschen aangedaan zoo nietig blijken, dit alles wijkt voor het ontzachtelijke onzer verantwoording, 't ootmoedig uitzien naar Gods genade, het verlangen der hoop!

Hij mag hebben teruggedacht aan den 28^{sten} Juni, toen hij zijn laatste woord tot de gemeente had gesproken. Ook aan een anderen 28 Juni, nu 25 jaren geleden, toen hij als ketter voor de classis had terechtgestaan. Zij mogen hem alle zijn voorbijgegaan: die Oktoberdag, toen hij zoo onbewimpeld had verklaard dat hij den Heiligen Geest

wel aanmerkte als een derde bestaanlijkheid, *doch dat het hem te hoog was en hij het niet kan verklaren* dat die H. G. onderscheiden is van Vader en Soon en tegelijk God met Vader en Soon.

En dan gaat hij terug tot den morgen waarop hij voor 't eerst zoo vol hoop zijn ambt had aanvaard, en dien anderen toen hij dit had moeten neêrleggen Goddank, hij heeft getracht te leven zooals hij predikte in woord en geschrift. Hij heeft nooit gevraagd naar gunst bij menschen; alleen naar den wil van God.

Op dien dag der week, waarop hij zoovele jaren lang zijn bezielde woord tot de gemeente had gesproken, Zondag 26 Juli 1744, legde JAN THOMAS het moede hoofd te ruste, in den ouderdom van 62 jaren en 6 maanden. Aan hem moge in vervulling zijn gekomen 'tgeen aan het slot zijner gedrukte leerrede voorkomt:

„Dan zullen wij in dat nieuwe Jerusalem daarboven ingeleijde worden. In die vreugde, die nooyt oore gehoord heeft nog ooge gesien heeft, nog het is nooyt in 's Mensen herte opgekomen. De vreugde die God bereyd heeft voor die, die Hem liefhebben.”

Hoewel wars van alle laffe vleierij en bewierooken, „moet” zijn lijkredenaar — 't zijn diens eigen woorden — „toch van hem verklaren, dat het hachelijk is of de Gemeente ooit zulk een bekwamen leeraar weer zal bekomen.” Laten wij dit oordeel voor 'tgeen het is. Maar zeker, wanneer wij ons een beeld willen vormen van een ouderwetschen, vromen, bescheiden maar bekwamen, vrijzinnigen maar ernstig geloovigen, nederigen maar fieren en beginselvasten Mennisten preeker, dan mogen wij veilig daarbij met liefde en hoogachting aan JAN THOMAS denken.

Akkrum, Juli 1895.

S. WARTENA.

DE EERSTE PSALM,

OP HET PLAT FRIJS BERIJMD TROCH JAN THOMAS.

Korte ynhaad venne Psalm: En beschrouwinge ven et liben, ven de beste lieuwe en ven de slimste lieuwe.

Vers yen.

Wol gelokkig bin dy Lieuwe
Der yn Godts gedwaante blieuwe
En net by slimme Minschen rinne,
Mar har haad' oon Godt allinne
En der yn oor eek net bespot:
Want dy dat dogt verag'et Godt.

Vers twaa.

Mar der sijn sin set yn Godts wet
En der geduerig nogt oon het
Dat hij Godts wet bij nacht en dey
Oertinkt en libbet der dan ney:
Dy minsche sil et wol vergeen
Dat ken men jir eek uit versteen.

Vers trye.

Want hij sil as yen Beem der groeyt
Tigt bij it wetter stiet en bloeyt,
Sa sil hij braave vrugten jaan
As lustig tygge bjemmen dwaan:
Want hij verliest eek net yen bled
En wurd den net yen ding beled.

Vers fjouwer.

Ma sa bin dy Godtlooze net
Dy wurde as it kaf verplet
Just as de wyn dat goed verdriuot
Mar dy der tygge is altied bliuot:
Hy sil in Goddis lijfde steen
Mar dows en lijdse sil vergeen.

Viefde vers.

Omdat zijn dwaan net is geset
Te haaden Godts befelde wet,
Dan sil Godt lustig oer him kibje
Want hij wol dus net better libje
En dan wiest Godt him' er tog oof
Want saen keerl misdogt genoeg.

Et segste vers.

Godt dy ken de beste Lioeuwe
Der op zijne paaden blieuwe,
Mar 't wurk ven de Goddeloose
Ven dy lytse en dy boose
Dat sil ten Jongsten dey vergeen
En 't ken vor hem dog net besteen.

Zooals ik boven schreef, is de spelling foutief. Maar dat is ze bij de meeste Friezen, die zonder opzettelijke studie van 't friesch gemaakt te hebben, zich aan het schrijven hunner moedertaal wagen. Ook JAN THOMAS is die klip niet ontzeild. Toch is de vertaling aardig, de woordenkeus gelukkig, 't geheel verdienstelijk.

TOEVOEGSEL TOT BL. 132, 133.

Bij de opgave der liederen uit oudere bundels, in den nieuwen Haarlemschen bundel voorkomende, had ik rekening gehouden met een drietal weglatingen, in de »Aanwijzing van de gezangen enz.» door mij opgemerkt, en wel N. H. B. 13 = O. H. B. 32, 54 = U. L. 154 en 83 = O. H. B. 129. Na het afdrukken bleek mij nog, dat N. H. B. 12 = A. B. 19, 15 = U. L. 19, 48 = U. L. 146, 54 = A. B. 73, 101 = A. B. 140 en 105 = A. B. 147. Aan noot 3 op bl. 132 moeten dus toegevoegd worden: 19 en 146 en aan noot 3 bl. 133: 19, 73, 140 en 147. Er komen alzoo in den N. H. B. 54 gezangen uit de U. L. en 65 uit den A. B. voor. De gebruikers van de U. L. winnen bij invoering van den N. H. B. 54 en die van den A. B. 43 liederen.

S. J. A.

NAAMLIJST

DER

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN

IN

NEDERLAND EN AANGRENZENDE GEWESTEN

op 1 October 1896.

FRIESLAND.

- Akkrum.* S. Wartena. 1868. 1886.
Boekhouder O. Jansma.
- Ameland.* Nes. J. B. du Buy 1895.
Boekhh. R. Brinkhuis en G. Rotgans.
- „ *Hollum.* Vakant.
Rustend leeraar K. S. Gorter . 1851. 1895.
Boekhh. C. P. Sorghdrager en H. B.
Nagtegaal.
- „ *Ballum.* Gecomb. met *Hollum* en *Nes.*
Boekh. J. B. Bakker.

N.B. Het eerste jaartal — achter den naam van iederen leeraar — duidt het begin van zijn predikdienst aan, het tweede den tijd, waarop hij in zijne tegenwoordige gemeente den dienst aanvaardde of waarop zijn emeritaat inging.

Anna-Parochie (Sint). Vakant.

Boekh. J. Winters.

Appelsga. Vakant.

Boekh. W. A. van der Sluis.

Baard. I. Hulshoff 1895.

Voorz. G. S. van der Hem te *Lyons*.

Bulk. J. J. Honig Jz. 1871. 1877.

Oudste. J. K. van Hout.

Berlicum. Vakant.

Boekh. D. Braaksma.

Blija. Zie *Holcerd*.

Bolsward. J. Pottinga Hz. 1871. 1893.

Boekh. H. Veen Pz.

Dantumawoude. P. B. Westerdijk 1892.

Voorz. bestuurder: Joh. D. Halbesma.

Dokkum (Ver. doopsgezinde en remonstrantsche
gem.). J. H. W. Bisschop Boele 1888. 1895.

Voorz. J. van der Werf.

Drachten en Ureterp. A. van der Wissel . . 1889. 1890.

Boekh. A. G. Kijlstra.

Franeke. C. J. Bakker 1866. 1879.

Boekh. D. Fontein Rz.

Gorredijk en Lippenhuizen. J. G. Appeldoorn.

Boekh. E. U. Veenland te *Lippenhuizen*.

Grouw. A. van Gulik 1863. 1866.

Voorz. B. H. Zijlstra.

Hallum. Vakant.

Boekh. K. I. Heep te *Marrum*.

Harlingen. J. W. van der Linden 1870. 1884.

Boekh. L. Hannema.

Heerenveen. A. Vis 1860. 1866.

Boekh. Mr. H. Binnerts.

Hindeloopen (gecomb. met *Koudum*). J. Keulen. . 1894.

- Boekh. O. Dijkstra.
Holwerd en Blija. Vakant.
 Boekh. K. Koopmans.
Irnsum. M. L. Deenik 1893.
 Boekh. G. S. van der Goot.
Joure. M. L. Hartog 1889. 1891.
 Boekh. J. I. Rinkes.
Knijpe (Boven). P. H. Veen Jr. 1893.
 Boekh. W. P. Groen.
Koudum gecombineerd met Hindeloopen.
 Sekr. A. de Vries.
Leeuwarden. P. W. Feenstra 1854. 1870.
 P. Zondervan 1889. 1892.
 Rustend leeraar M. van Geuns Cz. 1847. 1888.
 Boekh. Jb. van Mesdag.
 Marcelis-Goverts-Gasthuis. Regenten: de
 diakenen.
Lippenhuizen. Zie *Gorredijk*.
Makkum. J. A. Oosterbaan 1863. 1878.
 Rustend leeraar A. Doijer van Cleeff 1835. 1876.
 Boekh. W. R. de Boer.
Molkwerum gecombineerd met Stavoren.
 Boekh. W. van der Zijpp.
Oudebildtzijsl. A. H. ten Cate 1857. 1893.
 Rustend leeraar L. Noteboom . 1852. 1883.
 Boekh. S. K. Sipma, *Vrouwenparochie*.
Oldeboorn. P. Botke 1882. 1892.
 Boekh. K. U. Postma.
Pingjum. Zie *Witmarsum*.
Poppingawier gecombineerd met Irnsum.
 Boekh. N. de Boer.
Rottevalle en Witteveen. Vakant.
 Boekh. W. R. de Boer.

- Sneek*. V. Loosjes 1879. 1890.
 Rustend leeraar J. A. J. Verstege. . . 1845. 1888.
 Boekh. P. Fennema.
- Stavoren* (gecombineerd met *Molkwerum*). A. A.
 Deenik M.L.z. 1860. 1881.
 Boekh. Joh. de Roos.
- Surhuisterveen*. D. Pekelharing. 1864.
 Boekh. B. Benedictus.
- Terhorne*. H. G. Dornseiffen 1867.
 Boekh. K. J. van der Schaaf.
- Ternaard*. Vakant.
 Boekh. G. Bierma.
- Tjallebird*. Vakant.
 Rust. leeraar J. Schippers Jr. . . . 1869. 1880.
 Boekh. J. Wuite.
- Ureterp*. Zie *Drachten*.
- Veenwouden*. K. R. Schuiling 1857. 1889.
 Boekh. Th. Y. van der Veen.
- Warga*. Dr. A. K. Kuiper 1889. 1895.
 Boekh. R. Hansma.
- Warns*. H. Bakels 1895.
 Boekh. H. de Boer.
- Witmarsum en Pingjum*. Vakant.
 Boekh. H. Tacoma, *Pingjum*.
- Witteveen*. Zie *Rottevalle*.
- Wolvega*. F. van der Ploeg 1893. 1895.
 Rust. leeraar J. Hoekstra. 1861. 1878.
 " " G. ten Cate. 1851. 1891.
 Boekh. J. Bent.
- Workum*. T. H. Siemelink 1889.
 Boekh. J. de Jong.
- Woudsend*. S. J. Andriessen 1857. 1890.
 Boekh. H. W. Kraan.

- IJlst.* H. J. Busé 1890.
 Boekh. S. M. Vierstra.
IJtens, voorheen *Kromcal.* A. Binnerts . . . 1892.
 Boekh. H. J. Geldra.
-

GRONINGEN.

- Groningen.* Jb. van Gilse 1861. 1870.
 Rustend leeraar C. Corver . . . 1859. 1867.
 Voorz. G. Mesdag.
 Weeshuis. Voogden: Sekr. Jb. van Gilse.
 Gasthuis (voor oude mannen en vrouwen).
 Sekr. Iz. Gorter.
den Horn. Vakant.
 Sekr. Iz. Leegte, *Hoogkerk.*
Leermens en *Loppersum.* A. Mulder . . . 1873. 1888.
 Boekh. D. J. Huizinga.
Mensingeweer. Vakant.
 Sekr. J. van Kampen Jz., *Wehe.*
Middelstum. C. Leendertz 1866. 1878.
 Boekh. T. J. Wiersema.
Midwolda, Beerta, de Meeden (en *Winschoten*).
 J. Aesch. Wartena 1893.
 Voorz. A. van Delden.
Noordbroek en *Nieuw Scheemda.* B. ten Brug-
 gencate. 1863. 1874.
 Boekh. J. Eendhuizen.
Noordhorn. E. M. ten Cate 1894.
 Boekh. W. Kuiper.
Pekela, gecomb. met *Veendam.*
 Boekh. J. R. de Weert.

- Pieterzyl-Grijskerk.* A. Gerritsma 1894.
 Sekr. Dr. S. de Waard, *Grijskerk.*
- Sappemeer.* S. G. Binnerts 1863. 1872.
 Boekh. J. S. van der Goot en T. B.
 Hooghoudt.
- Stadskanaal.* A. S. Hoitsema 1851. 1856.
 Boekh. diaken W. M. Panman.
- Uithuizen.* Vakant.
 Sekr. T. J. Allersma, *Warfum.*
- Veendam en Wildervank.* J. van der Ploeg . 1858. 1883.
 Rust. leeraar A. Winkler Prins . . . 1841. 1882.
 Boekh. A. W. van der Laan.
- Zijldijk.* D. Haars. 1895.
 Sekr. D. E. Oosterhuis, *Oosternieland.*

OVERIJSEL EN DRENTHE.

- Almeloo.* W. J. van Douwen 1871. 1892.
 Rust. leeraar A. W. Huidekoper. . 1861. 1877.
 " " A. Snellen 1861. 1886.
 Voorz. B. Gorter.
- Blokzijl.* Vakant.
 Boekh. J. Loos Bz.
- Borne.* G. E. Frerichs 1861. 1890.
 Voorz. J. Hulshoff Jz.
- Deventer.* S. Lulofs 1872. 1889.
 Rust. leeraar H. ten Cate Hoedemaker 1847. 1889.
 Voorz. Mr. A. van Delden.
- Enschede.* C. N. Wybrands. 1877. 1886.
 Boekh. J. B. Blijdensteijn B.W.z.
- Giethoorn.* H. Schuurmans Jz. 1894.

Boekh. G. K. Bijl.	
<i>Hengelo.</i> H. Boetje	1871. 1879.
Voorz. H. Hulshoff Pol.	
<i>Kampen.</i> H. Ens	1873. 1886.
Sekr. Alb. A. Stuurman.	
<i>Meppel.</i> B. P. Plantenga	1893.
Sekr. M. Schuursma.	
<i>Steenwijk.</i> A. J. Bijl	1860. 1862.
Voorz. L. Veen Dz.	
<i>Zwartsluis.</i> Vakant.	
Voorz. W. Schurink Jz.	
<i>Zwolle.</i> A. G. van Gilse.	1871. 1890.
Sekr Dr. I. Noyon.	

NOORD-HOLLAND.

<i>Aalsmeer.</i> L. van Cleeff J.J.z.	1876. 1887.
Boekhh. Willem Keesen W.Jr.z.	
Jakob Klaasz. Hansen.	
<i>Alkmaar.</i> H. de Boer	1857. 1863.
Rustend leeraar P. Bruyn	1854. 1862.
Voorz. U. Berkhout.	
<i>Amsterdam.</i> W. I. Leendertz.	1875. 1890.
P. Feenstra Jr.	1873. 1891.
I. H. Boeke.	1870. 1893.
Rustend leeraar T. Kuiper.	1848. 1891.
" " A. Loosjes.	1852. 1893.
Voorz. v. h. coll. v. Diakenen Mr. G. Vissering.	
Rijpenhofje. Regenten: Voorz. Dr. T. E. W. Feltkamp.	
Zonshofje. Regenten: Voorz. M. P. de Clercq.	
Ziekenverpleging: 3 ^{de} Helmersstraat 2.	

Directrice: Meij. J. A. van der Veen.

Godsdienstonderwijzers: J. Knipscheer.

Mej. A. Veenstra.

S. J. de Vries (tijdelijk).

Mej. J. F. D. Mossel (id.).

Kerk: Singel 452 en Heerengracht bij 't Koningsplein 431.

Koster: A. Bleeker, Singel 454.

[Collegianten-Weeshuis „de Oranjeappel”,

Regenten: Voorz. Mr. J. P. Portielje].

Amsterdam. Vereeniging tot handh. van Gods woord in

Doopsgez. gemeenten: gebouw Eensgezindheid, Spui.

C. P. van Eeghen Jr.		1882. 1892.
----------------------	-----------	-------------

Voorz. W. Schopenhauer Jr.

Barsinghshorn c.a. J. Kooiman 1891. 1893.

Oudste diaken H. Waiboer te Winkel.

de Beemster. P. A. Vis 1889. 1891.

Rustend leeraar H. A. van Cleeff 1846. 1885.

Boekh. C. Kwadijk Pz.

Beverwijk. J. Sepp 1871. 1878.

Voorz. Dr. J. W. Schuit.

Broek op Langendijk. Vakant.

Boekh. Jan Dirkmaat Dz.

Burg en Waal op Texel. R. S. Kuperus . . 1879. 1889.

Voorz. F. Keijzer.

Edam. A. Sipkema 1874. 1888.

Boekh. J. de Boer J.W.z.

Enkhuizen gecomb. met *Medemblik*. G. A. Huls-

hoff, 1864. 1890.

Boekh. Corn. de Wit.

Graft (Noordeind van). Vakant.

Voorz. A. Blauw.

Grafdijk (Oost en West). J. W. van Stuyvenberg. 1895.

Graftdijk (Oost-). Boekh. J. Oortwijn.

(*West-*). Boekh. W. Koppen, tevens
sekr. voor de combinatie.

Haarlem. J^o. de Vries 1861. 1872.

J. Craandijk 1859. 1884.

L. Hesta 1882. 1890.

Rustend leeraar H. A. van Gelder. 1851. 1884.

" " K. de Lanoy . . 1852. 1890.

Voorz. v. h. coll. van diakenen A. H. Kuipers.

Weeshuis. Regenten: Mr. N. G. Cnoop Koopmans,

L. Dekker Kz., F. J. Poutsma, A. H. Kuipers.

Armenhuis (oude mannen en vrouwen). Regenten:

voorz. A. de Haan.

Ziekenverpleging. Direct. Mevr. Wed. van Valkenburg,

Leidsche vaart 108.

Verpleegster Mej. C. C. Salm.

Kerkgebouw: Groote Houtstraat 43.

Koster: E. J. Sonnega, Peuzelaarsteeg 3.

de Helder en Huisduinen. C. B. Hijlkema . . . 1896.

Boekh. C. S. de Wit.

Hoorn. M. Uiterdijk 1892. 1894.

Rustend leeraar J. H. Uiterwijk . . 1865. 1870.

Sekr. P. Messchaert.

den Hoorn op Texel. J. J. Heep 1895.

Boekh. Jak. Duinker.

Huizen en Hilversum. J. S. Pekema . . . 1889. 1894.

Sekr. J. George Koopman Jr.

den Ijp. T. Schiere 1863. 1874.

Oudste diaken Corn. Wals Szn.

Jisp. Zie Wormer.

Knollendam. c. a. J. F. Knipscheer . . . 1888. 1890.

Boekh. C. Prins.

Koog en Zandijk. P. S. Bakels 1869. 1889.

Koog en Zaandijk.

Voorz. J. Huijsman Wz.

Weeshuis. Reg.: de oudste diakenen.

Krommenie. Dr. J. G. Boekennoogen . . . 1880. 1885.

Rustend leeraar J. de Stoppelaar. 1879. 1885.

Voorz. Jb. Krook.

Medemblik gecombineerd met *Enkhuizen*.

Sekr. A. Roggeveen te *Oppeendoes*.

Middelie en Axwijk. A. van der Goot . . . 1889. 1892.

„ „ Rust. leeraar H. W. van
der Ploeg . . . 1839. 1892.

Oudste diaken P. Fok Jr.

Monnikendam. Vakant.

Rust. leeraar J. N. Wiersma . 1886. 1896.

Boekh. W. Sligcher.

Niedorp (Nieuwe). K. S. van der Meulen . . 1863. 1865.

Oudste diaken A. Heinstman.

Purmerend. J. Westerman Holstijn. . . . 1874. 1891.

Sekr. A. J. Honig.

de Rijk. P. Sijbolts 1892. 1894.

Voorz. S. Appel.

Terschelling. S. D. A. Wartena 1894.

Rust. leeraar J. H. van der Veen 1859. 1892.

Boekh. J. Oepkes.

Twisk en Abbekerk. J. F. Bakker 1868. 1881.

Boekh. C. Ham.

Westzaan Noord. C. R. van Dokkum . . . 1873. 1877.

Voorz. H. Stuurman Hz.

Westzaan Zuid. De dienst wordt waargenomen
door den leeraar van *Westzaan Noord*.

Voorz. J. A. Dekker.

Wieringen. J. P. Smidts. 1895.

Rustend leeraar D. S. Huizinga . 1846. 1887.

- Administr. diaken P. J. Lont.
Wieringerwaard. Zie *Barsingerhorn*.
Wormer en Jisp. W. P. J. van Haarst . . . 1881. 1884.
 Boekh. E. Venekamp, *Jisp*.
Wormerveer op 't Noord. G. Cool 1866.
 Voorz. K. Kramer.
Wormerveer op 't Zuid. H. van Cleeff . . . 1888. 1889.
 Voorz. J. Vis Azn.
Zaandam, Oostzijde. W. Jesse 1858. 1862.
 Voorz. Dirk Vis.
 Regenten van 't Weeshuis: de Kerkeraad.
 Ziekenzorg. Penningm. Mej. A. Barends.
 Vereeniging „Menno Simonsz.”, Sekr. G.
 de Boer, D. 260.
Zaandam, Westzijde (Friesche gemeente). I.
 Molenaar 1873. 1877.
 Sekr. W. Middelhoven.
Zijpe (Noord), gecomb. met *Zuidzijpe*: H. van
 Calcar 1863. 1886.
 Boekh. C. Rezelman Dz. te *Wieringerwaard*.
Zijpe (Zuid). Boekh. P. Stoffel.
-

ZUID-HOLLAND EN ZEELAND.

- Aardenburg*. G. Hofstede Gz. 1891. 1893.
 Rust. leeraar C. P. van Eeghen Jr.
 Boekh. J. J. van der Hooft.
Dordrecht. Consulnt Dr. Johs. Dyserinck,
 Rotterdam.
 Voorz. W. H. van Bilderbeek.
Goes. Vakant.

- Voorz. A. R. Breetvelt.
den Haag. D. Kossen 1891. 1895.
 Sekr. B. A. Fellingma, Bilderdijkstraat.
 Kerk: Paleisstraat 8.
Leiden. S. Kutsch Lojenga 1866. 1887.
 Sekr. L. G. le Poole.
Middelburg, gecomb. met Vlissingen. Tj. Kiel-
 stra 1876. 1885.
 Sekr. P. W. van Milaan.
Ouddorp en Goedereede. K. W. Rössing 1882.
 Oudste diaken M. Bosland.
Rotterdam. Dr. Johs. Dyserinck 1861. 1884.
 Sekr. W. Rueb.
 Kerk: aan het fransche watertje.
Vlissingen, gecomb. met *Middelburg*.
 Rust. leeraar Dr. H. D. Tjeenk Wil-
 link 1868. 1873.
 Voorz. R. T. Winkelman.

GELDERLAND EN UTRECHT.

- Apeldoorn.* J. P. van der Vegte 1866. 1896.
 Secr. J. C. Dirks.
Arnhem. Dr. H. J. Elhorst 1886. 1888.
 Voorz. D. Boswijk.
Nijmegen. B. Haga 1874. 1891.
 Rust. leeraar J. Attema 1860. 1881.
 Boekh. C. Stoffel.
Utrecht. S. de Waard 1879. 1894.
 Voorz. C. Gerlings.
Wageningen. Consulnt Ds. B. Cuperus, Zutphen.

Voorz. B. D. van der Laag.	
<i>Winterswijk.</i> P. E. Lugt	1865. 1878.
Voorz. W. Paschen.	
<i>Zutphen.</i> S. J. Dekker.	1875. 1891.
Rustend leeraar B. Cuperus. . . .	1861. 1890.
Voorz. H. L. Ketjen.	

BUITENLANDSCHE GEMEENTEN.

<i>Crefeld.</i> E. Weijdmann	1866.
<i>Emden.</i> Dr. J. P. Müller	1854. 1872.
Oudste diaken B. Brons Jr.	
<i>Emmerik.</i> Vakant. Consulent Ds. P. E. Lugt te <i>Winterswijk.</i>	
Rust. leeraar D. Lodeesen	1853. 1882.
<i>Frederikstad in Holstein.</i> H. Neufeldt . . .	1879.
<i>Goch.</i> Wordt waargenomen door Ds. A. C. Leendertz, em pred. te Kleef.	
<i>Hamburg en Altona.</i> H. van der Smissen. .	1872. 1885.
Rust. leeraar B. C. Roosen	1845
<i>Kleef.</i> Rust. leeraar A. C. Leendertz . . .	1850. 1895.
Boekh. . . Verster.	
<i>Leer.</i> S. F. van der Ploeg.	1880. 1891.
<i>Neustadt-Gödens in Oostfriesland.</i>	
<i>Neuwied.</i> A. Siebert	1893.
<i>Norden.</i> C. A. Leendertz	1889.

BESTUREN VAN SOCIËTEITEN, RINGEN, FONDSSEN EN ANDERE INSTELLINGEN.

ALGEMEENE DOOPSGEZINDE SOCIËTEIT,

opgericht 1811.

(Vergadert in de laatste week van Juni en van September.)

JAAR VAN
AFTREDING.

BESTUURDERS, benoemd:

1899.	Mr. H. S. v. Lennep,	} <i>Penning- meesters.</i> }	dr. Amsterd.	} BESTUURDERS IN JOCO.
	<i>Voorzitter.</i>			
"	P. van Eeghen. . .	"	"	
"	Mr. J. P. Portielje	"	"	
"	Ds. P. Feenstra Jr.	"	"	
1902.	Mr. J ^a . van Eik Jz.	"	"	
"	Ds. W. I. Leendertz	"	"	
"	Ds. I. H. Boeke	"	"	
"	P. de Clercq	"	"	
"	P. van Gelder	"	"	
	Mr. J. G. N. de Hoop Scheffer, voor 't fonds DE VOGEL			
	Prof. S. Hoekstra Bz., <i>adv. lid.</i>			
	" S. Cramer.			
	" I. J. de Bussy, <i>Sekretaris.</i>			
1899.	Ds. W. Jesse	} door de geza- menlijk stemmende gemeenten.		
"	Prof. W. v. d. Vlugt			
"	H. M. de Vries			
1902.	Ds. B. Cuperus	}		
"	C. Lely			
"	Ds. J. W. van der Linden			

1899.	Ds. A. Vis, <i>Ondervoorz.</i> .	door Akkrum e. a.
"	" S. Lulofs	" Deventer
1902.	" Jb. van Gilse	" Groningen.
1899.	" A. H. ten Cate. . .	" de friesche Sociëteit.
1902.	Mr. H. Binnerts	" " " "
"	Ds. A. van Gulik	" " " "
1899.	" J ^o . de Vries	" Haarlem.
1902.	Dr. K. Kuiper	" "
"	Ds. J. Craandijk	" "
"	" L. Hesta	" "
"	A. H. Kuipers	" "
"	Ds. P. S. Bakels	" Koog en Zaandijk.
"	" P. W. Feenstra . . .	" Leeuwarden.
1899.	" S. de Waard	" Utrecht.
1902.	" C. R. van Dokkum . .	" Westzaan Noord en Zuid.
"	L. Boekennoogen	" Wormerveer.
1899.	H. Vis Jr.	" Zaandam O. Z.
"	Ds. I. Molenaar	" Zaandam W. Z.

COLLEGE VAN CURATOREN:

Mr. Ja. van Eik Jz.

Ds. W. I. Leendertz.

" P. Feenstra Jr.

" I. H. Boeke, *Ondervoorz.*Prof. S. Hoekstra Bz., *advis. lid.*" S. Cramer, *advis. lid.*" I. J. de Bussy, *advis. lid, Sekretaris.*

Ds. Jb. van Gilse.

" J. Craandijk.

" S. Lulofs.

Prof. W. van der Vlugt, *Voorzitter.*

Ds. W. Jesse.

Curatoren in loco.

COMMISSIE TER UITDEELING:

Mr. H. S. van Lennep, *Voorzitter*.

P. van Eeghen, *Sekretaris*.

Prof. S. Hoekstra Bz., *advis. lid*.

„ S. Cramer.

„ I. J. de Bussy.

Ds. A. H. ten Cate.

Mr. J. G. N. de Hoop Scheffer.

Ds. J^o. de Vries.

H. Vis Jr.

Ds. P. W. Feenstra.

„ L. Hesta.

COMMISSIE TOT AANSCHRIJVING DER GEMEENTEN:

Prof. S. Cramer; Mr. H. S. van Lennep; Prof. I. J. de Bussy, *sekretaris*.

COMMISSIE TOT HET JAARVERSLAG:

Prof. S. Cramer; Ds. P. Feenstra Jr.; Prof. I. J. de Bussy, *sekretaris*.

COMMISSIE TOT DE PROPONENTEN:

Prof. S. Cramer; Ds. W. I. Leendertz; Prof. I. J. de Bussy, *sekretaris*.

PROPONENTEN:

F. C. Fleischer te *Amsterdam*.

P. J. Glasz „ *Joure*.

S. van der Goot „ *Sneek*.

M. Honigh „ *Purmerend*.

F. S. Knipscheer „ *Amsterdam*.

U. J. Reinders	te	Noordbroek.
L. Reinders	"	"
A. J. van Loghum Slaterus	"	Oldeboorn.
C. Vis	"	Oudkarspel.

STUDENTEN :

A. H. van Drooge	van	Bakkeveen bij Gorredijk.
F. J. de Holl	"	Utrecht.
J. Koster	"	Oude Pekela.
W. J. Kühler	"	Amsterdam.
P. Oosterbaan	"	Makkum
R. Schuurisma	"	Meppel.
R. van der Veen	"	"
M. van der Vegte	"	Zalt-Bommel.
H. Britzel	"	Makkum.
K. Bakker	"	Sneek.
A. E. Bijl	"	Steenwijk.
H. A. Cornelissen	"	Monnikendam.
E. Engelkes	"	Oldenzaal.
J. H. van Giessen	"	Utrecht.
P. Groot	"	Schagen.
G. Heeringa	"	Groningen.
A. de Jong	"	Amsterdam.
J. Koekebakker	"	"
J. K. de Liefde	"	Middelburg.
F. H. van der Meulen	"	Leeuwarden.
S. Spaans	"	Barsingerhorn.
A. Stiel	"	Enkhuizen.
J. D. de Stoppelaar	"	Leiden; studeert aan de univ ^t aldaar.
R. J. Taekema de Stoppelaar	"	Leiden.
A. de Vries	te	Grijpskerk.

J. Wuite	van <i>Tjalleberd.</i>
T. Alma.	" <i>Groningen; studt aldaar.</i>
F. W. W. Braak.	" <i>Amsterdam.</i>
J. D. van Calcar	" <i>Schagerbrug.</i>
A. M. Cramer Sz.	" <i>Amsterdam.</i>
P. Ens.	" <i>Kampen.</i>
G. A. Hulshoff	" <i>Enkhuizen.</i>
K. K. de Jong Jr.	" <i>Workum.</i>
J. Kuiper	" <i>Spijk.</i>
K. Vos.	" <i>Rotterdam.</i>
G. J. Wuite.	" <i>Tjalleberd.</i>
H. Hooghiemster	" <i>Irnsum.</i>
Tj. van der Ploeg.	" <i>Grouw.</i>
B. H. Rudolphi	" <i>Workum.</i>
T. H. van Veen.	" <i>Dokkum.</i>
U. IJ. Veenland.	" <i>Lippenhuizen.</i>
F. Dijkema	" <i>Huizum.</i>
A. Hulshoff	" <i>Borne.</i>

Het adres van H. H. penningmeesters der Sociëteit is
 P. VAN EEGHEN, Heerengracht 497; dat van den sekretaris,
 Prof. DE BUSSY, Parkweg 104; dat van den commies, A.
 BLEEKER, Singel 454.

VEREENIGING VAN DOOPSGEZINDE GEMEENTEN,
 (Haarlemsche Vereeniging) opgericht in 1860.

(vergadert om de vijf jaren, voor het eerst weder in 1900).

1. *Algemeen Bestuur, tevens bestuur van de Vereeniging voor
 de Weezen en van het Weezenfonds: de gemeente Haarlem,*

en door deze aangewezen: de HH. Ds. H. A. van Gelder, Ds. J. de Vries, sekretaris, P. Dyserinck, Dr. K. Kuiper, Ds. L. Hesta, penningmeester, J. A. Fontein en Ds. J. Craandijk.

2. *Bestuur van de Vereeniging voor de attestatiën en van die voor de regeling der plaats van armlastigheid*: de gemeente Middelburg.

3. *Commissie voor de Doopsgezinden in de verstrooiing* (vergadert te Utrecht): Ds. B. Cuperus, Zutphen, voorzitter. Ds. P. Feenstra Jr., Amsterdam. Ds. L. Hesta, Haarlem. Ds. Tj. Kielstra, Middelburg. Ds. S. Lulofs, Deventer. Ds. S. de Waard, Utrecht. Ds. B. P. Plantenga, Meppel, sekretaris.

EMERITAATFONDS VOOR DOOPSGEZINDE LEERAREN,

Gevestigd te Zaandam.

(vergadert om de vijf jaren, voor 't eerst weder in 1899).

Voorzitter: Ds. W. Jesse, Zaandam. Sekretaris: Ds. C. R. van Dokkum, Westzaan. Penningmeesters: J. Huijsman Wzn., Koog a/d. Zaan, en W. J. Pekelharing, Zaandam. Bestuurders van het Amsterdamsche reservefonds: D. Rahusen en J. H. van Eeghen. Ds. S. G. Binnerts Azn. Ds. J. Sepp. C. Geijl (te Amersfoort), afgev. van Zwolle. A. A. Jesse, afgev. van Rotterdam. Adviseur: Mr. J. P. Portielje te Amsterdam, Honorair bestuurder.

DOOPSGEZINDE ZENDINGVEREENIGING.

(vergadert in Juli).

BESTUUR:

Mr. H. S. van Lennep, voorzitter. Jb. Bierens de Haan, thesaurier. Dr. G. Doijer van Cleeff, J. van Hoorn Gz.,

Prof. S. Cramer, J. A. Dupuy, allen te Amsterdam. Ds. M. L. Hartog, Joure. Ds. K. Schuiling, Veenwouden. A. H. Kuipers, Haarlem. Ds. H. G. Dornseiffen, Terhorne. Ds. L. van Cleeff J.Jzn., Aalsmeer. Ds. S. de Waard, Utrecht. Ds. W. I. Leendertz, Vossiusstraat 12, Amsterdam, sekretaris.

Afdeelingen: Amsterdam, J. A. Dupuy, sekretaris.

Utingeradeel, Ds. S. Wartena te Akkrum, sekretaris.

Dantumadeel, Ds. P. B. Westerdijk te Dantumawoude, sekretaris.

Ring Bolsward, Ds. J. Pottinga Hzn. te Bolsward, sekretaris.

Haarlem, Ds. K. de Lanoy, sekretaris.

Groningen, Ds. A. S. Hoitsema, Stads-kanaal, sekretaris.

Dienstdoende zendelingen:

P. A. Jansz, Mergaredja, distr. Mergatoehoe, postk.

H. Fast, id. Djoewana (Japara), op Java.

J. Hubert, id.

G. Nikkel, Pakanten (via Padang) op Sumatra.

N. Wiebe, Mocara Sipongi (via Padang) op Sumatra.

Rustende zendelingen: P. Jansz, te Pati op Java.

N. D. Schuurmans, te Haarlem.

DE ZONDAGSBODE, DOOPSGEZIND WEEKBLAD,

opgericht 1887.

Commissarissen: B. Cuperus, te Zutfen; Ds. Tj. Kielstra, Middelburg; Ds. S. Lulofs, Deventer.

Redacteur: Ds. P. Feenstra Jr. te Amsterdam.

FRIESCHE DOOPSGEZINDE SOCIËTEIT,

Opgericht 1696.

(vergadert Donderdag na Pinksteren te Leeuwarden).

JAAR VAN
AFTREDING.

BESTUUR:

1897. Ds. P. W. Feenstra te Leeuwarden.
 1898. G. Bierma „ Ternaard.
 1899. Ds. A. A. Deenik M. Lz. „ Stavoren.
 1900. D. Fontein de Jong, voorzitter . „ Murmerwoude.
 1901.
 1902. Ds. S. Wartena, ondervoorz. . . „ Akkrum.
 1903. Ds. J. J. Honig Jz. „ Balk.
 1904. P. Fennema „ Sneek.
 Ds. M. van Geuns, sekretaris. . „ Leeuwarden.

FINANTIËELE COMMISSIE.

- Jb. van Mesdag, boekhouder van het Sociëteitfonds.
 H. Menalda, „ „ „ Weduwfonds.
 F. Gratama, „ „ „ Emeritaatfonds.

Ring AKKRUM.

(vergadert Dinsdag vóór Pinksteren te Oranjewoud).

Omvat de gemeenten Akkrum, (ook Appelsga behoorde tot dezen ring), Bovenknijpe, Drachten, Gorredijk en Lippenhuizen, Grouw, Heerenveen, Irsnum en Poppingawier, Joure, Leeuwarden, Oldeboorn, Terhorne, Tjalleberd, Warga en Wollega.

- Voorzitter: Ds. A. van Gulik.
 Sekretaris: Ds. H. G. Dornseiffen.
 Penningmeester: Ds. S. Wartena.

Ring BOLSWARD.

(vergadert Woensdags vóór Pinksteren te Bolsward).

Omvat de gemeenten Baard, Balk, Bolsward, Franeker, Harlingen, Hindeloopen en Koudum, Makkum, Sneek, Stavoren en Molkwerum, Warns, Witmarsum en Pingjum, Workum, Woudsend, Ylst en Ytens.

Voorz.: Ds. H. J. Busé.

Skr.-penn.: Ds. J. Pottinga Hz.

Ring DANTUMAWOUE.

(vergadert Woensdags vóór Pinksteren te Hardegarijp).

Omvat de gemeenten St. Anna Parochie, Berlicum, Dantumawoude, Hallum, Hollum op Ameland, Holwerd en Blija, Nes op Ameland, Oudebildtzijl, Rottevalle, Surhuisterveen, Ternaard en Veenwouden.

Voorz.: Ds. A. H. ten Cate.

Secr.-penn.: Ds. K. Schuiling.

FRIESCH STUDIEFONDS.

(vergadert Woensdags na Paschen te Leeuwarden).

JAAR VAN
AFTREDING.

BESTUUR:

1895.	Ds. M. van Geuns . . .	te Leeuwarden, sekretaris.
1896.	Jb. van Mesdag	„ „ boekhouder.
1897.	Ds. S. Wartena	„ Akkrum, voorzitter.
1898.	E. Akkeringa	„ Workum.
1899.	Ds. A. H. ten Cate. . .	„ Oudebildtzijl.
1900.	Ds. J. J. Honig Jz. . .	„ Balk.
1991.	R. Hansma	„ Warga.

FRIESCHE DOOPSGEZINDE PREDIKANTEN- VEREENIGING.

Sekretaris-penningmeester: Ds. P. Botke te Oldeboorn.

RIJPER SOCIËTEIT.

(Vereenigde Waterlandsche en Friesche Sociëteit in Noord-Holland, dagteekenend uit de 17^{de} eeuw. Zij vergadert om de twee jaren, voor het eerst weder in 1897).

BESTURENDE GEMEENTEN:

Koog en Zaandijk, ondervoorzitter: I. Honig Cz., Zaandijk.
Zaandam (Westzijde), voorzitter: G. Pondman Az.
" (Oostzijde), penningmeester: H. Vis Jr.
De Rijk, sekretaris; S. Appel.

NOORD-HOLLANDSCHE RING,

Opgericht 1844.

(Vergadert in Juni).

Voorzitter: Ds. L. Hesta, Haarlem.

Penningmeester: Ds. K. S. van der Meulen, Nieuwe Niedorp.

Sekretaris: Ds. J. F. Bakker, Twisk.

Correspondent der Wester-afdeeling: Ds. H. de Boer, Alkmaar.

Correspondent der Ooster-afdeeling: Ds. J. Westerman Holstijn, Purmerend.

WEDUWENFONDS VOOR NOORD- EN ZUID- HOLLAND (met Ameland).

Opgericht 1794.

(vergadert om de tien jaren, voor 't eerst weder in 1904).

COMMISSARISSEN:

Ds. P. Feenstra Jr., Amsterdam, voorz.; P. de Clercq en J. C. van Heukelom (Leliegracht 28), Amsterdam, boekhouders; Ds. L. Hesta en J. A. Fontein, Haarlem; Ds. I. Molenaar en G. Pondman Az., Zaandam; Prof. Dr. S. Cramer, sekretaris.

ZWOLSCHE VEREENIGING.

(vergadert den eersten Woensdag van Juli).

BESTUUR:

Voorzitter: Ds. B. Haga, Nijmegen. Ondervoorzitter: Ds. W. J. van Douwen, Almelo. Sekretaris: Ds. B. P. Plantenga, Meppel.

Ring Zwolle (vergadert den derden Dinsdag in Juni).

Voorz.: Ds. A. G. van Gilse. Ondervoorz.: Ds. Bijl. Sekr.: Ds. H. Ens.

Ring Twenthe (vergadert in Juni en September).

Voorz.: Jan Hulshoff. Sekr.: Ds. W. J. van Douwen.

Ring Arnhem. Voorz.: Sekr.: Dr. H. J. Elhorst, Arnhem.

De Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche ring heeft in de laatste jaren geene vergadering gehouden.

WEDUWFFONDS VOOR LEERAREN VAN
DOOPSGEZINDE GEMEENTEN,

Opgericht te Zwolle in 1810.

(vergadert om de tien jaren, voor 't eerst weder in 1897).

COMMISSARISSEN:

H. Evekink, Zutphen, voorzitter. B. Gorter, Almeloo.
Ds. B. Haga, Nijmegen. J. van Rees Jr., Zwolle. B. Bar-
lagen Bussemaker, Twelloo, sekretaris.

SOCIËTEIT VAN DOOPSGEZINDE GEMEENTEN
IN GRONINGEN EN OOST-FRIESLAND,

Opgericht 1826.

(vergadert den laatsten Woensdag in Mei).

BESTUUR:

Voorzitter: Ds. C. Leendertz, Middelstum. Penning-
meester: Jb. van Kampen Jz., Wehe. Ds. ten Bruggencate
Noordbroek. Ds. C. A. Leendertz, Norden. Sekretaris: Ds.
Jb. van Gilse.

WEDUWFFONDS DER DOOPSGEZINDE GEMEENTEN
IN DE PROVINCIE GRONINGEN,

Opgericht 1835.

BESTUUR:

G. Arkema, Groningen, 1^{ste} boekhouder. G. Mesdag,
Groningen, 2^{de} boekhouder. C. Leendertz, Middelstum. Iz.
Leegte, Hoogkerk. Ds. S. G. Binnerts, Sappemeer, sekretaris.

KERKNIEUWS.

(1 October 1895—1 October 1896).

FRIESLAND.

Baard. Den 15^{den} Dec. leidde Ds. FRERICHS van Borne met eene toespraak over 1 Thess. 5:11 den proponent I. HULSHOFF als leeraar bij de gemeente in. Deze aanvaardde zijne bediening predikende over 1 Cor. 14:4^b.

Harlingen. Ds. J. W. VAN DER LINDEN herdacht 20 October zijne vijf- en twintigjarige ambtsvervulling met eene leerrede, die het licht heeft gezien.

Hollum op Ameland. Na vijf en veertig jaren, waarvan de eerste aan den Ijp, de laatste drie en veertig hier, de evangeliebediening te hebben waargenomen, nam Ds. K. S. GORTER zijn emeritaat. Op 17 November legde hij met eene toespraak over 1 Thess. 2:19, 20 zijn ambt neder.

Knijpe (Boven). Den 19^{den} Februari overleed alhier in den ouderdom van bijna 92 jaren de emeritus-leeraar P. H. VEEN, die in 1829 als proponent te Warns, in 1832 te Knijpe het leeraarsambt aanvaardde en dit tot 1877

bekleedde. Zijn kleinzoon, de tegenwoordige predikant, herdacht hem in eene leerrede — later gedrukt — over Filipp. 3:17, 18. Zie verder de *Zondagsbode* van 1 Maart 1896.

Oudebildtzijsl. Op 19 Juli werd ons nieuw pijporgel in gebruik genomen. Ds. A. H. TEN CATE sprak daarbij over Ps. 149:1, 3, 4^a.

Veenwouden. In den vorigen jaargang der *Bijdragen* is verzuimd van hier het bericht op te nemen, dat ons bedehuis verrijkt is met een orgel. 't Begeleidde 15 September 1895 voor het eerst het kerkgezag; Ds. SCHUILLING preekte bij deze gelegenheid over Ps. 33:1—3.

Warns. Na door zijn vader, Ds. P. S. BAKELS van Koog en Zaadijk, aan de gemeente te zijn voorgesteld met eene toespraak over 2 Cor. 4:5, aanvaardde de proponent H. BAKELS 12 Jan. zijn ambt; Rom. 1:11 was de tekst van zijne intreerede.

Op 26 April mochten wij ons verheugen in de begeleiding van het kerkgezag door een orgel, dat tot dusver in ons bedehuis werd gemist. Ds. BAKELS sprak over Ps. 34:4.

Het plan, bij deze aanleiding besproken, om ook door invoering van een beter gezangboek (de *Doopsgezinde Liederen* of nieuwe Haarlemsche bundel) het gezang te verrijken en te verbeteren ontmoette te veel bezwaren.

Daarentegen verheugt zich de gemeente in 't bezit van eene bloeiende zondagsschool.

Ook te Warga is eene zondagsschool opgericht.

GRONINGEN, OVERIJSEL EN DRENTHE.

Zijldijk. De proponent D. HAARS deed 8 Dec. zijne intrede, door Ds. A. MULDER VAN LEERMENS c. a. ingeleid.

Bij de eerste gelegenheid was Ps. 84:2, bij de andere 2 Kon. 6:7^a de tekst.

Op 18 Juni mocht onze leeraar in de vernieuwde en verfraaide kerk het harmonium inwijden, dat eene belangrijke verbetering in den eeredienst belooft aan te brengen. Hij sprak daarbij over Ps. 68:5^a.

Onze vroegere leeraar R. KUIKEN overleed 5 Oct. te Zutten.

Almeloo. Ds. W. J. VAN DOUWEN herdacht 4 Juni zijne 25-jarige ambtsvervulling, zooals Ds. H. BOETJE te Hengelo 22 Maart had gedaan. De laatste legde daarbij de opwekking van Jes. 8:16 ten grondslag aan zijne rede.

Assen. Op 15 Maart constitueerden zich velen van de hier wonende leden van verschillende onzer gemeenten tot een „Doopsgezinden kring”. Voorzitter is Mr. P. BIJL, sekretaris L. HANSMA. — Op 20 Sept. zijn de godsdienst-oefeningen geregeld en heeft Ds. Plantenga van Meppel het godsdienstonderwijs op zich genomen.

Blokzijl. Op 23 Augustus nam Ds. J. P. VAN DER VEGTE na eene werkzaamheid van acht jaren in haar midden afscheid van deze gemeente om den dienst in die te Apeldoorn te aanvaarden. Zijn tekstwoord bij deze gelegenheid was Rom. 15:33.

Kampen. In de godsdienstoefening op den Oudejaarsavond herdacht onze leeraar zijn voorganger JACOB SY-BRANDI, van 1842 tot 1886 hier werkzaam en 26 Dec. overleden.

Steenwijk. Op 16 Aug. werd ons nieuwe orgel in gebruik genomen, geschenk van een vijftigtal leden aan de gemeente. 't Had dezen eersten keer behalve 't gewone zingen ook fraai koorgezang te begeleiden.

NOORD-HOLLAND.

Beverwijk. Met eene leerrede over 2 Cor. 4:18^a herdacht Ds. J. SEPP 7 Juni zijne vijf- en twintigjarige ambtsvervulling.

Broek op Langendijk. Op 28 April verloor onze gemeente door den dood haren leeraar Ds. G. VRIJER Az., die sinds 1868 in de evangeliebediening, sinds 1884 in haar midden was werkzaam geweest.

Graftdijk (O. en W.). Den 1^{sten} Dec. leidde Ds. LEENDERTZ van Amsterdam onzen nieuwen leeraar, den proponent J. W. VAN STUYVENBERG, bij ons in, sprekende over Hand. 1:8 midd. De tekst der intrêerede was Rom. 15:32.

In deze gemeente is eene zondagsschool tot stand gekomen. Evenzoo te *den Helder* en te *Hoorn*.

Haarlem. In het kerkgezag is hier eene belangrijke verandering tot stand gebracht. De *Christelijke Kerkgezangen*, de zoogenaamde „Haarlemsche bundel” (die in 1851 den ouden Haarlemschen bundel had vervangen), was uitverkocht. In de meeste gemeenten, waar hij indertijd was ingevoerd, had men hem buiten gebruik gesteld en andere verzamelingen gekozen. En de rijke schat van godsdienstige liederen en gezangbundels, die in de laatste 25 jaren in ons land het licht hebben gezien, gaf aanleiding tot de vraag, of men wel deed met het gezangboek van 1851 te herdrukken en niet liever dit door een ander zou vervangen. Overleggingen daaromtrent leidden ten slotte den grooten kerkeraad tot het besluit om de *Christelijke gezangen*, in 1886 door de Evangelisch-luthersche synode uitgegeven,

in te voeren maar bovendien door eene commissie uit zijn midden een bundel *Doopsgezinde Liederen* te doen samenstellen. Deze zouden uit al de verzamelingen, in onze gemeenten in gebruik, worden gekozen.

De commissie (de HH. Dss. DE VRIES, CRAANDIJK en HESTA, N. G. CNOOP KOOPMANS en J. K. TADEMA) kweet zich van die opdracht met zooveel spoed, dat reeds na een jaar de bundel was afgedrukt en in de godsdienst-oefening van 17 Nov. 1895 voor 't eerst kon worden gebruikt, te gelijk met de genoemde Luthersche gezangen. Dat deze laatsten rhythmisch gezet zijn en gezongen worden, maakt dat niet alleen de keus van liederen voor ons kerkgezag belangrijk verrijkt, maar ook dat gezang zelf veel verbeterd is. Bij de invoering leidde Ds. HESTA de godsdienstoefening: Col. 3:15 was zijn tekst.

Over die *Doopsgezinde Liederen* vergelijkte men het voorbericht voor den bundel, een artikel van Ds. CRAANDIJK in de *Zondagsbode* van 17 Maart 1895, het opstel van Ds. ANDRIESSEN in dezen jaargang der *Bijdragen*. Eene korte beoordeeling leverde Dr. A. K. KUIPER in de *Zondagsbode* van 15 Dec. 1895.

Het gemis aan een voldoende getal zitplaatsen in de kerk voor de leden, die zulk eene wenschten, heeft den kerkeraad doen besluiten tot geleidelijke afschaffing der vaste zitplaatsen over te gaan.

Den Helder. Door zijn vaderlijken vriend Ds. WARTENA van Akkrum met een preek over Jes. 1:5^e—7 ingeleid, aanvaardde de proponent C. B. HIJLKEMA 12 Jan. den dienst in deze gemeente, sprekende over Ps. 51:12.

Koog en Zandijk. Op 16 Juni overleed te Haarlem Ds. C. MULLER, van 1838 tot 1867 leeraar onzer gemeente.

Den Hoorn op Texel. Op 16 Sept. wijdde Ds. HEEP met eene rede over Filipp. 4:8^b het nieuwe orgel in, door eendrachtige samenwerking der leden verkregen. — Ook de gemeente op **Terschelling** ontving van de „orgel-vereeniging” een nieuw harmonium ten geschenke, dat 17 Mei in gebruik genomen werd.

Monnikendam. Den 12^{den} April legde Ds. J. N. WIERSMA, na eervol ontslag gevraagd en verkregen te hebben, zijne bediening in ons midden neder.

Westzaan op 't Noord. Op 20 October werd het 200-jarig bestaan van ons kerkgebouw herdacht. Ds. VAN DOKKUM hield daarbij eene rede over Joh. 10:22, — die ook, schoon niet in den handel verkrijgbaar, is gedrukt.

Wieringen. De proponent J. SMIDTS aanvaardde 12 Dec. zijne bediening als herder en leeraar in ons midden. Hij had daarbij Rom. 1:11, 12 tot tekst, terwijl de consulent Ds. DE BOER van Alkmaar, die hem inleidde, 1 Tim. 3:1 aan zijne toespraak ten grondslag legde.

Wormer en Jisp. Was de oude pastorie sinds lang schier onbewoonbaar geworden, de bouw der nieuwe is in den zomer van 1896 onder groote moeilijkheden voltooid.

ZUID-HOLLAND, ZEELAND, UTRECHT EN GELDERLAND.

's Gravenhage. In onze gemeente, die op 31 Dec. 623 leden en 161 katechizanten telde, zijn de nieuwe *Doopsgezinde Liederen* ingevoerd.

Dordrecht. Door samenwerking van eene commissie uit den kerkeraad der gemeente te Rotterdam (HENDRIK

MULLER SZN., S. J. R. DE MONCHIJ JR., Dr. DYSERINCK met eenige te Dordrecht wonende Doopsgezinden (de HH. W. H. VAN BILDERBEEK, G. W. VAN DEN BOVENKAMP, Mevr. GAASTRA) werd in eene vergadering, 13 Dec. onder voorzitterschap van Dr. JOHS. DYSERINCK alhier gehouden, deze oude gemeente wêer in 't leven geroepen. 't Is bekend hoe zij in den aanvang dezer eeuw allengs was vervloeid, en hoe haar kerkgebouw en bezit (o.a. eene inschrijving op 't Grootboek) haar zijn ontvreemd; — er is geen ander woord voor, al heeft een vonnis van de arrondissements-rechtbank te Dordrecht dd. 23 Februari 1863 de klagers daarover in 't ongelijk gesteld en een arrest van het hof van Zuid-Holland dd. 25 Januari 1864 dat vonnis bekrachtigd.

Op genoemden datum werd een kerkeraad benoemd, waarin naast drie broeders twee zusters zitting hebben. Den 12^{den} Januari werd de eerste godsdienstoefening gehouden, geleid door Dr. DYSERINCK, die toen 1 Cor. 4:20 tot tekst had, en die ook het godsdienstonderwijs op zich nam. Sinds is dit geregeld gegeven, en hebben even geregeld om de 14 dagen godsdienstoefeningen plaats, werd ook de doop bediend en het avondmaal gevierd, zoodat Dordrecht wêer in de rij onzer gemeenten is opgenomen.

Utrecht. Op 8 Sept. zijn hier de Psalmen Laus Deo, de Groote en de Kleine Bundel afgeschaft, zoodat alleen de tweede Remonstrantsche Bundel overbleef, naast welken echter de Liederen van den Protest.bond zijn ingevoerd.

Voorts is besloten leden van andere prot. kerkgenootschappen, die tot deze gemeente wenschen over te gaan, daarin op te nemen wanneer zij dien overgang voldoende — naar het oordeel van den kerkeraad — weten te wettigen.

Eindelijk heeft de kerkeraad een gedrukt verslag van

den toestand der gemeente met naamlijst der leden aan ieder van deze gezonden; een maatregel, waarin Utrecht in ons land alleen staat, en die elders alleen te Elbing in West-Pruisen en in sommige van onze Amerikaansche gemeenten in zwang is.

Apeldoorn. Op 6 Februari werd in eene vergadering van hier wonende Doopsgezinden besloten de eerste stappen te doen om tot de oprichting van eene eigen gemeente te geraken. Eene commissie, bestaande uit de HH. J. HOEKSTRA, R. SCHELTENS, J. NOË GZN., J. H. STEGHGERS H. JZN. en J. C. DIRKS nam op zich het daartoe vereischte te verrichten en mocht zoo spoedig en zoo gelukkig slagen, dat in den loop van het voorjaar de gemeente kon worden gevestigd, het reglement vastgesteld, de koninklijke erkenning verkregen, het prêeken op beroep aangevangen.

Ook dit laatste leidde spoedig tot het gewenschte gevolg. Ds. J. P. VAN DER VEGTE van Blokzijl, hierheen beroepen, nam die keuze aan en verbond zich 23 Aug. aan de gemeente, predikende over 2 Cor. 13:9b.

Op dienzelfden datum zijn de nieuwe *Doopsgezinde Liederen* in gebruik genomen. De godsdienstoefeningen worden vooreerst in het gebouw van den Protestantenvond gehouden.

Wageningen. Werd in den vorigen jaargang dezer *Bijdragen* gemeld, dat Ds. B. CUPERUS, em. pred. te Zutphen, het godsdienstonderwijs der hier wonende doopsgezinde kinderen en jongelieden had op zich genomen: op 9 Oct. leidde hij ook de eerste godsdienstoefening in onzen kring. Van dien tijd af komt geregeld iedere maand een doopsgezind leeraar die ons in de samenkomst voorgaat, mochten wij op Goeden Vrijdag doopsbediening in ons midden hebben en het avondmaal vieren, en is zoo onze gemeente gevestigd. Voor bedehuis dient haar het gebouw Junushoff.

BUITENLANDSCHE GEMEENTEN.

Hamburg. Den 12^{den} October herdacht BEREND CARL ROOSEN zijne vijftigjarige ambtsbediening: een gedachtenisviering, waaraan behalve de gemeente Hamburg-Altona ook verscheidene Doopsgezinde broeders van elders deelnamen. Uit ons vaderland was de Heer JACOB BIERENS DE HAAN daarbij tegenwoordig, die in de *Zondagsbode* van 20 Oct. een en ander over die viering mededeelde. Zie ook de Zb. van 13 Oct.

VAKANTE GEMEENTEN OP 1 OCT. 1896.

FRIESLAND. *St. Annaparochie* sedert 1884, *Appelsga* 1873, *Berlicum* 1884, *Hallum* 1882, *Hollum op Ameland* 1895, *Hohwerd* 1894, *Rottevalle* 1895, *Ternaard* 1881, *Tjallebird* 1894, *Witmarsum* en *Pingjum* 1891.

GRONINGEN. *den Horn* 1884, *Mensingeweer* 1881, *Uithuizen* 1894.

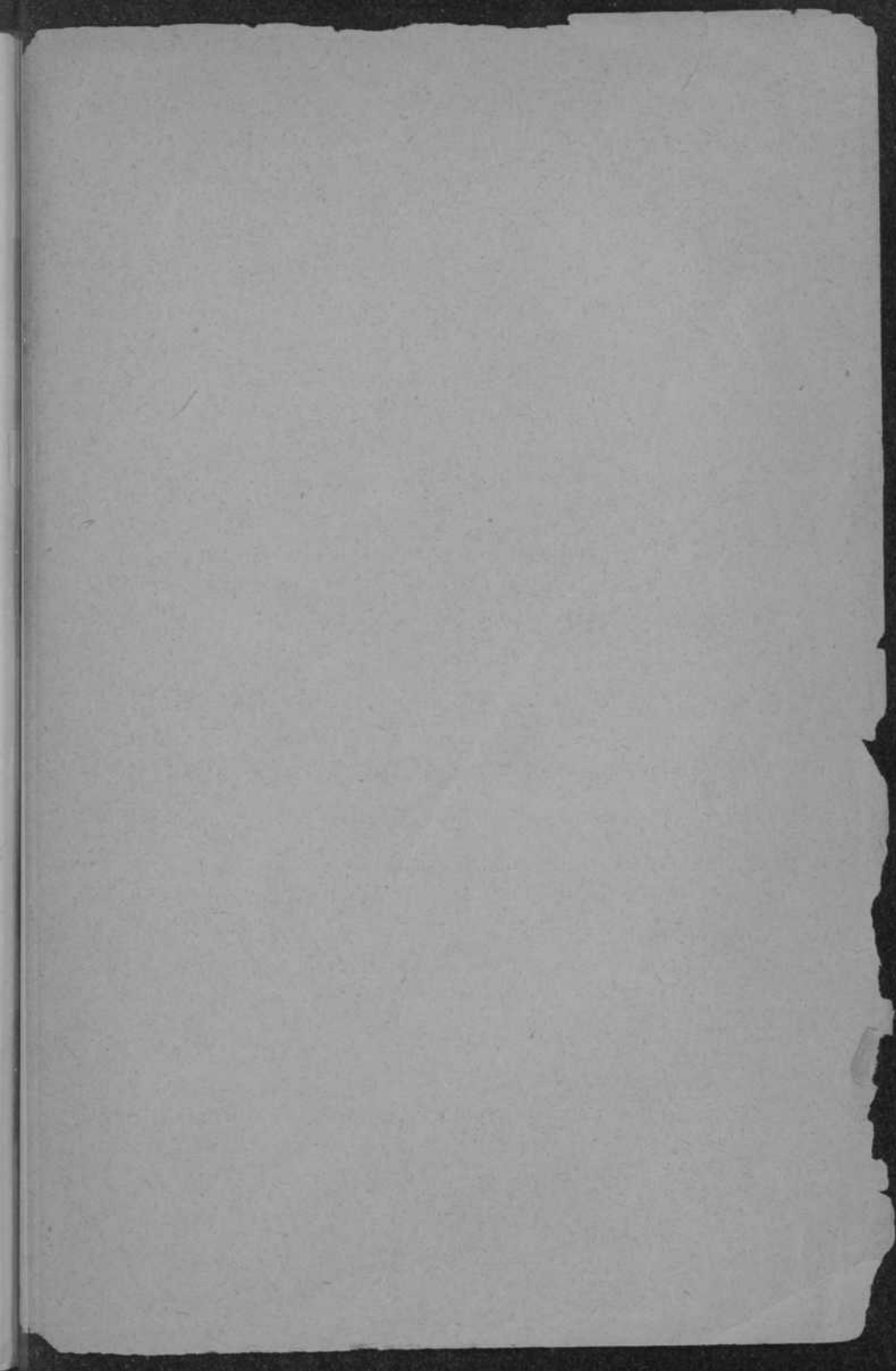
OVERIJSEL EN DRENTHE. *Blokzijl* 1896, *Zwartsluis* 1890.

NOORD-HOLLAND. *Broek op Langendijk* 1896, *Monnikendam* 1896, *Noordeind van Graft* 1882.

ZUID-HOLLAND EN ZEELAND. *Goes* 1889.

GELDERLAND EN UTRECHT. *Geene*.

BUITENLANDSCHE GEMEENTEN. *Emmerik* 1883, *Kleef* 1895, *Goch*.



In de boekhandel en drukkerij voorheen
E. J. BRILL te LEIDEN, zijn uitgegeven onder-
staande werken van Dr. C. SEPP.

Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie in
Nederland, van 1787 tot 1858, uitgegeven door Taylers God-
geleerd Genootschap, 3e druk. 1867 f 5.20.

Johannes Stinstra en zijn tijd. Eene bijdrage tot de geschie-
denis der kerk en school in de 18e eeuw. Leiden 1865—66, 2
dln. 8°. f 5.90.

Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16e en
17e eeuw. Leiden. 1873—74. 2 dln. 8°. f 9.50.

Geschiedkundige nasporingen. I—III. Leiden. 1872—75. 3 dln.
8°. f 7.—.

Drie Evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming. Leid.
1879. 8°. f 2.25.

Polemische en irenische theologie. Bijdrage tot hare geschie-
denis. 2e dr. Leiden. 1882. 8°. f 3.—.

Bibliographische mededeelingen. Leiden. 1883. 8°. f 3.25.

Kerkhistorische Studiën. Leiden. 1885. 8°. f 3.—.

Bibliotheek van Nederlandsche Kerkgeschiedschrijvers. Op-
gave van hetgeen Nederlanders over de geschiedenis der Christe-
lijke kerk geschreven hebben. 1886. 8°. f 5.25.

Verboden lectuur. Een drietal indices librorum prohibitorum toe-
gelicht. 1889. 8°. f 3.25.

Uit het predikantenleven van vroegere tijden. 1890.
8°. f 2.—.

Het Staatstoezicht op de godsdienstige letterkunde in de
Noordelijke Nederlanden. 1891. 8°. f 3.—.